

ВІРА, РОЗУМ
та
ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Гарольд Ласкі

Гарольд Ласкі

РОЗУМ, ВІРА
та
ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Есе з історичного аналізу

Присвячується J. G. W. [Джону Гілберту
Вайнанту] з теплою прихильністю
1944

2021

Переклад українською:

Harold Joseph Laski "Faith, reason, and civilization" Left Book Club, Victor Gollancz Ltd., London, 1944

Оригінал: <https://archive.org/details/faithreasoncivil0000lask>

Неофіційний переклад.

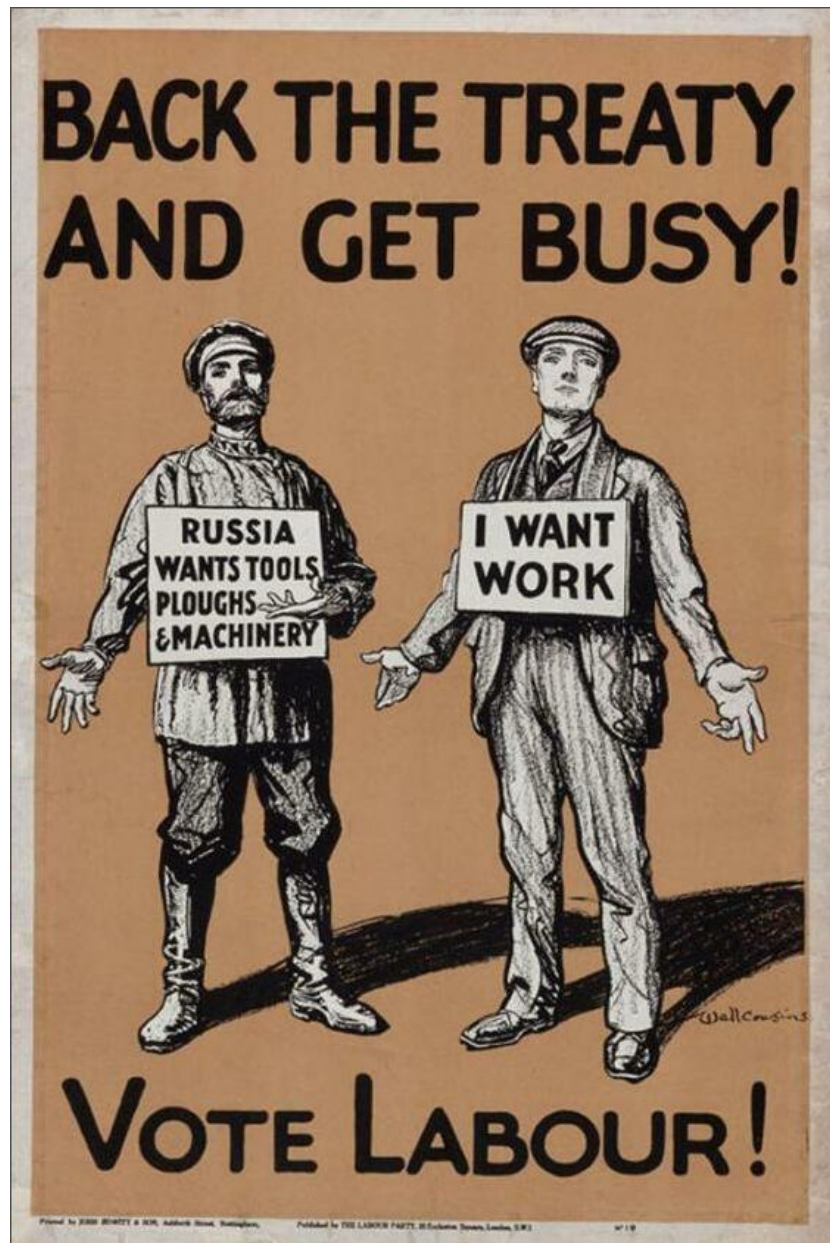
Зворотний зв'язок: newliesua@gmail.com

Ліцензія: суспільне надбання

Найкоротша характеристика цього Орис Магнус професора політології Лондонської школи економіки Гарольда Ласкі пролунала в суді в 1954 році: "Друга світова війна була кінцем епохи, коли приватний бізнес або капіталізм довели свою неспроможність, а віра, на яку вони спирались, християнство, більше не діяла для людей того часу; але, на щастя, росіяни розробили нову економічну систему та нову віру, яка зможе замінити капіталізм та християнство".

Рекомендується історикам спецслужб, теологам та політикам.

Редакція 1, 15 листопада 2021 року

Back the treaty and get busy! - Vote Labour! 1924
Плакат: "Підтримай угоду та ген до роботи! Голосуй за лейбористів!"
<https://www.emuseum.ch/objects/8649/back-the-treaty-and-get-busy-vote-labour>

Зміст

Від перекладача: Генріх Гейне Великої Британії Гарольд Ласкі.....	1
Гарольд Ласкі .. 2. Комунізм .. 4. Черчілль .. 8. Великий експеримент 12. Джерела натхнення 18. Республіка 23. Єврейські справи 28. Маккартизм 37. Лондонська школа економіки 51. Висновки 62	
Передмова	70
Глава I. Доля молоді	73
Глава II. Ризик і винагорода	76
Глава III. Парадокс перемоги	84
Глава IV. Ідеї як дії	93
Глава V. Відновлення віри	101
Глава VI. Сутність віри	105
Глава VII. Багатство та бідність в досвіді формування цінностей	116
Глава VIII. Совецька ідея та її перспективи	130
Глава IX. Совецька ідея та перемога	137
Глава X. Джерело нових цінностей	149
Глава XI. Від Епікура до імперії	214
Глава XII. Большевізм та капіталізм	224
Глава XIII. Мета і засоби	240
Глава XIV. Ціна свободи	257
Глава XV. Велика справа	267
Глава XVI. Висновок	274
Додаток 1. Переклад XXI глави II тому Ернеста Ренана “Історія народу Ізраїля”	280
Додаток 2. Переклад українською передмови Генріха Гейне до збірки “Лютеція”	288

Від перекладача: Генріх Гейне Великої Британії Гарольд Ласкі

Чому ця робота?

Вірогідно, цю передмову варто було б зробити післямовою, після того як читач особисто ознайомиться з першоджерелом, написаним видатним викладачем Лондонської школи економіки (ЛШЕ) Гарольдом Ласкі, перш ніж вмикати помийні стереотипи масових медіа про Рокфеллерів, Ротшильдів чи Сороса та віру в переможний Захід, який здолав комуністичну імперію зла. Тим не менше, такий порядок має вказати на цей контекст для тих, кого він справді має здивувати, оскільки всі вищезгадані беруть у ньому участь.

В 1954 році в процесі слухань щодо комуністичної присутності в урядовому апараті США дав покази Джонатан Мітчел (en. Johnathan Mitchell), автор промов Генрі Морґентау молодшого (en. Henry Morgenthau Jr.), незмінного міністра фінансів адміністрації Нового курсу президента США Франкліна Рузвельта. Мітчел описав епізод, в якому Гаррі Декстер Вайт (en. Harry Dexter White), головний архітектор Міжнародного валютного фонду (МВФ), Світового банку та найближчий радник Морґентау, називав найбільш проникливою книгою всіх часів перекладену далі роботу Гарольда Ласкі “Віра, розум та

цивілізація” 1944 року, в якій, за словами Мітчела, йшлося про “кінець епохи, коли приватний бізнес або капіталізм довели свою неспроможність, а віра, на яку вони спирались, християнство, більше не діяла для людей того часу; але, на щастя, росіяни розробили нову економічну систему та нову віру, яка зможе замінити капіталізм та християнство”. [1]

Українські медіа забиті середньовічними штудіями періоду козаччини і повністю оминають Холодну війну. Вони розповідають про Сталіна, але не говорять про Хрущова. Вони говорять про Ганді, але небагато кажуть про Неру. Українці цікавляться Черчіллем, але вони не цікавляться Ласкі. Все, що вони могли чути про “маккартізм” 1950-х років в США, - це те, що він “програв”. Що саме він програв, і чим він був зумовлений - вони не знають, їм не кажуть, а самі неохоче цікавляться, навіть за умови відкритого доступу до всіх необхідних першоджерел. Розмови про західних теоретиків та спонсорів “ідеалізму” в них радше викликають посмішку.

Українці ідеалізують Захід. Ця робота як ніяка інша покликана повідомити українцю про вихідний стан справ, в якому перебував Захід на початку Холодної війни, “перемогою” в якій була перестройка. Особливий інтерес ця праця має становити для дуже-дуже прогресивної ліберальної молоді, до якої сам Ласкі цією книгою і звертався, яка вже все знає, і лідери якої виступають проти КНР настільки ж завзято, як автор цієї книги свого часу засуджував пакт Молотова-Ріббентропа.

Гарольд Ласкі

Гарольд Ласкі народився в 1893 році в Великій Британії. Батько Ласкі Натан був одним з найбагатших текстильних промисловців Великобританії; в один час старший брат Ласкі Невілл був головою британського єврейства, в той час як батько був на посаді скарбника.

В 1913 році Ласкі, близький до феміністичних кіл,

в яких брала участь його дружина, студентом Оксфорду здійснив терористичний акт, заклавши вибухівку у вбиральні залізничної станції, поруч з якою зберігались паливно-мастильні матеріали. Бомба спрацювала з мінімальною шкодою. [2:66]

Також увага далі буде звернена на коло спілкування Ласкі. Окремо варто виділити журналіста Волтера Ліппмана, який очолював групу Інкваєрі (en. Inquiry) президента Вудро Вільсона, яка склала мирну пропозицію до завершення Першої світової війни, та трьох суддів Верховного суду США: Олівера Венделла Холмса (en. Oliver Wendell Holmes Jr.), Луї Брандейса (en. Louis Brandeis) та Фелікса Франкфуртера (en. Felix Frankfurter), детальніше про відносини з якими можна ознайомитись в біографії Ласкі Isaac Kramnick “Life on the Left”, 1993.

Холмс був номінований суддею Верховного суду в 1902 році Теодором Рузвельтом. Брандейс був призначений суддею Верховного суду Вудро Вільсоном в 1916 році. Франкфуртер був викладачем Гарварду з 1914 по 1939 роки. В 1917 році Франкфуртер був помічником міністра оборони і відвідував Туреччину разом з послом США Генрі Морґентау старшим. В 1939 році Франкфуртер був номінований до Верховного суду Франкліном Рузвельтом.

Брандейс був широко відомий як “духовний батько Нового курсу” Рузвельта (див. напр. G. Edward White “The Constitution and the New Deal”, Harvard, 2001, ст. 281). Брандейс та Холмс часто приймали спільні рішення (див. Britannica Online, “Louis Brandeis”). В свою чергу, співпраця Рузвельта з Франкфуртером та Брандейсом була відома до Нового курсу. (див. Nelson L. Dawson “Louis D. Brandeis, Felix Frankfurter, and Franklin D. Roosevelt: The Origins of a New Deal Relationship”, American Jewish History, том 68, No. 1, 1978, ст. 32).

З 1914 по 1916 роки Ласкі викладав в Канаді. З 1916 року Ласкі читав лекції в Гарварді на запрошення Фелікса Франкфуртера. Того ж року познайомився з

Брандейсом, Холмсом та Ліпманом. В 1919 році Ласкі присвятив Ліпману книгу. В 1920 році Ласкі здобув славу комуністичного пропагандиста, був звільнений з Гарварду та переїхав в Лондонську школу економіки, де викладав з 1920 і по 1950 рік. В 1926 році став професором політології. В 1934 році Ласкі читав серію лекцій в Москві, де зустрічався з генеральним прокурором СРСР Андреем Вишинським. [5:36] Міжвоєнний період в Британії, за визначенням оксфордського історика барона Белоффа (en. Max Beloff), був “єрою Ласкі”. [2:18] З 1937 по 1949 роки Ласкі був членом виконкому лейбористської партії Великобританії, зокрема головою партії під час переможних для лейбористів виборів в 1945 році. Творчий доробок Ласкі складає два десятки книг та сотні статей. Третину часу викладачем він провів в США. В 1947 році Гарольд Ласкі був в складі експертного комітету ЮНЕСКО, який розробив вступ до Декларації ООН про права людини (en. UDHR). [2:565] Помер Гарольд Ласкі в 1950 році.

Геній західної думки Гарольд Ласкі виховав ціле покоління світових лідерів, серед яких можна виділити індійського лідера Джавахарлала Неру (en. Jawaharlal Nehru) та канадського прем’єр-міністра П’єра Трюдо (fr. Pierre Trudeau).

Комунізм

Генріх Гейне, якого Ласкі цитує у висновку роботи, пише:

Якщо вже республіканці представляли для кореспондента “Авгсбурзької газети” достатньо делікатну тему, то набагато більшою мірою це відносилось до соціалістів, або, якщо називати чудовисько його справжнім ім’ям, комуністів. (...) Багато листів було придушено редактором газети, пам’ятаючи старе прислів’я: “Не малюй на стіні чорта”. Але (...) я намалював чорта на стіні своєї газети, або, як краще висловилося дуже дотепна людина: я зробив йому хорошу рекламу.

Ця книга покаже в деталях, що саме намагався продати видатний економіст Гейне (див. додаток I) і що вдалось продати Ласкі (тут і далі будуть наведені цитати Ласкі з цієї книги):

Із головних сторін, які билися одна проти одної у війні 1914 року, можна справді стверджувати, що лише Росія зрозуміла її підтекст; і лише відтоді, як світ відкрив, на своє власне здивування, те, чим Росія стала у Другій світовій війні, значення її революції стало загалом зрозумілим для державні діячів нашого часу.

Проблематично зрозуміти, на якій основі може бути відновлена цивілізована традиція, окрім тієї, на якій ґрунтується ідея російської революції. Вона відповідає, відклавши надприродну основу, майже в точності тому ментальному клімату, в якому християнство стало офіційною релігією Заходу. (...) Де б не закріпилася ідея російської революції, вона вселяла у своїх прибічників прагнення до духовного спасіння; і саме від цієї жаги є, принаймні, надія, що ми зможемо відновити філософію цінностей.

Якщо (...) прийняти, що наш власний час суттєво подібний до епохи, в яку народилося християнство, мені здається, ми маємо право зробити висновок, що відновлення цінностей, яке нова віра здійснила після, без сумніву, тривалої та запеклої боротьби, швидше за все, буде забезпечене в наш час центральною ідеєю російської революції, ніж будь-яким альтернативним принципом, з яких ми можемо обирати.

Якщо ми не станемо стверджувати, що церкви оновлять свою позицію щодо лояльності людей - і серйозних доказів обґрунтованості такого твердження немає, - російська ідея, ймовірно, буде ключовим джерелом, з якого всі цінності знайдуть

засоби оновлення.

Поруч з аналогією до християнства Ласкі продає комунізм не лише як нову віру. Всі формулювання Ласкі щедро пересипані словами “раціональний”, “розум”, “наука” та “свобода”. “Всі, хто має розум, який ще здатний до навчання”, мають застосувати ленінський аналіз до своєї моделі:

Те, як Друга світова війна виявила несправність нашої системи цінностей, дійсно існує безліч прикладів. Але я сумніваюся, що будь-який аспект цього викриття є більш вирішальним або більш повним, ніж спосіб, в який вона змінила для всіх людей доброї волі значення російської революції. Люди, які до того, як російська армія утримувала невблаганний наступ Гітлера та його легіонів, були настільки переконані у своїй ненависті до великої спадщини Леніна та його наступників, тепер без зусиль знаходять в його ідеології основу, на яку може спиратись вічна дружба. Дійсно, усі, хто має розум, який ще здатний до навчання, визнають, що цивілізація Західної Європи та Америки повинна якимось чином застосувати основні принципи ленінського аналізу нашого часу до своєї моделі. Вони можуть визнати це із розпачем або із неохотою. Важливим є той факт, що вони змушені визнати це приблизно так само, як римський громадянин епохи Константина визнав у своїх думках основні принципи християнства. Комуніст, який ще вчора був поза законом, сьогодні є партнером у наших цілях; і у нас не виникло труднощів визнати, що партнерство вирішальним чином змінює спосіб сприйняття навколишнього світу.

А опозиція Леніну ставить під сумнів статус Людини розумної:

Розрив між, скажімо, мрією, яку мав Ленін,

та її дійсністю був глибоким. Я підкреслюю, що це жодним чином не применило значення російської революції; розрив між вірою в Євангелія та досягненнями церкви не зробив перехід від язичництва до християнства нічим меншим за відновлення рівноваги у цивілізації, переходом від занепаду до відродження цінностей, які надали людині статус Homo sapiens.

Ленін, безсумнівно, мав рацію, коли метою, яку він шукав, було побудувати свій рай на землі і вписати заповіді його віри у внутрішню тканину універсальної людської природи. Він, безсумнівно, також мав рацію, коли визнав, що прелюдією до миру є війна, і що марно припускати, що традицію незчисленних поколінь можна змінити за одну ніч. І він був не менш правий, наполягаючи на тому, що, якщо претензії справедливого та раціонального суспільства переможуть, ті, хто вірить у його вимоги, повинні надати йому силу й міць, завдяки яким приходить перемога.

Розмови про раціоналізм та науку, до якої сам Ласкі не виявляв здібності, [2:33] як можна бачити, виявляються елементами пропаганди тоталітарної секти.

Соціальні умови грецького міста-держави зробили рабство для Аристотеля "природним"; але певно, що ані сьгоднішній політичний філософ, ані партійний лідер не наважиться зробити відновлення рабства частиною своєї доктрини або своєї програми на тій підставі, що раціональний аналіз людської природи доводив його "природність".

Він сприймав рабство до Реформації; і він прийняв рабство системи найму після неї.

Таким нехитрим чином від "рабства грошових уз" Маркса та дегуманізації особистості до "робочих рук" Ласкі обґрунтував прогресивний перехід до скотобазис з трудоднем

і вертухаямі, які повинні були нагадувати про щоденний подвиг:

Не може бути оскарженим твердження про те, що якщо загроза існуванню суспільства викликає у людей якості енергії, відданості та самопожертви, яких вони не виявляють за відсутності цієї загрози, то вони мають у собі імпульси, що роблять можливим вищий рівень поведінки; і тоді повернення з цього рівня є не чимось зумовленим їхньою природою, а чимось викликаним як зумовлена реакція того середовища, в якому вони живуть.

Відповідно, керувати баракком мав мудрий менеджмент зі східного Нью-Йорку, але про це згодом.

Черчілль

Замість чергової макулатури з портретом Черчілля, ця книга буде безумовно корисна для розуміння кому і за яких умов програв вибори в 1945-му Черчілль. Цих відомостей бракує в популярних книжках, доступних українському читачу. Книга “The Churchill Factor: How One Man Made History” (українською - “Фактор Черчілля”) прем’єр-міністра Великої Британії Бориса Джонсона 2014 року не має ні слова про Ласкі; згадка Ласкі в книзі Грегора Далласа “Примарний мир: 1945. Незавершена війна” також не розкриває цих відомостей.

В липні 1945 року відбулись британські вибори в парламент. В 1942 році 62% британців симпатизували ССРСР більше, ніж США. [2:466] В грудні 1944 року Ласкі очолив партійний з’їзд лейбористів та був обраний головою виконкому лейбористів (en. Chair of the National Executive Committee, позиція окрема від “лідера” та “генерального секретаря”), на якій перебував в 1945 та 1946 роках. [2:477] Лідером лейбористів був Клемент Етлі (en. Clement Attlee), охарактеризований як “вівця під шкурою вівці”. [2:482]

В 1944 році Ласкі писав про початок війни:

Воля до перемоги, безперечно, була присутня; але вона не була волею, зумовленою тією рішучою визначеністю, яка була влита в неї в той момент, коли прем'єр-міністром став містер Черчілль.

Справа не в гордості, а в простій констатації факту, що з приходом містера Черчілля на прем'єрську посаду у Великобританії відбулось щось подібне до духовного відродження.

Посилання Черчілля в промові на потенціал “континентального соціалізму” сформувати політичну поліцію в порівнянні її з Гестапо збурила британців та британську пресу. [2:481] В одному з радіозвернень Черчілль попереджав, вказуючи на Ласкі, що в лейбористів “хвіст виляв собакою”. [2:484] В 1944-му Ласкі писав:

Між 1933 і 1939 роками містер Черчілль дійшов висновку, що, наскільки б ”пухлинним” не було ”зростання большевізму”, здійснення Гітлером хірургічної операції означало б кінець Великобританії як сили міжнародного значення; саме емоції великого патріота, а не раціональне переконання людини, яка проникла в суть речей, змусили містера Черчілля змінити свою точку зору. Але ніхто з нас не повинен забувати, що емоції подібного характеру змусили містера Черчілля в період з 1917 по 1922 роки зробити все, що в його силах, щоб забезпечити повалення большевицького експерименту саме через ці ”звірячі апетити і пристрасті”, проти яких у 1927 році він все ще міг розглядати фашистський принцип як запобіжник. І навіть у 1936 році містер Черчілль підтримав Іспанію генерала Франко з ентузіазмом, який важко не тлумачити як захоплення традиційними привілеями аристократії, до якої він належить, коли ці принципи поставили під сумнів іспанські маси.

Сам Ласкі після однієї з промов був звинувачений в підтримці силового шляху, після чого подав в суд на пресу за циркуляцію його висловлювання “якщо лейбористи не зможуть здобути те, що потрібно, за згодою, ми матимемо вдатися до насильства, навіть якщо це означатиме революцію”. [2:486] Судовий позов, ініційований Ласкі, заблокував наступні подібні обвинувачення у виборчій кампанії.

В цій же роботі Ласкі міркує про революцію та третю світову війну:

У Сполучених Штатах не менше, ніж у Європі, було очевидним те, що коли була досягнута ситуація, в якій була заборонена вільна імміграція, і лише війна могла створити умови повної зайнятості, існувала явна необхідність докорінних змін. Оскільки зміни такого характеру досягаються або за згодою, або інакше - шляхом революції, було складно не прийти до висновку, що, якщо загалом дослідники були єдиними у опозиції до думки про те, що фундаментальні зміни мають бути наслідками згоди, виникла ситуація, в якій, коли настав мир, сцена, безперечно, не поспішаючи, готувалася до драми, в якій обов'язковим результатом п'єси було зобов'язане стати насильницьке вирішення проблеми.

Сполучені Штати твердо дотримуються точки зору, що чим менше планового суспільства, тим більше можливостей залишається для творчих зусиль; а Совецький Союз не менш рішуче відкидає цю думку на тій підставі, що рано чи пізно вона обов'язково створить умови, які викличуть третю світову війну. Я впевнений, що британський уряд, в якому переважає консервативний вплив, схилиться до американських поглядів; і я так само впевнений, що швидше виявиться правильним підхід Совецького Союзу.

Під жарти Ласкі про “Гімлера лейбористського Гестапо” Лейбористська партія виграла вибори 1945 року. Лейбористи отримали 48% голосів проти 36% в консерваторів, яких представляв Черчилль.

Після виборів Ласкі програв позов, на якому прозвучала маса попередніх формулювань з його друкованих робіт. [2:539] Роки після судового позову асистент судді характеризував Ласкі як “польського єврея за походженням, хоча той прожив більшу частину життя в Англії”, який як свідок “ухилився, був дріб’язковий та часом відверто агресивний”, “без жодного патріотичного почуття до жодної країни” та з “присягою лояльності Кремлю”. [2:543] Штраф, призначений судом Ласкі, наволонтерили тисячі його прихильників в Британії та США. Лейбористи в США викликали асоціацію виключно з Ласкі. [2:495]

В січні 1946 року Ласкі зібрав П’ятий соціалістичний інтернаціонал, з яким заявив, що “ми заперечуємо, що Москва є, як вона була, Меккою паломництва кожного соціаліста для очищення від гріха віри у те, що шляхом до влади є метод свободи, а не метод насильства” та наполягав на перебудові європейських соціалістів до потреб власних умов. [2:504]

Якщо в 1941 році Ласкі написав передмову до книги Left Book Club, критичну до британської компартії щодо її підтримки пакту Молотова-Ріббентропа в 1939-му - “Betrayal of the Left”, в яку увійшли есе Орвелла, то в липні 1946-го “розлючений” пактом Молотова-Ріббентропа Гарольд Ласкі очолив делегацію переможної лейбористської партії до ССРСР, де пробув два тижні та зустрівся зі Сталіним. [2:507]

Саме британське видавництво Left Book Club, співорганізатором якого був Ласкі, першим видало знакову книгу автора Інституту тихоокеанських відносин (en. Institute of Pacific Relations, IPR) Едґара Сноу (en. Edgar Snow), який відслужив в китайській червоній армії, “Red Star Over China” 1937 року про шлях Мао Цзедуна. Інститут був

найбільшою справою комітету Маккарана (en. McCarran Committee, Senate Subcommittee on Internal Security, SISS) періоду маккартізму, що буде детальніше згадано далі.

В цьому ж виданні публікувався Джордж Орвелл (en, George Orwell), автор антиутопії “1984” та “Колхоз тварин” (“Animal Farm”). В 1936 році Орвелл воював добровольцем в “громадянській війні” в Іспанії за “республіку”. В 1937 році раптом для Орвелла виявилось, що республіканський уряд контролюють комуністи. [3] В 1946-му році американська адміністрація в Мюнхені вилучила частину накладу українського перекладу “Колхозу тварин” та передала його совєцькій комісії репатріантів. [4] Епізод з попередженням Орвелла українській діаспорі не питати в Ласкі, чи дозволить він перекласти його твори, відбувся в 1947-му. [5:38]

Тим не менше, Орвелл, якого в цій самій книзі Ласкі згадує як свого “щедрого критика”, в 1945-му році заступився за Ласкі з приводу “античервоної пропаганди консерваторів” та судового позову, де також закликав надсилати кошти Ласкі на покриття судових витрат. [2:37]

В 1949 році геніальний Орвелл сповістив новостворену “службу боротьби з совєцькими фейками” про те, що Ласкі сталініст; перелік з Ласкі, відомий як “перелік Орвелла” (en. Orwell’s List) був оприлюднений в 2003 році. Департамент інформаційних досліджень (en. Information Research Department, IRD) був заснований в 1948 році урядом лейбористів. В службі працював дослідник Голодомору Роберт Конквест. За словами Конквеста, “в той час багато хто, як і він сам, був переконаним лейбористом, зокрема, підтримував їх ліве крило Бівена”. [6]

Великий експеримент

Ласкі не припиняє називати ССРСР експериментом:

Російський експеримент робить промисловість і сільське господарство чимось більшим, ніж

грошовими узами між господарем і людиною.

Російський народ після восьмирічної агонії не тільки розпочав грандіозний експеримент, який змінив перспективу світової історії, але й побудував на основі експерименту, найглибшою сутністю якого була жертовність, силу, (...) що має підштовхнути нас до усвідомлення того, що ідея, здатна досягти таких результатів, є життєво важливою для майбутнього людства.

Емоції подібного характеру змусили містера Черчілля в період з 1917 по 1922 роки зробити все, що в його силах, щоб забезпечити повалення большевицького експерименту саме через ці "звірячі апетити і пристрасті", проти яких у 1927 році він все ще міг розглядати фашистський принцип як запобіжник.

Вже на момент написання цієї книги цей експеримент коштував червоного терору, Голодоморів, ГУЛАГу, знищення національних еліт та комуністичної окупації безлічі країн. Але контекст цього посилання глибший.

Та атмосфера, коли мине безпосередня небезпека, не буде впливати з якихось дріб'язкових експериментів тут чи там; вона настане тільки завдяки нашій організації масштабної світової відповіді на те, що Метью Арнольд назвав людським інстинктом до експансії. (...) Її знову можна бачити у широкомасштабному американському експерименті; від батьків-пілігримів до кінця Першої світової війни само лише існування Америки стало для мільйонів постійним джерелом надії.

Зведені далі фрагменти переважно продубльовані у відповідних місцях у тексті в примітках перекладача; деяка частина з них зібрана тут для зручності. Вжиті визначення та формулювання часто походять з онлайн енциклопедії Британніка (Britannica), Католицької енциклопедії (Catholic

Encyclopedia, 1907) та Енциклопедії юдаїки (Encyclopaedia Judaica, Gale, 2008).

“Американський експеримент” посиляється на сталий вираз “великий експеримент” (en. great experiment), який набув поширення з англійським перекладом 1835 року книги Алексіса де Токвіля (en. Alexis de Tocqueville) “Демократія в Америці” у версії Henry Reeve: “На тій землі цивілізованою людиною був втілений великий експеримент у спробі побудувати суспільство на нових засадах”; цей вираз з’являється в промовах та кореспонденції першого президента США Джорджа Вашингтона в проголошеній в 1789 році в результаті американської революції республіці: “Запровадження нашого нового уряду здавалось останнім великим експериментом з підтримки людського щастя через розумний договір громадянського суспільства” (George Washington “Letter to Catharine Macaulay Graham”, 9 January 1790, New York).

Американському експерименту передував “англійський експеримент” періоду англійських громадянських війн з проголошенням республіки та ліквідацією монархії, яка невдовзі після періоду військової диктатури була відновлена (див. George Sabine “A History of Political Thought”, George Harrap, 1937, ст. 441). В результаті англійських громадянських війн з 1642 по 1651 роки була скасована монополія англіканської церкви; протягом війни натовпи пуритан вбивали священників та руйнували церкви (див. Catholic Encyclopedia, 1907, “Nonconformists”).

Пройшло майже століття між першим протестом декабристів і остаточним вираженням їхніх зусиль у перемозі Леніна та більшовиків. І коли аналізується характер цих ста років, позбавлених елементів, властивих російським умовам, принципи, які прослідковуються, такі ж, як ті, що лежать в основі мрії перших християн, англійських громадянських війн XVII століття, подій 1789 та 1848 років. Є сенс, навряд чи чимось менш важливий, в якому війна 1914 року

- це перший акт драми, в якій знову виникає по суті подібна ідея.

Одною з калейдоскопу англійських сект, сформованих в той період, була секта пацифістів-анархістів квакерів, також відомих як “Спілка друзів”. Наприкінці XVII століття член секти квакерів Вільям Пенн (en. William Penn), проponent релігійної свободи та демократії (автор книги “Ні хреста, ні корони” 1669 року), втілював свої ідеї у заснованій ним в 1681 році Пеннсильванії, в результаті чого став найбільшим в світі приватним землевласником; заснування квакерами Пеннсильванії стало відоме як “святий експеримент” (en. Holy Experiment); роботи Пенна вивчали Бенджамін Франклін та Томас Пейн.

Раніше, в 1620 році, до Нової Англії прибули перші поселенці, відомі як батьки-пілігрими (en. Pilgrim Fathers). Більшість новоприбулих були брауністами - послідовниками ідей Роберта Брауна (en. Robert Browne), радикального пуританина (останні також відомі як “протестантські сепаратисти”), який був незадоволений темпами реформування англіканської церкви (див. Catholic Encyclopedia, 1907, “Congregationalism”); послідовників Брауна переслідували та страчували; на початку XVII століття в Англії була заснована конгрегація брауністів під орудою пасторів Джона Робінсона (en. John Robinson) та Джона Сміта (en. John Smyth); частина пастви Робінсона пізніше склала основу батьків-пілігримів, в той час як Сміт заснував першу баптистську церкву; історія батьків-пілігримів, які втекли в пошуках “релігійної свободи” та організували “демократію”, становить центральний міф історії США.

Задачі американського експерименту бачимо в тогочасній американській пресі 1860 року: [7]

*Соціальні, а особливо політичні інститути
Сполучених Штатів протягом усього поточного
століття були в Європі предметом не лише
цікавих спекуляцій, але й найглибшого інтересу.
Вважалося, що ми беремо участь у проведенні*

великого експерименту, який стосується не лише майбутньої долі та добробуту цього західного континенту, але й надії та перспективи всього людського роду. Чи можливий безперервний уряд без привілейованих класів, без постійної армії, без спадкових чи самопризначених правителів? Чи можливе практичне застосування демократичного принципу рівних прав, загального виборчого права та правління більшості на значній території країни?

В 1919 році суддя Холмс у справі Абрамса, єврейських комуністичних пропагандистів, зробив висновок, яким продовжував повчати до самих часів Нового курсу Рузвельта, Брандейса та Франкфуртера в 1930-х, [2:113] про те, що “і конституція була експериментом, і все життя було експериментом”.

Корисливе суспільство стає лише однією з форм соціальної поведінки, за допомогою якої імпульси людини отримують своє вираження. Відкривається можливість того, що це не єдина форма, і що ми можемо впевнено експериментувати.

Інциденти, такі як заворушення на площі Хеймаркет, мали дочекатись раціонального поводження, доки Велика депресія, що почалася в 1929 році, не призвела до експериментів Нового курсу 1933 року.

Ласкі використовує таку знайому риторику про теорію змови, масонів та ілюмінатів:

В творчі часи Нового курсу, коли президент Рузвельт проитовхував через Конгрес закони, більшість або велика кількість із яких була вже звичним явищем в розвинених європейських демократіях, тривога на Парк-авеню в Нью-Йорку, здавалося, свідчила про те, що він був інструментом прихованої змови, за нитки якої

тягнув Сталін у Москві.

Ті, хто приписав французьку революцію філософам XVIII століття, не зробили пояснення, чому ці філософи змогли досягти такого величезного впливу за такий короткий проміжок часу; і те, що вірно для філософів, ще більше стосується пояснення, яке знаходить причини революції прихованими в таємній змові ілюмінатів та масонів.

Ця риторика з'явилась значно раніше і в абсолютно протилежному ракурсі. Робота 1834 року Ламенне, прекурсора католицького різновиду християнського соціалізму, якого неодноразово згадує Ласкі, засуджує “змову королів та священників проти народу” (див. Catholic Encyclopedia, 1907, “Felicite Robert de Lamennais”).

Ніхто не зможе залишитись байдужим, наприклад, прочитавши про великі зусилля Ламенне у Франції Луї-Філіппа вдягнути, як висловився один з його критиків, ”червоний ковпак на хрест”.

Червоний фрїгійський ковпак (fr. bonnet rouge), про який йде мова, слугував знаком розрізнення та символом американської та французької революцій. Робота 1834 року призвела до відлучення Ламенне від католицької церкви та переходу до пропаганди республіканізму та соціалізму (див. Britannica Online, “F licit Lamennais”). В 1848 році Ламенне засідав в парламенті з крайніми лівими, запропонував проект конституції, який був відкинутий як занадто радикальний, та заснував радикальне революційне соціалістичне видання “La R volution d mocratique et sociale” під гаслом “свобода, рівність, братерство”.

Від жартів про Сороса в 1944 році Ласкі віддаляв лише той факт, що Сорос тільки починав слухати його лекції в Лондонській школі економіки в 1949-му. [8:33]

Джерела натхнення

Безумовний інтерес представляє вибір Ласкі джерел, осіб та подій, кожному з яких він додає власну оцінку. Для розуміння цих оцінок, далі зібрані тлумачення деяких сутностей, переважно зі сфери теології.

Ласкі наводить логіку секуляризації Крістофера Доусона, якою він її бачив: “різноманітність церков призвела до секуляризації”.

Домовленості про те, що таке християнство, нелегко досягти у світі, де церкви та секти не просто майже незліченні, але досі кожна має достатню волю сумніватися у володінні іншою справжнім шляхом до спасіння.

“Видатний римо-католицький історик, містер Крістофер Доусон” - пише Ласкі, - “наприклад, вважає, що ця дезінтеграція почалася з Реформацією”.

Вищезгадані пуритани, протестантського руху XVI століття з очищення англіканської церкви від католицьких обрядів, походили від англійських кальвіністів. “Протестантська етика та дух капіталізму” Макса Вебера 1905 року розглядає кальвінізм як точку відліку сучасного капіталізму; ідея Кальвіна про напередвизначення (en. predestination) була особливо шанованою в колах великого капіталу; Кальвін систематизував доктрину напередвизначення, яку він хибно прослідковував до блаженного Августина; витоки напередвизначення відносяться до гностичних та маніхейських сект східного походження, з якими блаженний Августин боровся (див. Catholic Encyclopedia, 1907, “Predestinarianism”).

Ласкі також наводить оцінку подій, які передували цьому періоду у Франції:

Зрештою, саме за перевагу одного соціального порядку, а не іншого, велися релігійні війни у Франції XVI століття; як влучно, якщо не похмуро зауважив Тревор-Ропер, ”чим більше ми

аналізуємо так звані релігійні війни, тим менше в них знаходимо так званої релігії”.

Інші джерела протестантської етики лежать в організаціях орденського типу. Французьке абатство Клоні (en. Cluny) з монастирем бенедиктинців X століття стало центральним зразком клонійської реформи чернецтва та розвинуло нехарактерну для автономних бенедиктинців високоцентралізовану структуру, яка розширилась за межі Франції; з часом в Клоні зібралась найбільша у Франції бібліотека; наприкінці XI століття одна реформістська гілка (абатство Сіто, fr. Cîteaux, en. Cistercians, цистеріанці, “білі монахи”) почала організовувати аграрну працю асоційованих мирян; в 1112 році гілку цистеріанців очолив Бернард Клервоський, після чого діяльність набуває економічного характеру (орден цистеріанців був, зокрема, відомий гірничою, аграрною справами, технологічними інноваціями, торговою активністю та організацією взаємодії цих дисциплін) та військового характеру (орден тамплієрів, заснований в 1118 році, через рік реорганізований святим Бернардом; тамплієри були прототипом сучасної банківської справи); під наглядом святого Бернарда були здійснені два хрестових походи; монастирі цистеріанців поширились на всю Європу, в особливості на Західну; діяльність монастирів була прототипом відомої пізніше “протестантської етики”, на Бернарда Клервоського посилались ключові реформатори XVI століття та засновники протестантства Мартін Лютер та Жан Кальвін; в 1312 році орден тамплієрів був розпущений папою через діяльність, яка набула характеру міжнародної лихварської мережі, до того частина лідерів була страчена (див. Catholic Encyclopedia по згаданим назвам).

В XVI-XVII столітті церква продовжувала активно переслідувати вальденсів. Секта вальденсів оформилась в XII столітті та була поширена у Франції, Іспанії та Італії. Осередки вальденсів багаторазово вирізалась інквізицією. Вальденси виразно наслідують ієрархію, доктрину та методи роботи секти катарів (en. Cathari) XI століття (див. Catholic Encyclopedia, 1907, “Waldenses”).

Секти підривали авторитет церкви та держави; найбільш радикальні спільноти вальденсів розглядали церкву як “громаду Сатани”. Вальденси не визнавали цивільні суди до початку Реформації (див. Britannica Online, “Waldenses”). Катари та вальденси пропагували крайню бідність, широко вербували неписьмених; касті просвітлених (“перфектів”) було заборонено займатись працею, підтримку перфектам мала надавати каста “друзів”, якій було дозволено мати власність та залишатись у приході церкви. Перфекти катарів утримувались від будь-якої їжі тваринного походження. Методи роботи катарів запозичені в секти богомилів (en. Bogomili) X століття; в свою чергу, богомилам передувала секта павликіан (en. Paulicians) VII століття. Катари, богомили та павликіани були гностичними сектами східного походження з доктринальними елементами маніхейства та зороастризму. В ідеологію сект входила дуалістична філософія, віра в реінкарнацію. Географічно поширення сект через павликіан, богомилів, катарів, альбігойців (гілка катарів у Франції XII століття) та вальденсів прослідковується від Вірменії в павликіан через Візантію в богомилів в напрямку Франції. Вальденсів розглядають як прото-протестантів; від вальденсів, зокрема, прослідковують своє походження баптисти; сучасні італійські вальденси в союзі з методистами знаходяться в перманентному конфлікті з католицькою церквою, підтримують одностатеві шлюби тощо.

З самого початку поширення цих сект спостерігається їх асоціація з євреями. Енциклопедія юдаїки прямо вказує на такі обвинувачення у випадку з альбігойцями (en. Albigenses) у Франції, а у випадку з богомилами, вказує, що “богомільський рух, християнська секта, що поширилася Болгарією в XI столітті, відкинула більшість книг Старого Заповіту, але пробудила інтерес до юдаїзму як джерела певних християнських теологічних доктрин”. [9]

В XIX столітті оформився часто згадуваний Ласкі диспенсационалізм (en. dispensationalism) - протестантське богословське вчення, яке розглядає біблійну історію

розподіленою на епохи, кожній з яких, згідно Божого задуму, відповідає свій адміністративний принцип, стюардом якого виступає людство. Вчення підтримується частиною протестантів, зокрема, баптистами. Диспенсціоналісти США є вагомим чинником законодавчого тиску задля підтримки фінансової допомоги США Ізраїлю.

Точкою перетину протестантства з масонством є запровадження урядом французької Директорії нової релігії - "теофілантропію". Один з п'яти правителів Директорії, яка в 1795 році змінила Комуни, паралельно з переслідуванням християнства заснував "нову релігію"; секта, подібна до кальвінізму, була організована на базі масонства прихильниками Руссо та Робесп'єра (один з лідерів Паризької комуні та організатор революційного терору) та перетиналась з протестантизмом (див. *Catholic Encyclopedia*, 1907, "Theophilanthropists"); відому роль у секті грав ідеолог американської революції Томас Пейн; за 5 років Директорії навколо Франції вирости десятки революційних республік (en. *Sister Republics*), після чого Бонапарт в результаті безкровного перевороту в 1799 проголосив себе консулом, в 1801 уклав Конкордат з Ватиканом з запропонованим додатком, який вноормовував дві визнані протестантські секти, в 1804 проголосив себе імператором, а в 1806 санкціонував засідання єврейського Синедріону.

Натхненник французької революції Жан-Жак Руссо, філософія якого була вагомим внеском в емансипацію євреїв, нехарактерно прихильно для тогочасної філософії ставився до юдаїзму; значна кількість ключових ідей Руссо походить зі Старого Заповіту; ідея "громадянської релігії", висловлена в роботі "Про соціальну угоду" (en. "The Social contract") 1762 року, подібна до ідей єврейської теократії (див. *Ronald D. Margolin "Judaism and the Old Testament in the Thought of Jean-Jacques Rousseau"*, Ph. D. Dissertation, University of Connecticut, 1975).

Ласкі неодноразово звертається до сучасника фабіанців Ернеста Ренана (fr. *Ernest Renan*). Ренан в "Історії народу

Ізраїля” (див. додаток 2) писав про теми Старого Заповіту наступне:

Ці запальні гасла, ці невиразні звинувачення, які в деякій мірі нагадують насильницьку риторичку сучасних радикалів, повторювалися кілька разів. (...) У подальшому майбутньому пророки вбачають ще гірший стан речей, що сучасною мовою ми повинні назвати революцією.

Слава єврейському генію, який з неперевершеною силою прагнув і благав кінця злих часів і передбачив на горизонті (...) схід того сонця справедливості, яке єдине здатне зупинити війну серед людей! (...) Щоб уникнути великого зла через зобов'язання "навчатися війні" - яка є безперечно великим злом - Ісаї та Михей заснували теократію. Оскільки Яхве не міг здійснювати безпосереднє правління, його панування було б таким через групу [партію] яхвеїстів - правління ще більш тиранічне, тому що тривало б в ім'я неба.

Надія, (...) народжується від Ісаї, а точніше із запеклої оптимістичної школи, яка першою проголосила до людства заклик до справедливості, братерства та миру. Це є одним із витоків ідеалізму, і ми можемо лише радіти його світанку.

Яхве Ісаї та Михея вже демонструє опіку Небесного Батька християн. (...) Плачущий Бог, якого полюбить християнство, Бог, який стає нещасним і страждає, (...) вже існує в зародку. Єврейський пророк ніколи не апелює до винагороди чи покарань загробного життя. Він жадає справедливості, невідкладної справедливості. (...) Народжується палка віра в остаточне відшкодування, у судний день, коли все буде відновлено, як має бути. Цей день засвідчить повалення того, що існує зараз. Це буде радикальна революція, помста слабких, розгубленість могутніх.

Ласкі додає:

*Російські лідери (...) розпочали революційну перебудову влади, яка вже почала впливати *... на людський дух (...) чимось на зразок сили християнського одкровення дві тисячі років тому.*

”Комуністичний маніфест” (...) мають претензії вважатися, так би мовити, неканонічними книгами Святого Письма, що неможливо заперечити, якщо тільки їх заперечення не ґрунтується на ідеях, які передбачають необхідність компромісу між філософією Євангелія та соціальним порядком, який відкидає право особистості як такої на самоствердження.

В цій же роботі Ласкі багаторазово проводить паралель католицького папи до Адольфа Гітлера:

Якщо несправедливо стверджувати, що папство було союзником диктаторів; мені здається, правдиво зауважити, що його ворожість була формальною та пасивною, а не активною та рішучою. Воно ставилася до Гітлера з терпінням і великодушністю, що явно контрастує з лютістю атаки, яку воно розпалило проти Совецької Росії.

Республіка

Ласкі вказує на потенціал, який був закладений американською революцією.

Незважаючи на велику спадщину американської великодушності, здавалося, що вона не підняла питання, поставлене Леніним під час російської революції, з тією силою життєво важливого відгуку на виклик великого експерименту, який продемонстрував Джефферсон перед випробуванням, яке 1793 рік поставив до покоління, яке він вразив мудрим почуттям

історичної міри.

Враховуючи прогресивний аграрний контекст, згаданий Ласкі в тексті, варто навести відомий уривок з Джона Тейлора з Керолайна: “Благородство та ієрархія не є єдиними способами організації порядку. (...) Багатство, як і загальне виборче право, для підтримки демократичної республіки має бути значною мірою розподіленим; а отже, те, що збере значну частину будь-якого з двох у невелику кількість рук, її знищить. Оскільки влада слідує за багатством, більшість має ним володіти або втратити владу. (...) Меншість, яка будь-яким шляхом отримує багатство або зброю, стає урядом” (John Taylor “An inquiry into the principles and policy of the government of the United States”, 1814, Green and Cady, 1814, ст. 274). Цей вислів “ліберального аграрія” Тейлора (див. Britannica Online, “John Taylor of Caroline”), активного спікера джефферсонівської демократії одного з батьків-засновників США Томаса Джефферсона, про багатство та демократію особливо примітний в світлі комуністичної пропаганди у Другу світову війну рядом працівників держдепу по напрямку Китаю, викритих в процесі розслідування діяльності Інституту тихоокеанських відносин, які порівнювали комуністів Мао Цзедуна з “ліберальними аграрними реформаторами”, “подібними до Нового курсу Рузвельта” (див. Anthony Kubek “The Red China papers: what Americans deserve to know about U.S.-Chinese relations”, Arlington House Publishers, 1975, ст. 104; див. також United States Congress, Senate, Committee on the Judiciary, Internal Security Subcommittee “Institute of Pacific Relations. Report”, 1952, ст. 185).

Риторика, використана при цьому американцями в Китаї, з того часу мало змінилась: непроглядна корупція, неефективність управління, прогресивність та справжня свобода, які пропонує режим.

В квітні 1947 року Ласкі відвідав Чехословаччину, де зустрівся з міністром закордонних справ Яном Масариком та президентом Едвардом Бенешем (cz. *Edvard Beneš*). [2:563] Після візиту, Ласкі написав в “Forward” (газету

фабіанських соціалістів в Глазго [2:443]) статтю під назвою “Відродження демократії в Чехословаччині: вільні люди з соціалістичним планом, де комуністи, соціалісти та ліберали працюють разом”:

*Якщо я коли-небудь бачив демократичну громаду,
я бачив її в Чехословаччині (...) Це (...) справді
вільний народ (...) Є найповніша свобода слова
(...) Релігійна свобода повна (...) Змішаний
уряд комуністів, соціал-демократів і націонал-
демократів працює разом напроцуд добре (...)
Побачити Чехословаччину близько сьогодні - мати
реальну надію на європейське оновлення.*

В лютому 1948 року в Чехословаччині відбувся комуністичний переворот. В березні 1948 року Масарик випав з вікна. У вересні 1948 року Бенеш був вбитий КГБ. [10:349] Обурення Ласкі комуністичним переворотом в Чехословаччині [2:563] варто розуміти тільки в світлі його обурення пактом Молотова-Ріббентропа з двотижневим візитом до Сталіна в 1946-му, та в остаточному світлі цитати 1855 року Генріха Гейне, якого він розлого цитує у висновку перекладеної тут роботи:

*Вони не надто тямущі, ці славні республіканці,
про яких я був раніше кращої думки. Що
стосується їх інтелекту, то я вважав, що
їх духовна обмеженість лише удавана, і що
республіка грала роль Юнія Брута, що цією
удаваною простотою вона схиляє монархістів
до недбалості та короткозорості, коли одного
дня заведе їх в пастку. Але я усвідомив свою
помилку після лютневої революції. Я побачив, що
республіканці насправді були дуже чесні люди, які
не розуміли мистецтва удавання, а були такими,
якими здавалися.*

Обурення Гейне вказує на те, що республіки ХХ століття, такі як іспанська, яка неочікувано для Орвелла опинилась під большевиками, українська, яка завдяки мудрості таких

гнид, як Володимир Винниченко, не мала іншого шляху, як опинитись в складі ССРСР, польська, китайська та безліч інших після успіху “республіканських експериментів” були морально застарілими задовго до світових війн - вже на період “Весни народів”.

Натомість був інтерес до “програми-максимум”, іншими словами - большевізму. Ласкі міркує про російську республіку, яка проіснувала пів року в 1917-му:

Ми не повинні очікувати більшою мірою, що експеримент, який відродив корумповану та напівварварську Росію, стане незмінною живою вірою у Великобританії чи США, ніж можемо очікувати, що християнство функціонуватиме без змін у Римі, Мадриді чи Лондоні.

Британія, Франція, Японія, США, навіть чеська армія прийшли на допомогу рядам цих жалюгідних авантюристів, які прагнули відновити якщо не царя, то хоча б основні соціальні елементи царського режиму.

Республіканський уряд Ласкі називає не інакше, ніж “режим Керенського”:

Їх спроби змінити виробничі відносини за режиму Керенського зустріли не лише спротив з боку власників майна, (...) а й усіх іноземних держав.

Жертви іспанської революції 1936-го відомі саме як жертви червоного терору. Позиція Ласкі, підкреслена “за логікою речей” крахом республік в ХХ столітті, які одразу, на втіху Ласкі, поглинав комунізм. Ласкі іронізує про Сталіна та польський уряд у вигнанні:

Існує глибока філософська прогалина між картиною майбутнього в свідомості Совета народних комісарів у Москві та зображенням у свідомості польського тимчасового уряду в Лондоні.

Подібним же чином він іронізує про Велику Британію:

Досі не очевидно, що світ, передбачений після перемоги містером Черчиллем, це той світ, який, вірогідно, сподобається маршалу Сталіну.

Ласкі цитує Гейне:

Я знаходжу втіху в переконанні, що комунізм, який знайде їх першими ворогами на своєму шляху, завдасть їм вирішального удару.

І робить висновок:

Ми маємо навчитися знаходити цю втіху також.

Все це варто мати на увазі в оцінці мотивації регресивного повернення від ССРСР до суверенних республік всього прогресивного Заходу в обличчі еліт США та Великобританії, який голову собі був ладний віддати задля переходу від республіки та демократії до “демократії з особливою формою власності”.

Попри всі відомості про природу режиму ССРСР, вже через 20 років після комуністичного перевороту 1948 року Захід організовано проігнорував всі аномалії та суперечності комуністичного експерименту з “демократизації” в Чехословаччині (так звана Празька весна): [10:215]

Мабуть, найбільш переконливим свідченням суттєвої спадкоємності між старим і новим режимами є той факт, що Готвальд, який відповідав за панування терору з 1948 року і надалі - включно за офіційною статистикою з ув'язненням ста тридцяти тисяч осіб - не був засуджений новим режимом як злочинець. Навпаки, Дубчек відзначив вдів та сиріт мученицьких комуністичних чиновників орденом Готвальда, під керівництвом якого були страчені їхні чоловіки та батьки. Як не дивно, родичі жертв прийняли ці відзнаки.

Українські перспективи взаємодії з ЛШЕ можна бачити на прикладі Тайваню (Республіка Китай), де чинний

президент, лідер Демократичної прогресивної партії Цай Інвень (en. Tsai Ing-wen), випускниця Лондонської школи економіки, позбавляється від пам'ятників “диктатора” Чана Кайші, [11] який з 1930 року керував бойовими діями проти комуністів Мао Цзедуна.

Єврейські справи

Енциклопедія юдаїки вказує на те, що Гарольд Ласкі “значний час не брав живої участі в єврейському житті (...) Нацистські переслідування пробудили його інтерес до єврейського питання”. [12] Цей аргумент вартий окремої уваги.

На початку цієї передмови було згадана близька взаємодія Ласкі з трьома судьями Вищого суду: Холмсом, Брандейсом та обраним пізніше Франкфуртером.

В 1919 році судді Вищого суду Холмс, якого Ласкі згадує в передмові до цієї книги, та Брандейс на протигагу подібним рішенням відмовились засудити заарештованих в 1918 єврейських іммігрантів з Росії (справа *Abrams v. United States*), які поширювали листівки з закликом утриматись від втручання США в хід російської революції, заперечивши їх небезпеку на користь “свободи слова”. [2:126] В першу світову Брандейс був речником американського сіонізму. Франкфуртер, в свою чергу, був широко відомий як “американський Карл Маркс”. [13] В 1919 році Франкфуртер очолив зустріч в підтримку американського визнання ССРСР. В 1919 році Франкфуртер на Паризькій мирній конференції представляв інтереси американського сіонізму. [2:111] В 1920 році Франкфуртер був співзасновником Американської спілки захисту громадянських свобод (en. American Civil Liberties Union, ACLU), яка, зокрема, відстоювала права компартії США. Секретарка Франкфуртера з 1918 року Елла Вінтер (en. Ella Winter) була випускницею Лондонської школи економіки, де навчалась в Веббів та Ласкі, та пізніше членом компартії США. [14]

До винесення того рішення суддею Холмсом, в 1919 році комітет Овермана (en. Overman Committee) розглядав справу большевицької пропаганди. Один зі свідків процесу повідомив, що “за його джерелами” на грудень 1918 року в складі совета Петрограда “з 388 членів лише 16 справжніх росіян, решта - євреї”, де “265 членів уряду, які засідають в старому Смольному інституті, прибули туди з нижнього східного Нью-Йорку [частина Манхеттену]”. [15:114]

Інші оцінки яки звучали на тому процесі: “дві третини російських євреїв та, можливо, одна шоста різних національностей”, [15:69] “більшість керівників Росії - євреї”, [15:424] “три чверті большевицьких лідерів - євреї”. [15:269] Іншим доповідачем був тогочасний посол 1916-1917 років (зокрема, протягом революцій) США за Вудро Вільсона на Росії Девід Френсіс (en. David R. Francis): [15:963]

Сенатор Кінг: чи був напередодні революції, яку прискорили Ленін та Троцькій, наплив людей з Нью-Йорку та інших місць з США до Росії, яких-небудь євреїв з Іст-Сайду, чи кого-небудь іншого? М-р Френсіс: Я думаю, що був. Я думаю, що вони прибували у великій кількості як через Владівосток, так і через Швецію, але ці люди ніколи до мене не звертались. Я тільки про це чув. Сенатор Кінг: чи пам'ятаєте ви, як телеграфували державний департамент про наближення прибуття великої кількості з порадою цього не робити? М-р Френсіс: Так. Сенатор Кінг: Чи пам'ятаєте ви прибуття 800 протягом одного тижня? М-р Френсіс: Думаю, пам'ятаю. Троцькій, як ви знаєте, прибув з Нью-Йорку.

Протягом слухань комітет отримав ряд оперативних заяв, зокрема, заяву президента Американського єврейського комітету (en. American Jewish Committee, AJS) законослухняного республіканця, капіталіста та патріота Луї Маршалла (en. Louis Marshall) та копію публічного звернення Маршалла в газеті “New York Times”.

Заяви не ставили під сумнів згадані оцінки чисельності та прибуття групи з Нью-Йорку. Натомість заяви закликали “не узагальнювати”. [15:378]

Маршалл використав безодню аргументів, починаючи з відгуку свідка про єврейство Нью-Йорка за його 11-літньої відсутності в країні та закінчуючи тим, що “російські євреї в масі були опонентами большевізму, тому що належали до буржуазії та плекали віру”. Маршалл пропонував оцінку, де “95% російських євреїв були антибольшевіками”, а єврейське походження лідерів большевиків поширюють на всіх євреїв. Стверджував, що перелік єврейських большевиків нерепрезентативний, що фінансування з Іст-Сайду - наклеп, що “все, за що стоїть большевізм, огидно для єврея” і так далі.

Зокрема президент АІС в 1919 році хизувався співпрацею з професором Феліксом Франкфуртером у вгамуванні страйку в Іст-Сайді. [15:378]

Варто навести інший приклад оцінок, які надав Маршалл. “Formation of Soviet Union” єврейського советолога Річарда Пайпса (en. Richard Pipes) в 1964 році вказує згідно партійного перепису 1922 року національної приналежності членів комуністичної партії, [16:278] що на 1000 осіб відповідної національності членами партії були 3.8 росіян, 0.94 українців та 7.2 євреїв. КП(б)У складало 23.3% українців та 13.6% євреїв. Українські дані КП(б)У вказували на те, що “приблизно половина українських та дві третини єврейських членів партії були росіянами в культурному сенсі слова”. В абсолютних цифрах переписів Російської імперії та Совецького Союзу 1897 та 1926 років відповідно, [16:300] в межах країни нараховувалось в 1897 20 млн. українців за мовою та пізніше 31 млн. українців за національністю та 27 млн. за мовою, та 2.4 млн. євреїв в 1897 році за мовою та пізніше 2.6 млн. за національністю та 1.8 за мовою.

Дещо іншу оцінку остаточного вирішення антикорупційного питання топ-менеджерами зі східного Нью-Йорку надав

журналіст соціалістичної газети Нью-Йорка мовою ідиш “The Jewish Daily Forward” (також відома як “Forverts” або просто “Forward”) Мендель Ошерович (en. Mendel Osherowitch), виходець з Поділля. Роберт Конквест вказує, що одну із перших правдивих оцінок Голодомору надало нью-йоркське єврейське видання “Forwaerts”. [17:309] Ошерович відвідав СРСР в 1932 році. [18] Брат Ошеровича працював в Москві в ОГПУ, другий брат входив в озброєний загін, в задачі якого входило забирати в селян зерно. Брат Ошеровича казав: “Таким є марш історії! Старе покоління має вимерти для того, щоб звільнити місце для молодого”. Того ж року Ошерович повернувся до Нью-Йорку, де в 1933 році видав мовою ідиш книгу, де надав ранні точні відомості про перебіг Голодомору. Ошерович не поширював свою оцінку англійською і мовчав, коли про Голодомор брехав інший нью-йоркський журналіст Волтер Дюранті (en. Walter Duranty). [19] Поміж іншого, в книзі Ошерович навів оцінки, про які його часто сповіщали співрозмовники, про абсолютну вигідність большевізму для єврея. Один із апаратчиків сповістив Ошеровича: “Ми отримали все”.

Саме на такий стан справ в Британії та США, відкинувши всю релігійну складову, лягав пасаж першого єврейського міністра в 1868 році Великої Британії Бенджаміна Дізраелі з новели “The Wondrous Tale of Alroy” 1833 року, де Дізраелі міркує з точки зору середньовічного єврея про засади імперії: “Універсальна імперія не має спиратись на сектантські упередження та ексклюзивні права. Джабастер виріже мусульман як Амалек; мусульман, значну частину, і кращу частину моїх підданих. Він з радістю спустошить мою імперію, щоб тільки не чути, що ізмаїльтяни поділяють спадщину Ізраїлю. Фанатик! Відправляю його підкорювати Юдею. Ми маємо завоювати довіру. Треба зробити щось, щоб долучити переможених до завойованих багатств” (глава VIII).

“Антисемітська” збірка “Міжнародне єврейство” (“International Jew”), яку шаленим тиражем в 1920-х роках видавав Генрі Форд, при цьому характеризує Дізраелі як

“одного з найвеличніших” членів тогочасного британського уряду (див. “The International Jew”, Dearborn, 1921, том II, ст. 188).

Але більшу увагу тут має викликати те, що та сама “антисемітська” збірка характеризує Генрі Моргентау старшого як “людину виняткової репутації” (див. “The International Jew”, Dearborn, 1921, том II, ст. 221) та цитує Волтера Ліпмана (див. “The International Jew”, Dearborn, 1922, том IV, ст. 120).

Близький друг Гарольда Ласкі журналіст Волтер Ліпман, в якого він публікувався в “New Republic” з початку кар’єри в США, був головою організованої Вудро Вільсоном групи Інкваєрі (англ. The Inquiry); група провела дослідження, на основі яких були складені 14 пунктів Вільсона, задіяних в мирних переговорах Першої світової війни 1918 року, в які формально входили демократія, національне самовизначення та гарантії безпеки та продовження комуністичного курсу пост-революційної Росії (пункт 6); результатом стало створення Ліги Націй. Після Другої світової війни Ліпман став провідним опонентом доктрині стримування комунізму (результатом якої була організація НАТО) та був пізніше апологетом зближення США-СССР та США-КНР. [20]

Коло спілкування Ласкі, таким чином, складало британське та американське єврейство, як і суттєва частина медійників та політиків.

Згадана на самому початку характеристика книги Ласкі “Віра, розум та цивілізація” автора промов міністра фінансів Генрі Моргентау Джонатана Мітчела описує епізод розмови Мітчела з Гаррі Декстером Вайтом. На питання Вайта про Ласкі та, зокрема, його останню книгу (“Віра, розум та цивілізація”), Мітчел навів “те, що на його думку було доволі розповсюдженою оцінкою про містера Ласкі” його “посередніх інтелектуальних здібностей”, після чого Вайт вибухнув та потребував кілька хвилин, щоб його фізично вгамували.

Гаррі Декстер Вайт був не лише головним архітектором

Міжнародного валютного фонду (МВФ) та Світового банку. Далі наведений фрагмент з ширшого аналізу “Сахаровский крестострел”, [21] більша частина якого спирається на доповіді комітету Маккарана (en. McCarran Committee) та, зокрема, його консультанта Ентоні Кубека (en. Anthony Kubek), де також вказані всі першоджерела відомостей про Вайта.

Вайт почав роботу в міністерстві фінансів в 1934 році. З 1939 року Вайт здійснював саботаж допомоги Китайській республіці Чана Кайші; кошти затримували або не доходили взагалі. В 1948 році Гаррі Декстер Вайт представ перед безпековою комісією за підозрою в шпіонажі на користь ССРСР. Після показів 13 серпня 1948 року, на яких він заперечив, що був комуністом, Вайт мав чергу серцевих нападів, після яких помер 16 серпня 1948 року. З часом, кількість джерел, за якими директор ФБР визначив приналежність Вайта до комуністичного апарату, зростає до 30. В меморандумі ФБР 1950 року було зазначено, що Вайт був готовий на будь-яку самопожертву на користь МГБ.

Вайт був представником мінфіну в багатьох найбільш важливих комітетах OSS (служби, яка передувала ЦРУ). В 1944 році Вайт був головним архітектором плану Моргентау, за яким Німеччина після війни мала лишитись всієї промисловості та перетворена на аграрну країну. Повне знищення Німеччини, за показами Елізабет Бенглі, мало зруйнувати бар'єр для ССРСР до Заходу. Плани потекли та були в той же момент використані німецькою пропагандою (Моргентау, Вайт та інші були євреями); пізніше через загрозу ССРСР залишки Німеччини довелося відбудувати за планом Маршалла. В процесі розробки плану через Вайта мала пройти маса особливо секретних документів щонайменше 7 міністерств, таких як, наприклад Міністерство військово-морських сил. Документи були передані ССРСР через мережу Натана Сільвермастера. Директива JCS 1067, прийнята на заміну плану Моргентау, також була опрацьована Вайтом та значною мірою повторювала пасторалізацію Німеччини.

В 1944 році Вайт закликав надати СССР позику в 10 мільярдів доларів. В тому ж 1944 році Вайт був відповідальний за передачу СССР кліше для друкування післявоєнних німецьких марок, які комуністи використали неконтрольовано.

Важливі покази на комуністичну мережу Сільвермастера, до якої відносився Вайт, дала Елізабет Бенті. Бенті, зокрема, вказала на передачу документів, які пройшли через Вайта в процесі розробки плану Моргентау. Випуск “Counterattack” 13 серпня 1948 року наводить епізод атаки на Бенті дружини Франкліна Рузвельта Елеонори в газетній статті, де Бенті була зображена невротиком. В цей час сама Елеонора Рузвельт поширювала книги Ласкі. [2:453]

В 1945 році Моргентау рекомендував Натана Сільвермастера на важливу посаду в міністерстві фінансів. Сільвермастер, в свою чергу, радив Моргентау термінове встановлення “міцної дружби США з СССР”. В 1944 році Моргентау радив Рузвельту прийняти Вайта на посаду помічника міністра фінансів. Відділ монетарних досліджень, директором якого був Вайт, особливо відрізнявся кількістю комуністичних симпатиків. В 1946 році наступний президент Труман проігнорував попередження ФБР про призначення Вайта головою американського відділення МВФ. Наразі на сайті МВФ з 2000 року лежить документ під назвою “Harry Dexter White: досі не доведено”.

В передмові до китайських щоденників Моргентау Кубек наводить спостереження, що бюрократія в США почалась саме в 1930-х з Рузвельтом та Моргентау. Кубек вказує, що американська система “стримування та противаг” (en. checks & balances) у випадку з Вайтом показала свою неспроможність.

Кубек вказує, що на момент розбудови в 1930-х роках бюрократії, радником Фелікса Франкфуртера був Гарольда Ласкі, в результаті чого бюрократію поглинула хвиля випускників Лондонської школи економіки, де викладав Ласкі, або стипендіатів програми Родса (en. Rhodes Scholar-

ship). [22:VIII] За висловом Кубека, ще ніколи в історії доля цілих народів не залежала так сильно від “необраної купки безіменних бюрократів з четвертого поверху”. [23:81]

Проблема аргументів, наданих АІС в 1919 полягає в тому, що вони не були чинними. Згадане коло взаємодії з Ласкі чітко окреслює національне злочинне угруповання, нічим не інше від тої мафії, в співпраці з якою Ласкі далі звинувачує в цій книзі фашистський та нацистський режими. Наведені відомості радикально суперечать певною мірою поширеному протиставленню “совецьких” євреїв в Ізраїлі “західним”. Вторинний наслідок, досить очевидний, полягає в тому, що далеко не всі євреї, які себе протиставляли комуністам, чинили так, як заявляли. Наступний наслідок стосується дещо поширеного протиставлення “правих” євреїв “лівим”. Тим більше всі ці наслідки категорично ускладнюють задачу тим євреям, які не хочуть мати з цим нічого спільного.

За оцінкою Nasia Diner стосовно трьох мільйонів євреїв, які прибули з 1881 року в хвилі “нової імміграції” зі сходу Європи, “євреї були помітними в підтримці лівих справ в США на протязі ХХ століття. Багато, фактично, підтримували соціалістичні та комуністичні організації. До середини століття попри те, що велика кількість євреїв переїхала до передмістя, вони (...) надсилали пожертви на ACLU та інші ліві справи”. [24:154] Одна з останніх оцінок 2021 року поляка Єжи Таргальського звучала як “більшість американських євреїв - ліві”. [25]

Якщо сказати, що наведена тут точка зору - “кричущий антисемітизм”, буде доречним згадати випадок рабина Бенджаміна Шульца (en. Benjamin Schultz).

В 1947 році Шульц опублікував статтю “Комуністи вторгаються в церкви” з наступним змістом: [24:158]

Комуністи окопалися в наших церквах. Багато ключових протестантських та єврейських лідерів є їхніми обдуреними або свідомими пішаками. Робітничі лідери католицького походження та

гламурні знаменитості використовують свою "віру", щоб заманити католиків до допомоги комунізму.

Шульц звинуватив друга Франкліна Рузвельта рабина Стівена Вайза (en. Stephen S. Wise) в "проповіді надати Росії ноу-хау атомної бомби". [24:159] В 1950 році Шульц заснував Американську єврейську лігу проти комунізму (en. American Jewish League Against Communism, AJLAC). Група співпрацювала з інформаційним бюлетенем "Counterattack", який залишив важливі відомості тогочасного стану справ. В 1951 році Шульц атакував Джорджа Маршалла, начальника штабу армії США протягом Другої світової війни за часів Франкліна Рузвельта. Маршалл, зокрема, особисто саботував оповіщення бази Перл-Харбор та допомогу Республіці Китай.

Не заглиблюючись у мотивацію рабина Бенджаміна Шульца, варто навести реакцію на його слова американського єврейства. Скориставшись нагодою, Шульца засудили Американський єврейський комітет, Американський єврейський конгрес, Антидефамційна ліга (en. Anti-Defamation League, ADL) та безліч інших, де звинуватили у "безвідповідальній шкоді справі боротьби з комунізмом". [24:168]

Успіхи тої невеликої частини американського єврейства, яка увійшла в склад антикомуністичного союзу та працювала з бюлетенем "Counterattack", можна бачити далі з результатів "маккартізму".

В процесі еволюції совецького комунізму купа євреїв також зістрибнула. Юджин Лайонс (en. Eugene Lyons) пропрацював в Москві до 1934 року, в 1930 році брав інтерв'ю в Сталіна, а в 1933-му засуджував повідомлення про Голодомор Гарета Джонса (en. Gareth Jones). В 1937 році в автобіографії "Assignment In Utopia" висловив оцінку помилкового ставлення до Джонса, а в 1941 році в книзі "Red Decade" атакував західних попутників (en. fellow traveler) і, зокрема, засновників Лондонської школи

економіки Веббів; пізніше працював з AJLAC. Співзасновник компартії США Джей Лавстоун (en. Jay Lovestone) зістрибнув ще в 1929-му; він же в 1960-х дав правильні вказівки щодо хибності проведення історичних паралелей у суперечці ССРСР із КНР, проігноровані в майбутньому. Наразі очевидно, що США як ніхто інший доклались до розбудови марксистсько-ленінської КНР. Директор контррозвідки ЦРУ Енґлтон (en. James J. Angleton), який працював по єврейському напрямку, та з яким близько працювали і Лавстоун, і перебіжчик Анатолій Голіцин, в 1970-х організував з приводу китайсько-совецького розколу конференцію, де був піднятий насміх. Якщо читач залишиться в стані розрізнити сїонїзм, республїканїзм, лїбералїзм, демократїю, соціалїзм чи комунїзм, варто додати, що наразї навїть в 2012 році офіційні історики спецслужб США та Британїї збирають конференції, щоб одностайно засудити Енґлтона. [25]

Цї спостереження вказують на важливе питання, яким шляхом всі “прогресивні” сили погодилися із процедурою, яка не знищила країну-Г’УЛАГ, а дозволила їй перегрупуватися? Чи не варто було аналогічно перебудувати Третій Рейх? Десь з того часу енерґія прогресивного Заходу, яка придїлялась захисту Совецького Союзу, починає придїлятися легалїзації КНР.

Маккартїзм

Ласкі, який методично називає Другу світову війну конфліктом, цинїчно мїркує:

Без сумнїву, в евакуації, наприклад, були роздратування, труднощі та прикрасї. (...) Але поряд з ними мають бути поставлені мільйони людей, які вперше дізналися про красу моря та сільської місцевості.

Цей цинїзм є лише поверховим проявом хворобливого інструментального ставлення до мас, такого характерного для

таких ненависних йому “корисливих інтересів”:

Вона надала не лише значення, але й шанс на героїзм багатьом тисячам людей, які до години небезпеки вели життя, яке навряд чи мало сенс навіть для них самих.

Кожен, хто дослідить колонізаторські експерименти XVI та XVII століть, може побачити, як поєднання просування істинної релігії та досягнення хоча б надії на прибуток може зробити людей (...) загадково свідомими того, що поділяють велику долю, в якій знаходять втіху.

Ласкі також розкриває сенс інтересів в основі цього ставлення:

Ми мали засоби для більшого багатства та більшої влади, ніж в будь-яку попередню епоху.

Наведений далі аналіз показує місце в комуністичних справах великого капіталу. Невелика частина цього аналізу взята з документу “Сахаровський крестострел”, [21] де також містяться всі посилання на першоджерела.

Важливу роль в китайських революціях зіграла міжнародна молодіжна протестантська місіонерська організація YMCA (en. Young Men’s Christian Association, іноді скорочується до Y). Місіонери YMCA та YWCA (жіночого відділення) займалися так званою волонтерською діяльністю в багатьох країнах світу та з початку століття облаштували розгалужену мережу по всьому Китаю. Перший американський секретар YMCA з’явився в Китаї в 1895 році.

Одним із провідних пропагандистів китайської YMCA був Шервуд Едді (en. Sherwood Eddy). Едді працював міжнародним волонтером YMCA 35 років починаючи з 1896 року, де після виходу робіт баптиста Волтера Раушенбуша (en. Walter Rauschenbusch), заснованих на ідеях Карла Маркса та Льва Толстого, поширював ідеї християнського соціалізму. В 1921 році Едді організував “Американський Семінар” (en. American Seminar), з яким

починаючи з 1926 року відвідував ССРСР. Делегація Едді брала інтерв'ю в Чічеріна, Луначарського та Сталіна. В 1929 році семінар рекомендував визнання ССРСР; мілітаризація ССРСР пояснювалась його невизнанням. Загалом Eddy здійснив 13 подорожей в ССРСР.

В 1931 році Едді вийшов з YMCA та вступив до соціалістичної партії США. Волонтер Едді пояснював комунізм ССРСР як “пристрасну, фанатичну, жертвовну релігію, подібну до ісламу”. В 1934 році Едді заперечував Голодомор. Бібліографічний покажчик по темі Голодомору, затверджений вченою радою Інституту історії НАНУ 2001 року помиляється у всіх скороченнях його імені українською та англійською, де замість “Ш. Едді” в довіднику вказаний “Е. Шервуд”. [27]

У книзі “Про що ми могли дізнатися”, виданій 1934 році у Нью-Йорку, Шервуд Едді писав так: “Група іноземних візитерів дізналася про чутки, що в с. Гаврилівка всі люди, крім одного, мовляв, померли з голоду. Вони вирішили негайно перевірити, відвідали сільський ЗАГС, священника, місцеву раду, суддю, вчителя і кожного окремого селянина, з яким зустрічалися. Виявилося, що троє з 1 100 жителів померли від тифу, було вжито заходів, щоб припинити епідемію, не було смертей від голоду”.

Поруч з цим Шервуд Едді в 1923 році був лектором в Лондонській школі економіки. [28] Там же навчалась його донька. [29]

Китайське відділення YMCA стало провідною силою в просуванні християнського соціалізму в Китаї. Едді був особливо активним в пропаганді в 1910-ті роки (революція Сунь Ятсена з встановлення Республіки Китай відбулась в 1911 році).

В 1920-х роках китайська YMCA перемкнулась з соціальної служби на сприяння соціальним реформам та зайнялась збором економічної та соціальної статистики.

Попередньо YMCA була відома як “організація бізнесменів”, яку контролював та підтримував великий бізнес.

В 1923 році Едді за підтримки John D. Rockefeller організує індустріальне відділення YMCA. Взимку 1923-1924 років Едді закликає “застосувати ідеї християнського соціалізму до індустріальних умов США та Китаю”. Китайська YMCA все більше перемикається на робітничий рух. Починаючи з 1923 року до програми попередньо політично нейтральних асоціацій YMCA додалось просування християнського інтернаціоналізму. З точки зору трудових секретарів YMCA, західна комерційна система змагання руйнувала китайську традиційну систему.

Для розуміння місіонерської ролі YMCA, з 1914 по 1921 року відсоток нових членів, які долучались до церкви, зменшився від 8 до 3%.

Для розуміння присутності YMCA в Китаї, важлива наступна оцінка. Після розриву Чана Кайші з комуністами, YMCA зблизилась з Гомінданом. В 1927 році 7 з 10 членів кабінету Чана Кайші були з YMCA.

Характерною біографією китайської жіночої YWCA була Maud Russell. Russell прибула в Китай в 1917 році волонтером; в 1930-х роках працювала в штаб-квартирі YWCA в Шанхаї та брала участь в роботі марксистського гуртка; в 1940-х була виконавчим директором відкритої комуністичної організації CDFEP в США, яку підтримувала решта провідних лідерів американської YWCA, та виступала за співпрацю США з СРСР, через що проходила по справам розслідування комуністичного втручання в роботу уряду США.

Характерною біографією чоловічої китайської YMCA був Y.T. Wu (Wu Yao-tsung). Wu працював в YMCA з 1924 року. В 1926 році Wu представив Христа реформатором. В 1934 році Wu висловив думку, що “зміна індивідуалізму на соціалістичний порядок скоро стане незворотною”, що “Ісус був проти приватної власності”, та назвав пацифізм “засобом імперіалізму зруйнувати християнську волю до

революції”.

Протягом китайсько-японської війни мережа YMCA виросла в кілька разів; в перелік гуманітарної діяльності входив показ кінофільмів та поширення газет та листівок.

В 1949 році Y.T. Wu на посаді секретаря китайської YMCA відкрито висловив комуністичні симпатії та взяв участь в написанні конституції КНР. В 1950 році Wu разом з Чжоу Еньлаєм та іншими членами YMCA видав “Християнський маніфест”, після чого в 1951 році на основі маніфесту заснував Патріотичний рух потрійної автономії (en. TSPM).

В 1949 році Y.T. Wu звинувачував YMCA в американському культурному імперіалізмі. Тим не менше довідник YMCA 1958 р. нараховував відділення YMCA в 27 містах, підконтрольних КНР, та звітував про численні конференції та літні школи.

До поширення ідеології ЛГБТ та до відкритих кампаній 1960-х років відділення YMCA слугували заміниками гейбарів. Саме ця волонтерська YMCA є темою пісні Village People 1978 року.

В Україні YMCA на сьогодні має десятки відділень та часто працює поруч з Пластом.

“Втрата Китаю” (en. Loss of China) стала безпосереднім поштовхом до масових багаторічних судових процесів “маккартізму” які вичерпно документовані і становлять безцінне джерело дослідження методів комуністичної пропаганди. Особливої уваги заслуговує раніше згаданий Гаррі Декстер Вайт.

Приблизно в той же час в 1950-х роках в рамках маккартізму за аналогією з “червоною” загрозою розвинулась “лавандова” загроза стосовно гомосексуалістів в уряді США паралельно до судових процесів по комуністам в уряді США; поштовхом стала присутність трьох гомосексуалістів (Маклін, Блант, Берджесс) серед Кембріджської п’ятірки подвійних агентів у Великій Британії та серед звинувачених

в США в роботі на комуністів по китайському напрямку. Троє з кембріджської п'ятірки пиячили в квартирі Віктора Ротшильда (en. Victor Rothschild), двоє з яких (окрім Макліна) там жили - Блант та Берджесс (див. Roland Philipps "A Spy Named Orphan: The Soviet Agent Who Stole the West's Greatest Secrets", W. W. Norton & Company, 2018, ст. 118).

Відому увагу по обом питанням (комуністів і гомосексуалістів) привернуло заступництво засновника НАТО Діна Ачесона (en. Dean Acheson) (див. Randolph W. Baxter "Homo-Hunting in the Early Cold War: Senator Kenneth Wherry and the Homophobic Side of McCarthyism", Nebraska History 84, 2003, ст. 119-132). 15 листопаді 1949 року держсекретар Дін Ачесон обурився обстрілом китайськими націоналістами американського вантажного судна SS Flying Cloud, яке постачало допомогу китайським комуністам. 25 листопада ними було обстріляне друге судно Sir John Franklin. В грудні 1949 року держсекретар Дін Ачесон засудив "блокаду" комуністів китайськими націоналістами.

Кубек вказує, що на відміну від вимоги припинення ворожнечі між КПК та Гомінданом в Китаї, в 1947 році в Греції Труман без коливань підтримав антикомуністів. "Доктрина Трумана" таким чином не торкнулась Китаю. Оцінку в 2 мільярди доларів, частина з яких виявилась серед витрат включно на комуністів, використав для блокування пропозиції допомоги Китаю Дін Ачесон. В 1947 році Дін Ачесон на питання, чому США допомогли Греції, але не Китаю, відповів: "Китайському уряду не загрожує колапс. Йому не загрожує поразка від комуністів. Війна з комуністами йде так само, як йшла до того 20 років". Для порівняння, витрати на війну в Кореї були оцінені на 1952 рік в 7.9 мільярдів доларів.

Найпродуктивнішим комітетом маккартізму виявився комітет Маккарана (en. McCarran Committee, Subcommittee on Internal Security, SISS). Головною справою комітету Маккарана стало розслідування діяльності Інституту тихоокеанських відносин (en. Institute of Pacific Relations,

IPR). Головним фігурантом справи був Овен Латтімор (en. Owen Lattimore).

В 1944 році віцепрезидент США Генрі Воллес, якого Ласкі ставить в приклад з промовою про “століття простої людини”, в супроводі співробітника IPR на посаді в OWI (підрозділ пропаганди США в Другу світову війну, якому підпорядковувався “Голос Америки”) Овена Латтімора (en. Owen Lattimore) відвідав позицію Мао Цзедуна в Китаї (див. Anthony Kubek “The Red China papers: what Americans deserve to know about U.S.-Chinese relations”, Arlington House Publishers, 1975, ст. 106), після чого закликав китайського лідера Чана Кайші шукати компроміс з СРСР (див. United States Congress, Senate, Committee on the Judiciary, Internal Security Subcommittee “Institute of Pacific Relations. Report”, 1952, ст. 190).

В процесі розслідування роботи IPR в 1951 році Латтімор та його колега Барнс (en. Joseph Barnes) були визначені як співробітники ГРУ (Ibid., ст. 23); в тому ж супроводі в 1944 році Воллес відвідав ГУЛАГ на Колимі, за результатами чого видав книгу, в редагуванні якої подякував Латтімору та Барнсу, де описав як “сміявся та співав з місцевими” та звеличував Сталіна (Ibid. 106). До популяризації терміну “маккартизм” доклався особисто Латтімор.

Архів ФБР наводить наступні висловлювання Латтімора періоду книги “The Situation in Asia” 1949 року:

Хто в змозі передбачити, яким буде комунізм в Китаї? Ніхто досі не бачив комунізму. Росія його точно не отримала. Те, що вони мають, - будь-що, окрім комунізму. Китайці досі не мають чогось, на що можна начепити ярлик. Як можна начепити ярлик на комунізм, яким може бути якийсь стверджуваний комунізм майбутнього Китаю? Китай - це не Чехословаччина, яка мала робочу демократію, і таким чином має щось, з чим можна проводити порівняння. Але що ви

збираєтесь порівнювати в Китаї?

Я всього лише кажу, що те, що є в Росії, - це щось на зразок соціалізму, державний це соціалізм чи якийсь інший, я не достатньо експерт, щоб сказати. Навіть самі росіяни не беруться стверджувати те, що вони мають комунізм. Я також не знаю, чи отримали вони його через те, що Сталін відхилився від Леніна, а Ленін відхилився від Маркса. Звідки мені знати, чи це через відхилення від канону, чи через те, що вони його досі будують? Хто знає? Хто в змозі сказати, що б Маркс зробив з Росії, якби Маркс був росіянином, а не німцем, та дожив до російської революції? Здається, це не надто реалістичний підхід.

Попри свідчення всіх перебіжчиків зі всіх типів розвідок ССРСР, попри перебіжчиків з розвідувальних мереж ССРСР в США, попри надлишкову документованість злочинів членів міністерства фінансів США та пропагандистів, фінансованих фондами Рокфеллера та іншими - жодна людина, і зокрема, Латтімор, не була ув'язнена.

В 1955 році Нельсон Рокфеллер сповістив директора ЦРУ Аллена Даллеса, що комунізмом США переймалися 5% опитуваних. [30]

Натомість висновок комітету містив положення про те, що фонд Рокфеллера (головний спонсор IPR) "був не в курсі справ":

Діяльність IPR стала можливою завдяки фінансовій підтримці американських промисловців, корпорацій та фондів, більшість з яких не були знайомі з внутрішньою діяльністю організації. Дійсне керівництво IPR часто намагалось обдурити учасників та прихильників IPR щодо справжнього характеру та діяльності організації.

Доповідь комітету Маккарана фіксує перший контакт

з Комінтерном попередника Edward Carter на посаді генсека Pacific Council IPR - John Merle Davis - взимку 1927-1928 років. Davis зустрівся з лідерами Комінтерну та організував спільну з ВОКС (рос. Всесоюзное общество культурной связи с заграницей) конференцію. Доповідь вказує, що “зусилля J. Merle Davis з організації участі СССР в конференції 1929 року не принесли успіху”, а членство СССР в IPR в 1931 року “існувало лише на папері”. В зв’язку з чим варто навести два моменти.

Перший момент в дисертації Anderson 2009 року вказує на особистий інтерес John Davison Rockefeller III (JDR) в активності IPR, в зв’язку з чим він відвідав III конференцію інституту в Кіото в 1929 році.

Другий момент показує високий інтерес СССР до інституту та організацію делегації на конференцію в Кіото в документах, викладених АП РФ.

Довідка НКІД 1928 року, направлена Чічеріну, визначає інститут як в першу чергу політичну платформу:

Стосовно, врешті-решт, спрямування робіт інституту, варто підкреслити, що незважаючи на те, що сам інститут намагається надати їм науково-дослідний і навіть ніби аполітичний характер, насправді він представляє собою не стільки наукову організацію, скільки політичну та публіцистичну платформу.

Записка дипломата Максима Літвінова Молотову напередодні конференції вказує на наполегливість американців в запрошенні до участі совецької делегації та вказує ряд можливих делегатів на кіотську конференцію 1929 року.

З самого початку свого існування інститут енергійно наполягав на участі Совецького Союзу в роботі інституту і з цією метою проводив тривале листування з ВОКСом. (...) 28-го числа цього місяця в Кіото (Японія) відкривається черговий конгрес інституту. Американські та

англійські делегати, які прямували на конференцію через Москву, навмисно зупинялись тут, щоб переконати нас взяти ту або іншу участь в конгресі, якщо не шляхом офіційної делегації, то хоча б командированням спостерігачів. (...) Американці казали, що на конгресі не бракуватиме людей, які палко підтримають нашу точку зору, але для цього необхідно, щоб ця точка зору була викладена нашими представниками. (...) НКІД висунув пропозицію про відправлення в Кіото в якості спостерігача товарища Осінського або Міхальського. (...) Якщо за якоїсь причини буде визнано неможливим надіслати представника звідси або за браком часу це буде неможливим, то доповідь може бути доручена представнику ТАСС в Токіо товаришу Ромму.

Значною мірою міжнародна структура IPR була організована на базі попередньої конференції 1919 року, організованої YMCA. Головним генсеком IPR був також волонтер YMCA. Як можна бачити з протоколу 1919 року комітету Овермана, YMCA також активно відпрацювала під час революцій на Росії, в той час як один з доповідачів був квакером.

З 1926 року до складу IPR входила делегація від Великої Британії Chatham House (він же Royal Institute of International Affairs, RIIA). Доповідь IPR Report 1952 року називає Chatham House не інакше як “британська IPR”.

З публікації доповіді Маккарана в 1952 році робота інституту була паралізована. В результаті американська рада IPR в 1956 році була трансформована в “Asia Society”, а лідерство міжнародної конференції IPR перейшло до міжнародної конференції в Бандунзі, яка дала початок Руху неприєднання (en. Non-Alignment Movement), одним з організаторів якого поруч з югославським комуністом Тіто був відомий учень Ласкі Джавахарлал Неру.

Asia Society Рокфеллера JDR III таким чином

формально відсторонилась під політики та перемкнулась на “культурний обмін”. Архів ФБР вказує, що попри всі комуністичні зв’язки кадрів IPR, ряд з них з’являється в Asia Society. В 2014 році Asia Society запустила Asia Society Policy Institute (ASPI), в задачі якого входить розробка політик та ведення дипломатії. Посаду “почесного радника” займає Генрі Кісінджер.

Одним з найгучніших критиків комунізму часів маккартизму проявив себе майбутній республіканський президент Річард Ніксон. В 1951 році Ніксон засуджував висновки стратегів Вашингтону про “хибні висновки про те, що китайські комуністи чимось відрізнялись від інших комуністів, про те, що китайських комуністів називали аграрними реформаторами та лібералами”. Держсекретаря Діна Ачесона він називав головою “боягузливої школи комуністичного стримування”.

Ніксон був квакером. Тих самих квакерів Ласкі характеризує в книзі наступним чином: “з усіх християнських сект залишаються найбільш вірною ідеалу своїх засновників”. Провідним американським квакером, згаданим вище, був засновник “Святого експерименту” в Пеннсильванії автор книги “Ні хреста, ні корони”.

Після легалізації КНР Кісінджером та Ніксоном, в 1973 році КНР відвідав Девід Рокфеллер (en. David Rockefeller), після чого опублікував в “New York Times” наступний висновок: [31]

*Соціальний експеримент в Китаї під головуванням
Мао - один з найважливіших і найуспішніших в
історії людства.*

Пізніше контррозвідник Енглтон охарактеризує Кісінджера як “вочевидь совєцького агента”. Так само Енглтон двічі сповіщав Канаду щодо видатного учня Ласкі П’єра Трюдо, батька прем’єр-міністра Канади Джастіна Трюдо. Визначною рисою політики П’єра Трюдо стала політика мультикультуралізму.

В грудні 1974 року в процесі затвердження віцепрезидентом Нельсона Рокфеллера, примусово звільняють Енглтона. В результаті “розслідування зловживань ЦРУ” комісією Нельсона Рокфеллера (en. Rockefeller Commission), членом якої був “переможець комунізму” Рональд Рейган, а потім Church Committee та Pike Committee, ЦРУ поступово реструктурують та фатально обмежують в повноваженнях. Наступники Енглтона спалили 99% контррозвідувального архіву.

Попередження про перспективи перебігу “американського експерименту” в 1995 році залишив Анатолій Голіцин в книзі “Perestroika Deception”:

На жаль, Рейган і Тетчер проявили наївність Керенського і Воллеса. виправлення цієї стратегічної помилки є життєво важливим. Якщо новому американському керівництву не вдасться змінити курс і виправити цю помилку, воно зіткнеться з відповідальністю за прогресуючу втрату Західної Європи до соціалізму (комунізму) і, зрештою, за кінець великого американського експерименту з демократією. Моральна основа для зміни американської відповіді та для рекомендації відмови від співпраці з совецькою стратегією проста. Система, яка вбила 20 мільйонів своїх власних людей (50 мільйонів, якщо врахувати втрати в Китаї під час комунізму), яка зтвалтувала власну інтелігенцію і яка принесла страждання та нещастя народам Совецької імперії, не заслуговують на оновлення. Американський народ не має морального зобов'язання допомагати у відродженні такої явно злочинної системи. Прагматичною основою переглянутої відповіді США на ”перестройку” є потреба захистити й уберегти американську систему від ”реструктуризації” у підготовці до ”конвергенції” з ”реформованою” совецькою системою, і врятувати американський народ від

чисток і таборів перевиховання, які зрештою принесе така "конвергенція", про які наразі Захід не має уявлення.

Залучені до комуністичної стратегії УМСА та фабіанці, таким чином, поміж іншого демонструють відродження методологію дестабілізації середньовічних сект. Згадана Ласкі в тексті секта бегінок викликала інтерес в сучасних ідеологів ЛГБТ. Увагу звертає також той елемент теорії, який винаходить штучний розподіл, який, як релігійні категорії Руссо в XVIII столітті, знищив авторитет духовенства, як розподіл соціальних класів з Марксом та Енгельсом знищували авторитет світської влади в XIX столітті, і який має ідентичний потенціал, спрямований на сім'ю, з винайденням в XX столітті ідеології ЛГБТ. Кожне із цих питань настільки ж старе, як і сама цивілізація, а згаданий в книзі Ласкі памфлет часів англійських громадянських війн описує все те саме: свобода, правосуддя, власність та формат сім'ї.

Самому ж Ласкі при цьому заважають не тільки "сім'я" та "нація", але й сам "індивід":

Я дійсно підозрюю, що не випадковістю є те, що і вчення Ісуса, і доктрина "Комуністичного маніфесту" єдині в тому, що вони акцентують увагу на небезпеці сім'ї, яка в корисливому суспільстві діє як бар'єр між чоловіками та жінками замість ланки, яка об'єднує їх разом.

Якщо містер Черчілль матиме власний шлях, то програма, на яку маси зможуть дати згоду, буде повідомлена їм тільки після того, як буде виграна війна; і характер цієї програми має визначатися тим, що те, що означає "нація", зможе на той час собі дозволити.

Навіть унікальність кожного з нас не виправдала б державу у припущенні, що ми навчимося від життя того, для чого підходить наш розум, характер і темперамент.

Все це пише людина, яка доводила соціум до стану, в якому “розпад може настільки глибоко увійти в коріння його життя, що відновлення перестає бути доступним”. Не меншу проблему для Ласкі представляє чужий суверенітет:

Друга світова війна (...) продемонстрував порожнечу таких понять, як суверенітет та нейтралітет, які засиділися до епохи, в яку стали технічно застарілими.

В світлі останнього варто розглядати і відродження питань суверенітету з псевдореспубліками, і штучні мігрантські кризи, і в тому числі потенціал релігійних війн тощо з метою повторити заклик “вдруге протягом одного покоління закликати молодь усього світу на ризик смерті”, той заклик, який в Першу і Другу світові говорив про СРСР, в той час як кожного разу страждають національні еліти.

Саме в світлі оцінки Ласкі Маркса як “нікчемного вигнанця” варто розуміти визначення, дане пізніше Карделем, про те, що “розбіжності не тільки не шкідливі, але є законом прогресу”, та Тіто про те, що “інтернаціоналізм - це практика, а не слова та пропаганда”. [10:91]

Мінливість революційного запалу для Ласкі є також очевидною. Проте головними для Ласкі є наслідки:

Якщо можна сказати, що Беджет це писав у потворний час, коли жорстокість конкурентної системи не дозволяла пошуки благодаті та краси, то остаточний, на мою думку, висновок полягає в тому, що два наступних за епохою Беджета покоління здебільшого успадкували безпеку, не доклавши зусиль для її досягнення.

Наше покоління, звичайно, не сміє сподіватися увійти в землю обітовану; для нас буде достатньо докласти зусилля, щоб наставити своїх дітей на шлях, в кінці якого вона лежить.

Лондонська школа економіки

На початку XIX століття Франція Наполеона була переможена. Гейне, який захоплювався Наполеоном, натрапив в 1820-х на протилежну до наполеонівської тенденцію в Німеччині, яка почала згортати права євреїв. В Італії в 1832 році відбулась перша позика Ротшильдів Ватикану. В 1848 році Маркс з Енгельсом оприлюднили перед початком “Весни народів” “Комуністичний маніфест”. В 1864 році був організований Перший інтернаціонал.

Дещо інакшим був розвиток в Великій Британії, яка уникнула “Весни народів”. З член парламенту 1837 року Бенджамін Дізраелі (ен. Benjamin Disraeli) просував дозвіл на місце в парламенті нехрещеним євреям (ен. Jewish Relief Act, затверджений в 1858 році), першим з яких в 1858 році став банкір Лайонел Ротшильд (ен. Lionel de Rothschild); в 1868 році частково та в 1874 році повноцінно Дізраелі - перший єврейський прем'єр-міністр Великої Британії.

Кубек звертає увагу на кадри, які під наглядом Ласкі потрапляли до апарату Рузвельта через Франкфуртера: це були родсівські студенти та випускники Лондонської школи економіки (ЛШЕ).

Родсівська стипендія була організована в 1903 році в Оксфорді і носила ім'я Сесіля Родса (ен. Cecil Rhodes). Родс був британським імперіалістом, який на користь Ротшильдів успішно займався діамантами в Африці; саме його ім'ям була названа в 1890-х в Африці Родезія.

Якийсь час до того в 1884 році в Лондоні на базі меншої групи пропагандистів толстовства (Льва Толстого) було засновано Фабіанське товариство (ен. Fabian Society). Ядром фабіанських соціалістів та засновниками були Сідней та Беатріс Веббі (ен. Sidney Webb, Beatrice Webb). Назва товариства посиляється на тактику римського воєначальника Фабія, який унікав прямого протистояння з Ганнібалом Баркою з Карфагену та знекровив його основні сили. Оригінальною емблемою товариства був вовк в овечій шкурі. В 1895 фабіанці заснували Лондонську школу економіки. З

1901 року в раду управління ЛШЕ входив Волтер Ротшильд (en. Lionel Walter Rothschild, пізніше - барон). [32] В 1918 році Лейбористська партія прийняла програму “Праця та новий соціальний порядок”, написану Веббом. В 1936 Вебби за матеріалами московських англомовних видань видали твотомник “Совецький комунізм: нова цивілізація?”, який перевидали в 1941 та 1944 без знака питання у назві. Засновники товариства Вебби та відомі члени, такі як нобелівський лауреат Бернард Шоу або фантаст Герберт Веллс, активно заперечували Голодомор. Академічна пропаганда Веббів справила фундаментальне враження на Захід (див. Eugene Lyons “The Red Decade: the Stalinist Penetration of America”, Bobbs-Merrill, 1941, ст. 125). Лейбористська партія до сьогодні безпосередньо асоційована з Фабіанським товариством.

Ласкі проводить паралель у порівнянні засновників Фабіанського товариства та ЛШЕ Веббів з Марксом, Енгельсом та Леніним:

Справжня симпатія полягає в союзі інтелектуала та мас, як між Семом Адамсом та комітетами кореспонденції, між Джефферсоном та ранніми республіканцями, між Марксом та Енгельсом та європейським соціалістичним рухом, з якого народився Перший інтернаціонал, між Леніним в еміграції та більшовицькою партією на Росії, і меншим чином, можливо, менш успішно, між Сіднеєм та Беатріс Веббами та британським лейбористським рухом у покоління перед колапсом 1931 року.

В 2020 році попередньо згадана книга Ошеровича про візит до України під час Голодомору була перекладена англійською та видана в Канаді. Український переклад книги був готовий в 2017 році, але досі не був виданий: [33]

У 2017 році мовознавиця Оксана Щерба переклала книжку про подорож Менделя Ошеровича українською для одного з видавництв. Однак

видання цієї праці наразі затримується, а ми його чекатимемо з нетерпінням.

Натомість в 2017 році англійською виходить книга Енн Епплбом (en. Ann Applebaum, транслітерації Еплбом, Еплбаум, Епплбаум) “Red Famine: Stalin’s War on Ukraine”. У 1987 році Епплбом здобула ступінь магістра Лондонській школі економіки з фаху “міжнародні відносини”. Наприкінці 2017 року президент України Петро Порошенко, виступаючи на меморіальних заходах біля Музею Голодомору, “двічі згадав книгу Е.Епплбом, навіть долучив її до когорти Р.Конквеста, Дж.Мейса, а невдовзі зустрівся”. [34] Вже в травні 2018 року був презентований український переклад книги Епплбом “Червоний голод”.

Музей Голодомору оприлюднив наступні оцінки роботи Епплбом: “лауреат пулітцерівської премії Епплбом заперечує геноцидну складову Голодомору в Україні, піддає сумніву його юридичну кваліфікацію згідно положень Конвенції 1948 р.”, [34] “під авторитетним іменем західного науковця-публіциста пропонується мильне розуміння і поплутане пояснення Голодомору (...) постає питання, чи така поплутана інтерпретація геноциду українців є корисним навчальним матеріалом для учнівської і студентської молоді”, [34] “вже в половині 20го сторіччя, батько Конвенції про Геноцид [Рафал Лемкін] відкидав редуційне поняття геноциду українців, себто: спробу охарактеризувати цей найбрутальніший вияв радянських звірств як економічну політику”. [35]

Професор КНУ Володимир Сергійчук зазначає: [36]

У книзі зовсім не згадується діяльність Міжнародної комісії юристів, яка в 1983 році була зініційована Світовим Конгресом вільних українців (...) і в 1988 році відбула два засідання в Брюсселі й Нью-Йорку. (...) Москва таки передала членам Міжнародної комісії юристів петицію кївських науковців від 14 жовтня 1988

року, в якій наголошувалося, що розслідування, яке проводить комісія, навряд чи може бути віднесене до суто правових дій. Воно швидше має політичний характер і є співучастю в цілеспрямованій ідеологічній акції. (...) Серед протестуючих проти діяльності Міжнародної комісії юристів у 1988 році був і один з нинішніх консультантів Енн Епплбом.

В нашій державі зусиллями Українського науково-дослідного та освітнього центру вивчення Голодомору (HREC in Ukraine) видається книга, в якій (...) "історія України не стала трагедією. Мільйони людей було вбито, але народ вижив".

Можливо, Епплбом також вважає, що в якому-небудь 1943 році варто було всього лише вимкнути крематорії. "Історія євреїв не стала б трагедією. Мільйони людей було б вбито, але народ би вижив", а черговий рейхознавець Річард Пайпс обговорював би права людини, свободу слова та прогрес демократії на місцевому Валдаї з місцевим Путіним.

Книга Епплбом починається наступною оцінкою: [37]

Успіх революції довів як більшовицьким лідерам, так і багатьом іншим, що Маркс і Ленін мали рацію.

В 2018 році аналіз книги Епплбом виконала директор Музею Голодомору Олесь Стасюк: "названо основні прийоми, до яких вдається авторка книги для заперечення геноцидного характеру Голодомору. Це, зокрема, (...) наведення поодиноких фактів для широких узагальнень, довільне викладення порядку подій, використання недостовірних джерел і водночас відсутність посилок на окремі важливі наукові праці з цієї теми тощо. Окремо виділено взаємно суперечливі твердження, що їх допускає авторка. Наголошено також на відлунні авторитету, яке спотворює сприйняття книги українськими науковцями". [38]

Авторка не бере до уваги той факт, що

українські селяни мужньо вели збройну боротьбу з більшовиками в 1919–1921 роках. (...) Енн Епплбом також заперечує висновки українських дослідників щодо використання масового голоду 1921-1923 років, який лютував на територіях кількох губерній підрадянської України, для придушення селянського спротиву комуністичному режиму.

Але найцікавіше, і тут варто підтримати всіх попередніх критиків праці, які чітко вказували на заперечення авторкою Голодомору в Україні 1932-1933 як геноциду, акцентування на тому, що він був "складовою загальносоюзного радянського голоду".

Грапляється й безпідставне використання фактів для широких узагальнень. Спогади П. Ангеліної щодо колективізації: "Лише після перемоги над куркулями, коли їх змусили залишити землю, ми – бідняки, відчули себе справжніми господарями" - подані без урахування особистості героїні і супроводжуються висновком: "Таких людей, як Ангеліна та її родина, було багато" [2, с. 134]. До відома авторки, П. Ангеліна – двічі Герой Соціалістичної Праці, лауреат Сталінської премії. Нагороджена трьома орденами Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора, медалями; автор книги "Люди колгоспних ланів" (1950).

Вжито й ленінську термінологію щодо "єдності російського та українського пролетаріату" [2, с. 48].

Кілька сторінок книжки присвячено розлогим описам голоду в Росії та зверненню її уряду до закордону про допомогу голодуючим. Однак немає акценту, що прохання стосувалося тільки населення Поволжя. Так у читача виникає враження, що допомога була так само надана й

Україні, тоді як про масові смерті від голоду в Україні світ дізнався лише тоді, коли мільйонам померлих українців уже не можна було допомогти.

Методи, за допомогою яких проводили колективізацію та розкуркулення, подаються немов крізь лінзу калейдоскопа, картинки-прикладі змінюють одна одну, незалежно від місця розгортання події – в Україні чи Росії [2, с. 140–141]. У такий спосіб читача підводять до думки, що, по-перше, владі було однаково, проти кого вчиняти насильство і репресувати – чи то проти російського селянина, чи то українського; і, по-друге, що грабіжницьке розкуркулення – це свавілля місцевих активістів; їх автор виставляє типовими кримінальниками, які не гребують забрати останню пелюшку та крихту в немовляти.

У ній відсутні ключові академічні праці відомих українських дослідників.

Турбує те, що в ХХІ столітті в роботі випускниці ЛШЕ Еплблом знаходить продовження той темп заперечення комуністичних злочинів, який задавав Ласкі. Що пише про це колишній директор Українського інституту національної пам'яті (УІНП) Володимир В'ятрович? [39]

Володимир В'ятрович говорить, що немає нічого поганого в тому, що книжка Енн Еплблом, яка написана цікаво і талановито, викликає дискусії.

”На жаль, частина українських учених хотіли б зберегти свою монополію на дослідження тих, чи інших тем з української історії, зокрема і теми Голодомору. Гадаю, що це неправильно і потрібно залучати до вивчення історії України і закордонних дослідників”, – вважає В'ятрович.

Випускниця ЛШЕ Еплблом не є людиною, за якою треба виправляти помилки, вона є людиною, свідомі дії якої в такій темі мають стратегічну мету. Таким шляхом

на боротьбу із “монополією на дослідження” В’ятрович добровільно передає популяризацію історії Голодомору людині з інституції, засновники якої, Сідней та Беатріс Веббі, та провідні члени, як Гарольд Ласкі чи той же Шервуд Едді, відігравали провідну роль та були першоджерелом дезінформації на Заході про Голодомор. ЛШЕ не має права на помилку в жодному слові. І вона повторює їх через сто років. Чим, в свою чергу, висновок Еплблом про “правоту Леніна та Маркса” відрізняється від заповіту Гейне в “Лютеції”, останнього з яких також згадував в промові 2018 року Порошенко? [40] Чи достатньо на думку В’ятровича та Еплблом українських історичних праць згадують хоч слово про видатного професора Лондонської школи економіки Гарольда Ласкі?

В 2020 році про роботу Еплблом висловився колишній президент України Віктор Ющенко: [41]

Інший такий приклад – це книжка Енн Еплблом “Червоний Голод. Війна Сталіна проти України”. Енн Еплблом раніше стала лауреаткою Пулітцерівської премії за книжку “Історія ГУЛАГу”. Не усім в Україні однаково сподобалася її спроба розказати історію Голодомору. Хтось критикував за певну поверховість, чи якісь інші дійсні чи вигадані огріхи. Я ж глибоко переконаний: це дуже важливо, що західні автори намагаються показати широкий контекст подій в Україні західному читачеві у зрозумілій для нього подачі і стилістиці.

І трохи шкода, що в Україні знайшлися люди, які критикують наших друзів на Заході за те, що їх робота не в повній мірі відповідає їх - критиків - очікуванням, а в книжці нібито використані якісь “не такі” формулювання. Важливо, щоб справа Роберта Конквеста та Джеймса Мейса знаходила своїх продовжувачів.

Іншим Невтомним популяризатором роботи Еплблом є

Holodomor Research and Educational Consortium (HREC), організований в 2013 році канадським фондом Темертеїв. Яка дидактична цінність таких українських дій? Це, правда, не “совок” чи “вата”, це комунізм, а в Україні, як відомо, проблеми тільки з “ватою”.

Що робить президент України Володимир Зеленський? В 2019 році нагороджує Еплблом орденом. [42]

Що пише про Еплблом директор УІНП Антон Дробович? [43]

Українське суспільство насамперед має саме дійти до внутрішнього консенсусу.

”Є всесвітньо відома робота Енн Еплблом на тему голодомору. Виявляється, що у нас з нею половина українських експертів не згодна. Зокрема, за кількістю жертв”.

”Під час лобіювання визнання голодомору потрібно ставити на перший план історичні факти, а не ідеологічні конструкти”.

Якщо, як на думку Дробовича та Еплблом, ідеологічний конструкт комунізму недостатньо історичний, тоді на перший план вийде фактологічний національний склад виконавців Голодомору. І ця помилка свідомо погіршить першу.

На питання чи ”Ізраїль визнає Голодомор геноцидом, Дробович зазначив, що це була б велика перемога, і назвав однією з причин, чому це досі не зроблено - це те, що нам потрібно більше наукових зусиль, зокрема світового рівня публікацій”.

Вірогідно, на думку єврея Дробовича, на позицію Ізраїлю має вплинути робота єврейки Еплблом, яка відстоює рівно протилежну точку зору. Вірогідно, таким чином УІНП допомагає донести критичну інформацію, потрібну для прийняття рішень. Чи достатньо всесвітньо відома для донесення точки зору випускниця ЛШЕ Енн Еплблом як

світило ЛШЕ Гарольд Ласкі? Чи знайома євреям та Ізраїлю особа Гарольда Ласкі?

“Jewish Telegraph Agency” писало в 1950 році про “вірного прибічника сіонізму та великого друга єврейського робітництва”. [44] Стаття 2013 року в блозі “The Jewish Chronicle” вказує Ласкі, як персону, яка переймалась “полагодженням світу в темні часи”. [45] Блог 2012 року в “The Times of Israel” характеризує академіків, які “мавпують поведінку Хамас” та романтизують тероризм, як “гідних спадкоємців лівого академіка Гарольда Ласкі, про якого казали, що той замінив думку риторикою”. [46] “Haaretz” в 2018 році показує Ласкі як “старшого посадовця лейбористів та члена впливової єврейської сім’ї”, який вирішує конфліктну ситуацію. [47] Енциклопедія юдаїки 2008 року, в свою чергу, описує його як “блискучого дослідника”, який “глибокий вплинув на розвиток британського соціалізму” та був “визначною фігурою британського Фабіанського товариства”. [48]

Яку думку демонструє в цій книзі сам Ласкі, який в 1943 році вичитував чергову редакцію “Soviet Communism” Веббів? [2:466]

Немає реальної різниці, крім технологічної основи, (...) між фашизмом та гітлеризмом та тираніями, старими, як і сама історія. Чого не можна стверджувати про більшевизм.

Звичайно, мені відомий аргумент (...) Спільна віра, яка об’єднує людей у мирі, залучила ОГПУ та судові процеси щодо зради, довгий список людей, виключених із партії або відправлених у вигнання, урядовий контроль як письмової, так і усної мови. (...) Я вважаю, що цей аргумент абсолютно помилковий. (...) Спроба, по-перше, ототожнити большевицький варіант марксизму з доктриною Муссоліні чи Гітлера, здається мені жахливою помилкою.

Я ні на мить не стверджую, що, намагаючись

її переробити, вони не робили часто величезних промахів та не чинили фантастичної жорстокості; не менш очевидно, як показав процес над Ягодою, що переважно злочини не виходили за межі тієї поведінки, яку їм дозволяла віра. Я приймаю потворність усіх цих речей; і я навіть не намагаюся їх вибачити. Але ті, хто збирається судити про їх наслідки, повинні бачити їх у історичних пропорціях. Ті, хто приймає християнську віру, не вважають плями в її історії спростуванням її проникливості.

Те, що Ласкі називає “прямою в історії”, коштувало життя мільйонам українців, коли решту витряхнули в торгсінах. А перед цим під наглядом УМСА, яку представляв рокфеллерівський довірений Шервуд Едді, в 1929 році Китаї в Weiting, Soochaw (також Suzhou) був запущений пілотний проект, який представляв собою “сільські кооперативи” з “безкоштовною медициною та освітою”. [49] Цей експериментальний проект УМСА був пізніше відомий як модель народних комун Мао Цзедуна. Ласкі пише про згаданих в книзі Ошеровича “лішніх людей”:

Я (...) припускаю, що основна ідея російської революції задовольняє умовам, які повинна задовольняти будь-яка нова система цінностей, (...) яку залишає масовий занепад старої. Вона пропонує простій людині не лише зростання добробуту. (...) Люди в російському соціальному устрої не можуть жити як паразити на зусиллях інших.

Насправді, даремно очікувати, що людська поведінка може бути повністю адаптована до принципів нової віри менш ніж за одне покоління, особливо якщо тих, хто підлягає адаптації, у цьому процесі закликатимуть відкидати віру на тій підставі, що вона повністю ірраціональна та суперечить усьому їхньому досвіду. Ось чому совєцький громадянин змушений прийняти

основи його віри. Ми, збентежені цим примусом, зрештою, повинні пам'ятати, що (...) основою нашої віри залишається свобода критикувати (...); там, де ця небезпека навіть підозрюється на горизонті, з блискавичною швидкістю з'являються муссоліні, гітлери та франки.

Совецький громадянин має можливість користуватись тим, що можна назвати демократією другого порядку. (...) Він не може критикувати Сталіна або вести кампанію проти марксистської філософії, як "економічний монархіст" у Сполучених Штатах - нападати на президента Рузвельта і наполягати на тому, що філософія Нового курсу означає загибель Америки. Але він може критикувати свого бригадира або (...) протестувати проти неефективності фабрики чи ферми чи навіть державного департаменту.

Провідним питанням для Ласкі було питання суверенітету. Що змушує вчиняти такі кричущі помилки, та наскільки цьому питанню відповідає рішення здати національну пам'ять на користь Епплбом і ЛШЕ? Чому провідні представники української політики та люди, відповідальні за національну пам'ять, плазують перед кублом пропагандистів? Чи є вони українські? Чи не плутає залучене в ситуацію єврейство пріоритети антисемітизму та антикомунізму? Чи покликаний допомогти тому єврейству, яке не бажає мати з цими помилками нічого спільного, закон 2021 року No. 5109 про "запобігання та протидію антисемітизму"? Який потенціал це відкриває для дестабілізації та дугінського євразійства?

Українство має розуміти, кому саме дають в руки українську історію директори Українського інституту національної пам'яті, які б мали цю пам'ять боронити. Цим захист пам'яті про Голодомор давно перетворився в захист честі та гідності чергової пропагандистки з Лондонської школи економіки.

Висновки

Ця книга набагато корисніша для розуміння омріяного Заходу та власного стану справ за широко відому “Демократію в Америці” Алексіса де Токвілля 1835 року.

Що також дає ця картина? Вона показує історичне місце “прав людини”, “громадянських свобод” чи “свободи слова” в комуністичній справі.

Ласкі є наочним прикладом того, наскільки сильно так звана прогресивна пропаганда співвідноситься з реальністю побудови світового ГУЛАГу. Власне, прокомуністичний аргумент “на Заході тоді багато хто так думав” варто розглядати тільки після ознайомлення з цим текстом.

В той же час, як стверджують як на Заході, так і на Росії, Україна перемогла комунізм простим перейменуванням. І з популяризацією книги Епплбом можна стверджувати, що справа Ласкі так само процвітає. Міжнаціональні відносини, в свою чергу, мають залежати не від бомбардування маніпуляціями зразка засновників Лондонської школи економіки, а від якості їх аргументу.

Автор цієї книги - міжнародний злочинець, якого тим не менш, сором’язливо тримають подалі від очей людей, які відчули на собі його омріяну колективізацію, свободу самореалізації, соціальну справедливість, гендерну рівність, відсутність корисливих інтересів, про які він так гостро пише, та все інше, що було потрібно для безкарного тріумфу його інтересів. Саме з цих вихідних даних на початок Холодної війни треба оцінювати її перебіг.

Відношення саме до таких людей, як Ласкі, становить найвищу дидактичну цінність.

Цьому перекладу бракує уважності та літературної обробки. Тим не менше, його головна мета - звернути увагу на ту стерильну переможну медійну реальність, яка побудована в сучасній Україні з таких вихідних даних, як цей текст.

Від перекладача:

Розмітка відокремлених фрагментів внесена перекладачем. Примітки перекладача вирізняються префіксом “Пер.” та мають полегшити сприйняття тексту та пошук джерел.

Посилання

1. Interlocking Subversion in Govenment Departments, том 19, 1954, ст. 1430 https://archive.org/details/sim_united-states-congress-hearings-prints-and-reports_march-25-april-6-1954/
2. Isaac Kramnick “Harold Laski: a Life on the Left”, Penguin Press, New York, 1993 <https://archive.org/details/haroldlaskilifeo0000unse>
3. George Orwell “Preface to the Ukrainian Edition of Animal Farm”, 1947 <https://www.orwellfoundation.com/the-orwell-foundation/orwell/books-by-orwell/animal-farm/preface-to-the-ukrainian-edition-of-animal-farm-by-george-orwell/>
4. 31.07.2012 Ukrainian Institute London. Halyna Tatara “George Orwell and the Ukrainian refugees: the untold story of Animal Farm” <https://theukrainianinstitute.com/george-orwell-and-the-ukrainian-refugees-the-untold-story-of-animal-farm/>
5. Erika Gottlieb “The Orwell Conundrum: A Cry of Despair Or Faith in the Spirit of Man?”, Carleton University Press, Ottawa, 1992 <https://archive.org/details/orwellconundrumc0000gott>
6. 30.04.1999 Hoover Institution. Robert Conquest “In Celia’s Office” <https://www.hoover.org/research/celias-office>
7. 27.11.1860 New-York Daily Tribune “The American Experiment” <https://www.historians.org/teaching-and-learning/teaching-resources-for-historians/sixteen->

- months-to-sumter/newspaper-index/new-york-daily-tribune/the-american-experiment
8. Robert Slater “Soros”, Irwin Professional Publishers, 1996 <https://archive.org/details/soroslifetimestr00slat>
 9. Jewish Virtual Library. Encyclopaedia Judaica, Gale, 2008, “Bulgaria” <https://www.jewishvirtuallibrary.org/bulgaria>
 10. Анатолій Голіцин, “Нова брехня замість старої”, 2020 - неофіційний переклад Anatoliy Golitsyn “New Lies for Old”, G.S.G. & Associates, Inc., 1990 https://archive.org/details/nlfo_20200618
 11. 26.09.2021 Nikkei Asia. Taiwan axes symbols of authoritarian past in push to rebrand Towering statue of Chiang Kai-shek slated to be pulled down in Taipei <https://asia.nikkei.com/Politics/Taiwan-axes-symbols-of-authoritarian-past-in-push-to-rebrand>
 12. Jewish Virtual Library. Encyclopaedia Judaica, Gale, 2008, “Harold Laski” <https://www.jewishvirtuallibrary.org/laski-harold-joseph>
 13. The Jewish Sentinel, v.094 no. 05, 1934 <http://www.idaillinois.org/digital/collection/p16614coll14/id/52769/>
 14. Spartacus Educational. Ella Winter https://spartacus-educational.com/Aella_winter.htm
 15. United States. Congress. Senate. Committee on the Judiciary. Bolshevik propaganda. Hearings before a subcommittee of the Committee on the judiciary. February 11, 1919, to March 10, 1919 <https://archive.org/details/details/cu31924030480051>
 16. Richard Pipes “The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917-1923”, Cambridge, II видання, 1964 <https://archive.org/details/formationofsovie0000pipe>

17. Robert Conquest “The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine”, New York, 1986
https://archive.org/details/harvestofsorrows00conq_0
18. 17.02.2021 Jewish Review of Books. Mark Glanville “Bread and Vodka” <https://jewishreviewofbooks.com/articles/9902/bread-and-vodka/>
19. 20.11.2020 The Ukrainian Weekly. Lubomyr Luciuk “Too many decades too late” <https://www.ukrweekly.com/uwwp/too-many-decades-too-late/>
20. 15.12.1974 The New York Times. Alden Whitman “Walter Lippmann, Political Analyst, Dead at 85” <https://www.nytimes.com/1974/12/15/archives/walter-lippmann-political-analyst-dead-at-85-walter-lippmann.html>
21. Сахаровский крестострел, Редакція 1, 2021 https://archive.org/details/sxkr_20210419
22. Morgenthau Diary (China). Volume I. Senate Internal Security Subcommittee. 1965. Передмова Anthony Kubek <https://books.google.com/books?id=I96mwQEACAAJ>
23. Morgenthau Diary (Germany). Volume I. Senate Internal Security Subcommittee. 1967. Передмова Anthony Kubek <https://books.google.com/books?id=ELE18fpHJzsC>
24. Allen Krause “Rabbi Benjamin Schultz and the American Jewish League Against Communism: From McCarthy to Mississippi”, Southern Jewish History, Gale, No. 13, 2010 https://www.academia.edu/41725935/Allen_Krause_Rabbi_Benjamin_Schultz_and_the_American_Jewish_League_Against_Communism_From_McCarthy_to_Mississippi
25. 01.07.2021 Strona J zefa Darskiego - Jerzego Targalskiego. Wi kszo yd w ameryka skich jest lewicowa <https://jozefdarski.pl/13860-wiekszosc->

zydow-amerykanskich-jest-lewicowa

26. 24.02.2014 Wilson Center. Bruce Hoffman, Christian F. Ostermann. CWIHP Publishes “Moles, Defectors, and Deceptions” James Angleton Conference Report <https://www.wilsoncenter.org/article/cwihp-publishes-moles-defectors-and-deceptions-james-angleton-conference-report> Файл: https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/event/moles_defectors_and_deceptions_james_angleton_conference_report.pdf
27. “Голодомор в Україні 1932-1933 рр. Бібліографічний покажчик”, затверджено вченою радою Інституту історії України НАНУ, “Видавництво М.П.Коць”, Львів, 2001, ст. 34 <http://history.org.ua/LiberUA/966-7891-03-8/966-7891-03-8.pdf>
28. Karen Garner “Precious Fire: Maud Russell and the Chinese Revolution”, University of Massachusetts Press, 2003, ст. 62
29. Rick Nutt “The Whole Gospel for the Whole World: Sherwood Eddy and the American Protestant Mission”, Mercer University Press, 1997, ст. 198
30. 31.11.1955. CIA. Letter to the Honorable Allen W. Dulles from Nelson A. Rockefeller
CIA-RDP80B01676R004200110018-7
<https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp80b01676r004200110018-7>
31. 10.08.1973 The New York Times. David Rockefeller “From a China Traveler” <https://www.nytimes.com/1973/08/10/archives/from-a-china-traveler.html>
32. LSE’s first Governors. Celebrating 125 years of LSE <https://www.lse.ac.uk/about-lse/125-anniversary/blogs/lse-first-governors>
33. 15.03.2020 Музей Голодомору. “Мендель Ошерович — непочута історія про Голодомор вперше доступна

- англійською” <https://holodomormuseum.org.ua/news/mendel-osherovych-nepochuta-istoriia-pro-holodomor-vpershe-dostupna-anhlijskoiu/>
34. 15.06.2018 Музей Голодомору. Василь Марочко “Заперечення Голодомору-геноциду пулітцерівськими лауреатами: Дюранті Уолтер and Еплбом Енн” <https://holodomormuseum.org.ua/news-museji/zaperechennya-golodomoru-genocidu-pulitcerivskimi-laureatami-dyuranti-uolter-and-epplbom-enn/>
35. 05.06.2018 Музей Голодомору. Роман Сербин “Недоліки і шкідливість монографії”Червоний голод” Енн Еплбом?” <https://holodomormuseum.org.ua/news/nedoliky-i-shkidlyvist-monografiyi-chervonyj-golod-enn-epplbom-roman-serbyn/>
36. 19.06.2018 Музей Голодомору. Володимир Сергійчук “Як наші люди”допомогли” пулітцерівському лауреату, і що тепер від неї світ дізнається про Україну” <https://holodomormuseum.org.ua/news/yak-nashi-lyudi-dopomogli-pulitcerivskomu-laureatu-i-shcho-teper-vid-nei-svit-diznayetsya-pro-ukrainu/>
37. Ann Applebaum “Red Famine: Stalin’s War on Ukraine”, Penguin Books, 2018, ст. 22
38. Олеся Стасюк “Переваги та недоліки висвітлення теми Голодомору зарубіжними дослідниками”, Народна творчість та етнологія, No. 5 (375), 2018, ст. 28 <https://nte.etnolog.org.ua/arkhiv-zhurnalu/2018-rik/5/777-trahichni-storinky-ukrainskoi-istorii-navshanuvannia-pamiaty-zhertv-holodomoru-1932-1933-rokiv/338-perevahy-ta-nedoliky-vysvitlennia-temy-holodomoru-zarubizhnymy-doslidnykamy>
39. 16.09.2018 Марія Щур “Я завжди вважала Голодомор геноцидом - Енн Еплбом” <https://www.radiosvoboda.org/a/29490401.html>
40. 9.03.2018 Адміністрація Президента України. Президент: Всі ми - тарасівці, всі ми - Тарасові діти.

<https://web.archive.org/web/20180309173707/http://www.president.gov.ua/news/prezident-vsi-mi-tarasivci-vsi-mi-tarasovi-diti-46230>

41. 20.11.2020 Yakaboo. 7 важливих книжок про Голодомор від Віктора Ющенка <https://web.archive.org/web/20211031020325/https://blog.yakaboo.ua/ru/7-vazhlivikh-knyzhok-pro-holodomor/>
Цитування: <https://www.facebook.com/hrec.ukraine/posts/3883354685022700/>
42. 27.11.2019 УІНП. Президент відзначив державними нагородами Агнешку Голланд і Енн Еплблом <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novynu/prezydent-vidznachyv-derzhavnymu-nagorodamy-agnyeshku-golland-i-enn-epplbom>
43. 16.12.2019 Інтерфакс-Україна. Під час лобіювання визнання голодомору геноцидом потрібно ставити на перший план історичні факти, а не ідеологічні конструкти - голова УІНП <https://ua.interfax.com.ua/news/general/630770.html>
44. 27.03.1950. Jewish Telegraph Agency. Jewish Agency Mourns Passing of Harold Laski <https://www.jta.org/archive/jewish-agency-mourns-passing-of-harold-laski-calis-him-staunch-supporter-of-zionism>
45. 03.10.2013 The Jewish Chronicle. Colin Shindler “Ralph Miliband - Marxist and Zionist” <https://www.thejc.com/comment/opinion/ralph-miliband-marxist-and-zionist-1.49413>
46. 30.12.2012 The Times of Israel. Mark S. Miller “When evil is in the eyes of the beholder” <https://blogs.timesofisrael.com/when-evil-is-in-the-eyes-of-the-beholder/>
47. 05.05.2018 Haaretz. Rosie Whitehouse “Forget Paul Newman, This Italian Port Tells the Real Story of the Exodus” <https://www.haaretz.com/world-news/europe/.premium-this-italian-port-tells-the-real-story->

of-the-ship-the-exodus-1.6054466

48. Jewish Virtual Library. Encyclopaedia Judaica, Gale, 2008, “Harold Laski” <https://www.jewishvirtuallibrary.org/laski-harold-joseph>
49. Jun Xing “Baptized in the Fire of Revolution. The American Social Gospel and the YMCA in China: 1919-1937”, Associated University Press, 1996, ст. 122 <https://archive.org/details/baptizedinfireof00hsin>

Передмова

Ця книга, про що наголошується у підзаголовку, по суті є нарисом і нічим більше. Виконання будь-якого належного розгляду неосяжної теми, з якою вона має справу, зайняло б значно більше часу, ніж може собі дозволити зайнятий викладач, який понад свої академічні зобов'язання приймає і намагається виконувати зобов'язання, покладені на нього в цій війні тим фактом, що він є громадянином. Я наважуюсь її публікувати частково тому, що вона робить акцент на тому аспекті нинішнього конфлікту, який, на мою думку, заслуговує на більшу увагу, ніж ту, що він отримує, і частково тому, що, здається, варто загалом спробувати викласти марксистський підхід до проблем, з якими вона має справу.

Своїм походженням вона зобов'язана розмові з містером та місіс Сідней Вебб ¹ у Ліпхуку влітку 1939 року, яка сама по собі була не більше ніж одним етапом розмови, яка тривала половину мого життя. Як і безліч з мого покоління та способу мислення, я винен їм обом борг, що не підлягає погашенню. Якби тільки я мав радість обговорити це з нею; ² світ, у якому вона більше не сперечається, критикує та атакує ідеї, здається набагато біднішим.

Вона також завдячує тим довгим бесідам з моїми колегами з Лондонської школи економіки та політичних наук, як викладачами, так учнями, які допомогли зробити роки нашого вигнання з Хоутон-стріт менш важкими, якими

¹Пер.: Сідней та Беатріс Вебб (en. Sidney Webb, Beatrice Webb), засновники Лондонської школи економіки та Фабіанського товариства

²Пер.: Беатріс Вебб померла в 1943 році

б вони інакше були; серед них я маю окремо згадати свого друга Х. Л. Білза,³ дружба з яким безмежно надихала у ці похмурі часи. Я маю зазначити, якою мірою мені допомогли у спробах зрозуміти природу та проблеми раннього християнства книги мого старого колеги з Гарварду, професора Кірсопа Лейка,⁴ і в розумінні спадку стародавнього світу, я був налаштований на нові напрямки думки видатним вченим містером Дж. М. Робертсоном. Його “Історія вільної думки” (переглянуте видання, 2 том, 1936)⁵ є не лише монументом знань, але і сповнена вказівок. Саме йому я зобов’язаний повним усвідомленням того, що малось на увазі під ідеєю стародавнього світу релігії як засобу стримування мас, який потім бере в полон людей, які сподівалися, що це обмеження їх не торкнеться. І саме в розмові з Робертсоном я дізнався, як це ставлення до релігії перевернуло людську свідомість від мрії про підкорення природи до способу, за яким у суспільній організації більшість може тримати контроль над меншістю. Саме подібність іонійського ставлення до науки до такого в Совецькому Союзі вперше підказала мені, що останній винайшов новий спосіб життя, віра в який цілком могла б зіграти ту роль, яку відіграли надприродні вірування в інших місцях; і саме усвідомлення того, що Платон заслуговував на рішуче засудження Бекона, застергло мене від ціни піддатися небезпечній привабливості його нескінченної чарівності. Можливо, варто додати - бо це принаймні питання історичного інтересу - коли я одного разу звернув увагу судді Верховного суду Холмса⁶ на уривки з Бекона,⁷ той сказав мені, що коли він був студентом Гарвардського

³Пер.: en. Hugh Lancelot Beales

⁴Пер.: en. Kirsopp Lake

⁵Пер.: John Mackinnon Robertson “A Short History of Freethought: Ancient and Modern”

⁶Пер.: Олівер Венделл Холмс молодший (en. Oliver Wendell Holmes Jr., також Mr. Justice Holmes)

⁷Пер.: Френсіс Бекон, один з засновників емпіризму; відомий, зокрема, утопією “Нова Атлантида”, 1626; Бекон відомий також як “більший Макиавеллі, ніж сам Макиавеллі”, який на нього суттєво вплинув (див. Charles Richmond, Paul Smith “The Self-Fashioning of Disraeli, 1818-1851”, Cambridge, 1998, ст. 28)

коледжу, Емерсон ⁸ виявив його за читанням “Держави” ⁹ і з великою енергією привернув увагу до критики Бекона.

Гарольд Джозеф Ласкі 1 жовтня 1943 року Літл-Бардфілд, Ессекс

A member of the Labour Party National Executive Committee, Harold Laski, arriving at the Bournemouth Conference. 1940
© Time Inc.

<https://artsandculture.google.com/asset/vQH0OIKqs78-WA>

⁸Пер.: ен. Ralph Waldo Emerson, автор промови “Американський дослідник” (ен. “The American Scholar”) 1837 року

⁹Пер.: “Держава” Платона (ен. “Republic”)

Глава I

Доля молоді

По всьому світу молодь нинішнього покоління стоїть біля воріт смерті. Мільйони з них пропонують життя, яке майже не досягає зрілості, справі свободи. Мільйони вже померли за цю мрію; і, коли війна скінчиться, буде ще більше мільйонів тих, хто сліпими, глухими або скаліченими проведуть решту своїх днів, відрізані від найвищих красот, які може запропонувати життя. На всіх п'яти континентах навряд чи знайдеться нація, громадяни якої не зазнають ув'язнень та тортур, болю, голоду та тяжкої праці, пристрасно захищаючи цю саму свободу. Для багатьох із нас вдруте за наше життя молоді світу запропоновано ризикнути всім, що у них є, і чим вони є. Вони ведуть боротьбу і тяжко трудяться у конфлікті, який розпочали не вони; форма його результату надто ймовірно буде усталена за їхньої малої участі або й зовсім без неї. Вони - жертви фатуму, організованого не ними; і вони будуть принесені в жертву біля вівтаря долі, яку вони не можуть обирати.

Ніхто із тих, хто стежить за їх здобутками у незліченних епопеях щоденних битв, чи у відкритому бою, чи в більш прихованому, але не менш смертельному конфлікті окупованих націй проти своїх наглядців з Осі,¹⁰ не може

¹⁰Пер.: союзники Осі (англ. Axis powers) Другої світової війни, головними елементами якої були Німеччина, Італія та Японія

не відчуті глибоку покірність молоді нашого часу. Вони йдуть на своє побачення з долею в такому настрої, що гордість і мужність здаються однаково поєднаними. Коли вони не повертаються, їх спадщина незмінно вимагає, щоб ті, кого вони залишили, довершили розпочате завдання. Дюнкерк, Сталінград, Ель-Аламейн, півострів Батаан, боротьба за неможливих труднощів у Норвегії, Голландії та Бельгії, у Греції та Югославії, семирічна війна, яку на чверть озброєний Китай з такою незламною рішучістю вів проти японської агресії,¹¹ все це є частиною невмирущої традиції людських зусиль з емансипації від тиранії природи та від тиранії авторитету.

В кінцевому рахунку, ця воєнна драма в своєму розкритті якості людської волі до свободи також не перевершує пристрасної рішучості цивільних зусиль, де б це не було піддано випробуванню. Ніде звичайні люди цього світу не погодились прийняти права нацистського чи фашистського правителя себе нав'язати. Скрізь, якими б засобами вони не володіли, вони вели, чоловіки однаково з жінками, невпинну війну проти своїх майбутніх господарів, що є свідченням, як будь-яке в історії, вищої гідності людського духу. Лише одне бомбардування з повітря коштувало британцям близько вісімдесяти тисяч життів; воно залишило їх непереляканими. Можливо, Гітлер поневолив тіла чехів і поляків; йому не вдалося встановити жодної видимої влади над їх розумом. Навіть там, де, як у Греції та Югославії, держави Осі перемогли диктаторів їхнього власного зразка, вони пробудили в завойованих країнах волю до відродження демократії. У масштабній боротьбі Совецького Союзу також виявилась сила витривалості та організації, яка надала його

¹¹Пер.: читачу пропонується поцікавитись результатами розслідування Комітету Маккарана (en. McCarran Committee) в США роботи Інституту тихоокеанських відносин (en. Institute of Pacific Relations, IPR) по напрямку Китаю; в 1939-1940 роках китайські комуністи нападали на Чана Кайші, який воював з Японією, з тилу (див. Anthony Kubek "The Red China papers: what Americans deserve to know about U.S.-Chinese relations", Arlington House Publishers, 1975, ст. 48); в 1943 році на конференції в Каїрі Рузвельт повідомив Чана Кайші, що комуністи мають увійти в уряд останнього (Ibid., ст. 103)

народам новий статус по відношенню до людства. Америка не одразу усвідомила, що шлях до надійної свободи лежить через бій; але як тільки вона увійшла у конфлікт, вона мобілізувала свої ресурси, як людські, так і матеріальні, в масштабах, яких світ ніколи раніше не бачив.

Роки з 1939 були жахливими, сповненими зла, трагедій і марнотратства. Однак вони також були пам'ятними роками, оскільки вони доводять здатність чоловіків і жінок служити великій справі. Якщо цей здатність розумно використати, вона має силу перетворити гіркий досвід у славу традицію. **Сили Осі вже на шляху до поразки, вирішальної та всеохоплюючої. Але для нас залишається більша проблема подбати про те, щоб у їх поразці відбулося також руйнування контрреволюції, за яку вони стоять.** Наша перемога буде втрачена, якщо ми не присвяtimo її великим цілям.

Глава II

Ризик і винагорода

Кожен, хто аналізує характеристики, які проявили себе в цьому конфлікті, зобов'язаний, на мою думку, дійти певних висновків першочергового значення для нашого майбутнього. Ці висновки стосуються людських відносин та наслідків, які вони мають для соціальної теорії. Війна показала нам, у всій своїй неприкритій жорстокості, потворність почуттів та ідей, яких вимагає політика з позиції сили. Але вона показала нам також високий рівень, якого можуть досягти люди, об'єднавшись у служінні спільним зусиллям. Я вважаю, не буде перебільшенням сказати, що ми виявили на рівні більш адекватному, ніж будь-коли раніше, що взаємодопомога є справді основною умовою самозбереження. Кожен із нас тим сильніший, чим глибшою є солідарність суспільства, до якого ми належимо; і коли ця солідарність послаблюється, зменшуються й наші шанси на виживання. Якщо загальна небезпека не доводила нічого іншого, вона принаймні доводила, що братерство в межах держави ¹² наділяє кожного з нас силою, яка перевищує силу, якою ми володіємо, коли воно відсутнє. **Без сумніву, правдою є те, що в такому суспільстві, як наше, немає**

¹²Пер.: en. commonwealth, в історичному контексті може вживатися у значенні республіка; також en. Commonwealth [of Nations], об'єднання держав, які входили в Британську імперію

перспективи справжньої рівності жертв.¹³ Але навіть у нашому вкрай нерівному суспільстві ворогом того морального духу, що є секретом його сили тримати випробування часом, є егоїстична людина, яка не бачить, що її свобода вимірюється тою мірою, якою вона ділиться своїми можливостями з іншими. Жадібний громадянин в облоговому стані становить суспільну небезпеку. Людина, яка віддає все можливе задля спільної справи, робить найбільше для створення умов, які забезпечують її власну безпеку.

У годину небезпеки ми дізналися, наскільки справді ми є членами один одного. **Пер.: відсилка до Біблії, Послання до римлян, 12:5** Ми виявили, що саме тою мірою, якою ми поважаємо вимоги інших і сприяємо їх виконанню, ми стаємо здатними до самоповаги. Є щось майже парадоксальне в суспільстві, в якому епоха руйнування, як наша власна, виявляє у буквально мільйонів громадян не тільки прагнення служити своїм товаришам, але й відкриває в більшості з них приховану радість служіння, яке задовольняє їхні імпульси для багатьох у мірі значно вищій, ніж продуктивність їх звичайного рутинного життя. Я знав, наприклад, журналіста, який, перебуваючи моряком на тральщику, знайшов у драматичній небезпеці своєї роботи захват, якого він ніколи не знаходив у щоденній рутині своєї газети; і до війни він був непересічним журналістом. Я зустрічав спостерігачів служби A.R.P.,¹⁴ для яких самозабуття, яке наставало в період небезпеки, запропонувало задоволення, якого вони ніколи не знали у своєму діловому житті. І як викладач університету я виявив у ці роки війни пристрасне бажання студентів зрозуміти соціальні проблеми, які перед ними постали, і які вплинули не лише на якість їхніх власних зусиль, але й не меншою мірою на захоплення викладанням далеко за межами того, яке я відчував у ті мирні дні, коли головна турбота кожного

¹³Пер.: читачу пропонується поміркувати над цим формулюванням з огляду на бойову тактику атак людськими хвилями

¹⁴Пер.: A.R.P. (en. Air Raid Precautions), організації попередження авіанальотів у Великій Британії

студента полягала не стільки у значеннях проблем, які вони обговорювали, скільки у кар'єрі, на яку вони могли приміряти з точки зору здобутих ступенів. Я не вважаю, що буде неправдою стверджувати, що існує небагато людей в пропорції до всього громадянського суспільства, які не шукали в ці роки небезпеки можливості зробити якусь послугу понад зусиллями, які вони вважали виправданими в час миру.

Я ні на мить не заперечую, що мала частина всього цього була чистим альтруїзмом. Вочевидь, всі докладені зусилля представляють найрізноманітніші мотиви. Марнославство, жадання влади, почуття провини від бездіяльності - без сумніву, усе це є живою частиною тривоги робити щось, що є більшим за захист власних інтересів. Милування собою та власною силою притаманно людині в критичний час не менше, ніж коли небезпека відсутня; справді, здатність драматизму великих подій викликати ці якості може дійсно виявитись більшою, ніж в періодів, коли вихід із усамітненої рутини швидше за все викликав би здивування, ніж подяку від співгромадян. Безумовно, успішний політик або успішний солдат швидше відчують задоволення, коли те, що вони роблять, приверне загальну увагу, ніж у той час, коли їхні зусилля залишаються значною мірою непоміченими тими, від імені кого вони працюють; можливо, немає більшої слави, яка б задовольняла тих, хто любить оплески натовпу. Але коли на задоволення цієї любові до слави чи влади були зроблені всі можливі допуски, все ще залишається правдою, що в цьому конфлікті є буквально сотні тисяч чоловіків і жінок, які зробили сміливі вчинки не заради здобутої слави, а через самоповагу, яка не дозволила їм вчиняти інакше. Ми стикаємось з видимим парадоксом того, що війна, яка розкриває все найжорстокіше в людській природі, розкриває в ній також найвищі межі героїзму, на які здатні люди. Тому, попри її гнітючість, потворність і жорстокість для більшості людей, які її переживають в жахливій рутині, в якій вони здебільшого усвідомлюють своєрідну механічну деградацію, вона також викликає в деяких з тих, хто цим займається, цивільних зараз, рівно як і чинних військових,

відчуття звершення набагато глибшого від будь-якого з тих, що вони, ймовірно, можуть відчувати у звичайному колі повсякденного життя. І в тих, до кого приходить це відчуття звершення, залишається спогад, який залишається понад весь біль і втрати, які вони винесли; так само, як є моменти в коханні, які у споминах переважають своєю розкішністю десятки років страждань.

Війна примушує до організації взаємодопомоги як неминучої ціни перемоги. Народ не може перемогти, якщо він не єдиний із самим собою, якщо не тримається за життя разом. У цій війні це довершено ілюструє досвід Франції. Гітлер не переміг її протягом шести трагічних тижнів з 10 травня 1940 року; вона була побита за довгі роки між Першою світовою війною та вибухом Другої, коли такі люди, як Петен і Лаваль, поставили на **перемогу власності над свободою**. Без сумнівів, велику армію, таку як в Гітлера, повинен зустрічати противник, який на рівних бореться з нею у вирішальних термінах матеріального оснащення. Але з нею не може битися на рівних умовах суперник, який або не певен, що хоче перемогти, або не може впевнено дивитися на майбутнє перемоги. Як тільки стає очевидним, що уряд не бажає платити ціну, яку вимагає перемога, він безперечно запрошує поразку більшою мірою, ніж з будь-якої іншої причини. Але уряд може заплатити цю ціну лише тоді, коли він впевнений у національній єдності. Без цієї єдності її можна врятувати або випадковим володінням великим військовим генієм, або незрівнянною матеріальною перевагою. Якщо чогось не вистачає, як, наприклад, Росії в 1917 році або Франції в 1940 році, її, по суті, побивають ще до початку бою. Поразка може затягнутися; її настання може навіть уникнути уваги тих, кому належить стежити за наближенням небезпеки, як лорд Мільнер¹⁵ пропустив ознаки революції на Росії, а генерал Гамелен¹⁶ не побачив, що влада, якою він розпорядився, була порушена до того, як

¹⁵Пер.: en. Alfred Milner, британський колоніальний адміністратор, партнер по діамантовому бізнесу Сесіля Родса (en. Cecil Rhodes)

¹⁶Пер.: fr. Maurice Gamelin, французький воєначальник часів Другої світової війни

він її задумав використати.

І національна єдність у сучасному світі будується на волі зробити ідею переможною. Династичні війни застаріли; навіть війни, творці яких шукають особистої слави, перестали мати значення в наш час. Війни, які ми ведемо, - це зусилля зі зламу ідей, які нам прагне нав'язати ворог; і ми можемо зламати ворожу ідею, лише володіючи ідеєю, яку сам ворог не в стані знищити. Ось в чому полягає, на очевидному прикладі, значення контрасту між ідеєю, яку символізував містер Чемберлен, та ідеєю, втіленою у містері Вінстоні Черчіллі. Поки містер Чемберлен був прем'єр-міністром, єдність нації була непропорційною проблемою, з якими вона стикалася, не тому, що містер Чемберлен або нація не хотіли перемагати, а тому, що ні він, ні нація, коли він її очолював, не мали будь-якого реального розуміння сили, з якою він боровся, або необхідності побудувати заклик до дії на фундаменті, настільки ж конкурентному, як і сама ідея Гітлера. Містер Чемберлен мав загальну підтримку з боку мас; але цій підтримці бракувало внутрішнього глибинного переконання, що він веде їхню війну. Думаю, ніхто не може сумніватися в тому, що під час його перебування на Даунінг-стріт були відсутні масштаб та інтенсивність зусиль, якими він керував, пристрасть, яку передає велика ідея. Воля до перемоги, безперечно, була присутня; але вона не була волею, зумовленою тією рішучою визначеністю, яка була влита в неї в той момент, коли прем'єр-міністром став містер Черчілль.

Ми можемо розходитися щодо причин її відсутності. Частина їх, безперечно, було зумовлена контрастом між особистостями двох чоловіків. Для містера Чемберлена потреба розпочинати конфлікт була публічним проголошенням того, що його політика невдала; для містера Черчілля вона була здійсненням пасіонарного пророцтва, яке за своєю ідеєю виключало його на довгі роки з суспільного життя як міністра Корони. Нація, я думаю, відчувала, що, якими б чистими не були мотиви містера Чемберлена, він не міг вкласти все своє серце в завдання організації перемоги; десь,

у глибині його розуму, завжди було відчуття невиразної надії, що він може прийти до компромісу з ворогом. Але коли його місце зайняв містер Черчілль, навіть дні найвищої небезпеки не викликали у мас сумнівів, що час знайшов потрібну людину. Дивовижним феноменом перших шести місяців прем'єрства містера Черчілля є те, що, хоча воно супроводжувалося катастрофами, настільки ж великими, як ті в похмурі часи Аустерліца чи Єни, небезпека принесла скоріше захоплення, ніж страх, та надію, а не розчарування. Частково це завдячувало тому, що містер Черчілль представив для широких мас, хоча йому знадобилося багато часу, щоб символізувати це для власної партії, ідею про те, що, незважаючи ні на що, повалення гітлеризму було вищим завданням політики. І тісно пов'язаним з такою точкою зору було всенародне визнання, чудово втілене в промовах містера Черчілля, того, що **які б зміни у національному житті не були необхідні для перемоги, його уряд їх прийме.**

Коротше кажучи, справа не в гордості, а в простій констатації факту, що з приходом містера Черчілля на прем'єрську посаду у Великобританії відбулось щось подібне до духовного відродження.¹⁷ Весь світ, затамувавши подих, чекав на вторгнення та повалення її влади; жодна іноземна держава, насамперед Німеччина та Італія, не сумнівалася, що вона просто відкладає капітуляцію на кілька тижнів заради свого престижу. Але як тільки літо перейшло в осінь, а осінь, в свою чергу, перейшла в довгі зимові ночі, коли люди від сутінків до світанку витримували безжалісне повітряне бомбардування, світ почав прозрівати, що британський народ мав резерв сили, який, здавалось, не вичерпувала жодна катастрофа. Справді, найбільша глибина небезпеки, здавалось, пробудила у звичайних чоловіків і жінок стійкість, яку не змогли подолати ні втома, ні поразка. Вони віддавали свою енергію у такій мірі, яку було б образливо розхвалювати. І був знайдений резерв можливостей в організації, як під час повітряних нальотів,

¹⁷Пер.: читачу пропонується зазирнути в наступний рік після написання книги (рік виборів)

і фонд героїзму, про який важко було підозрювати, що він існував у роки напівпаніки до 1940 року. В найвищу кризову хвилину містер Черчілль просив, щоб жителі Британії пристосувалися настільки, щоб майбутній історик визнав цей період найкращою годинаю. У великий рік від падіння Франції до вступу Росії у війну навіть він сам не міг очікувати повнішого відгуку.

Я не стверджую жодної якості відданості британського народу більш глибокої, ніж проявляв Совецький Союз після 1941 року, або збройні сили Сполучених Штатів, коли взимку того року агресія та підступність Японії також привели їх до війни. Для моїх цілей важливо підкреслити, що чоловіки і жінки, нормальний ритм життя яких, здавалося, не мав жодних героїчних ознак, нібито за один день стали здатними до зусиль та жертв, які мало хто передбачав в міжвоєнні роки. Навіть якщо врахувати таку частку кожного народу, яка була егоїстичною та ледачою, і намагалася, наскільки це було можливо, ухилитися від зобов'язань, до яких закликав період, - неабияка кількість тих, хто шукав шанс служити, ступінь адаптації звичок до досвіду, абсолютно нового за своєю інтенсивністю, залишаються вражаючими. Понад усім, я думаю, видатним у ці роки є відкриття чоловіками та жінками, чие життєве становище було комфортним, того, що було щось помилкове в засадах цивілізації, в якій речі, які вони сприймали як належне, були для великої маси нації нечуваною розкішшю, про що вони не припиняли говорити. Без сумніву, в евакуації, наприклад, були роздратування, труднощі та прикrostі, про які існує цілий пласт літератури, як в соціологічній, так і в художній. Але поряд з ними мають бути поставлені мільйони людей, які вперше дізналися про красу моря та сільської місцевості, про зусилля зробити життя провінції не тою річчю, яку колись залишив мешканець міських нетрів, про справжнє творче бачення, представлене новими фабриками, досягнення нормування яких зробило рівень здоров'я та харчування у воєнний час у Британії таким же добрим, як і в часи миру.

Я веду мову виключно про Великобританію тому, що, природно, я краще за все знаюсь на умовах Британії. Але від надійних спостерігачів очевидно, що досягнення Совецького Союзу нічим не поступаються досягненню Великобританії. Відомо, що в Греції та Югославії, Голландії та Норвегії, Бельгії та Польщі були епізоди героїзму, які триватимуть стільки, скільки триватиме пам'ять людини. Лідице стала частиною фольклору світу; і ті напівозброєні євреї, які у варшавському гето перед своєю смертю змусили своїх нацистських наглядачів із танками, літаками та важкими гарматами, віддати життя за життя, дають зрозуміти, що традиція Юди Маккавея досі з гордістю живе. Англіїці також не можуть не згадати про відвагу, з якою в кожній окупованій країні люди Об'єднаних Націй¹⁸ передавались під смертельним ризиком від дому до дому, поки не переходили певний рубіж безпеки. І я уявляю, що навіть найпотіший консерватор навряд чи може байдуже прочитати історію про страту хороброго французького комуніста Габрієля Пері, заручника в Парижі. Кожна людина тих народів, які борються з гітлеризмом у цій війні, буде з її агонії традицію, в якій безпомилково проглядаються елементи безсмертя.

¹⁸Пер.: Об'єднані Нації (en. United Nations) - синонім Союзників в період Другої світової

Глава III

Парадокс перемоги

Якщо рокам міжвоєнного цинізму та розчарування протиставити характер самих воєнних років, то навіть той жах, який принесли останні, не може перешкодити першим виглядати якимось чином порівняно жалюгідними. Поруч із ними з 1939 року ведеться боротьба за свободу, а конфлікт¹⁹ отримав прямоту та простоту, відсутні у роки миру. Адже, зрештою, достатньо зрозумілим є те, що нації, якщо спроможні, повинні з пристрасстю боротися проти руйнування своїх міст на порох та насильницького захоплення своїх громадян для підневільних робіт на ворога, який їх нищить. Найскладнішою в цьому сенсі під час війни, протягом якої ми йдемо шляхом, кінцем якого є визволення, є невпевненість у тому, що коли ми досягнемо кінця, здобуттям буде насправді свобода. Бо, коли ми зустрічаємо ворога, свобода зумовлює жахливий парадокс, який нелегко вирішити. В самому факті поразки ворога для нас усіх, безсумнівно, міститься відчуття глибокої емансипації; розпалені вогні Європи будуть здаватися новим світанком. Але його поразка є швидше умовою, за якої можна здобути свободу, аніж самою свободою у сенсі сили самоствердження звичайного громадянина.

Бо ми маємо визнати, якщо будемо чесними, що

¹⁹Пер.: Ласкі методично називає Другу світову війну конфліктом

повернутися до 1939 року означає не наділити цією силою самоствердження нікого, окрім крихітної меншості кожної з країн Об'єднаних Націй. Нам не складно усвідомити варварство, яке міститься у заяві, подібній до заяви доктора Лея, голови Німецького робітничого фронту: “Нижча раса, - писав він, - потребує менше місця, менше одягу, менше їжі та менше культури, ніж вища раса. Німець не може жити так само, як поляк і єврей. (...) Більше хліба, більше одягу, більше життєвого простору, більше культури, більше краси, наша раса повинна це мати, або вона помре”.²⁰ Якби, наприклад, Польща повернулася всього лише до свого довоєнного стану, рівень її гігієни та харчування був би настільки низьким, що забезпечив би повторення рецидивів тифу, хвороби, яка завжди пов'язана з брудом та бідністю.²¹ Сер Джон Орр²² підрахував, що щоб досягти адекватного рівня споживання їжі, нам потрібно подвоїти виробництво продуктів харчування у світі. Очікувана тривалість життя індійського райята²³ сьогодні майже вдвічі нижча, ніж у англійця. І навіть у Сполучених Штатах, найбагатшій країні світу, і тій, чия виробнича спроможність найменш ймовірно буде погіршена війною, розслідування показало, що лише у сфері сільського господарства існує популяція приблизно з чотирьох мільйонів переселених робітників та їх сімей, яким бракує достатньої кількості їжі та одягу, які ледве освічені і перебувають у житлових умовах настільки ж поганих, як і в найгірших європейських нетрях.²⁴ Свобода, до якої вони повертаються з поразкою гітлеризму, є менш широкою і переконливою, ніж схильна визнати риторика наших державних діячів.

Війна такого масштабу висуває нас проти найвищих речей. **Мало хто продовжує вважати, що ліберальна**

²⁰Цитовано за G. H. Bourne, “Starvation in Europe” (Лондон, 1943), ст. 17

²¹Ibid., ст. 23.

²²Пер.: ен. John Boyd Orr, пізніше генеральний директор продовольчої програми ООН

²³Пер.: ен. гуот, тягле селянство

²⁴H. Collins, “America’s Own Refugees” (Прінстон, 1942).

економічна система, ймовірно, досягне добробуту мас. Навпаки, міжвоєнні роки показали кілька речей більш чітко, ніж те, що вона породжує надмірний достаток у меншості і надмірну бідність у більшості. І цей контраст, як висловився Дізраелі,²⁵ тяжіє до породження двох націй в одному суспільстві, які рідко говорять тою ж мовою і рідко вміють зберігати єдність світогляду. Дійсно, контраст, особливо помітний у першій третині цього століття в Сполучених Штатах, має тенденцію створити настільки приголомшливе порівняння, що основна турбота багаті людини частково полягає в питанні як інвестувати те, чого вона не знає як витратити, і частково в питанні як зробити державну владу інструментом захисту свого багатства. Простим і неминучим наслідком є те, що володіння багатих породжують той характер влади, який є отруйним як для них самих, так і для бідних, через заздрощі яких вони живуть у постійному страху. Це робить суспільство не товариством рівних, а сукупністю господарів і рабів; а його амбіції є такими, що встановлені не прагненням до тієї досконалості, яка є єдиним способом підняти суспільство, а імітацією того, чого прагнуть найуспішніші серед його членів. Тому сер Ернест Кассель, як кажуть, мав купувати дорогі картини та предмети мистецтва попри те, що не мав інтересу до їх збереження окрім того, що вони доводили його спроможність перевершити конкурента у сфері, де мода вимагала його інтересу; а містер Генрі Фольгер зібрав перші

²⁵Пер.: en. Benjamin Disraeli, з 1837 року член парламенту; просував дозвіл на місце в парламенті нехрещеним євреям (en. Jewish Relief Act, затверджений в 1858 році), першим з яких в 1858 році став банкір Лайонел Ротшильд (en. Lionel de Rothschild); в 1868 році частково та в 1874 році повноцінно Дізраелі - перший єврейський прем'єр-міністр Великої Британії; в новелі "The Wondrous Tale of Alroy" 1833 року Дізраелі міркує з точки зору середньовічного єврея про засади імперії: "Універсальна імперія не має спиратись на сектантські упередження та ексклюзивні права. Джабастер виріже мусульман як Амалек; мусульман, значну частину, і кращу частину моїх підданих. Він з радістю спустошить мою імперію, щоб тільки не чути, що ізмаїльтяни поділяють спадщину Ізраїлю. Фанатик! Відправлю його підкорювати Юдею. Ми маємо завоювати довіру. Треба зробити щось, щоб долучити переможених до завойованих багатств" (глава VIII)

фоліанти Шекспіра, щоб продемонструвати свою перевагу в області, до якої можуть отримати доступ лише багаті. Нам залишається лише порівняти, скажімо, концепцію свободи в Траурній промові Перікла²⁶ або Геттісбурзькій промові Лінкольна зі звичками класу багатих нашої плутократії, щоб побачити, що прагнення до досконалості не входить в їх концепцію життя.

Відтак, війна, яка не має іншого наслідку, окрім як поразка агресора, може створити умови, в яких були б можливі свобода та демократія, але не були б гарантією того, що ті будуть досягнені. Бо, загалом кажучи, істинним щодо плутократії кожної з країн Об'єднаних Націй є те, що, як писав Беджет²⁷ про французьких аристократів XVIII століття, їхні життя "описують життя, непридатне для такої істоти, як людина, в такому світі, як теперішній; в якому немає високих цілей, немає суворих зобов'язань, де деякі моральні приписи, здається, не стільки порушуються, скільки взагалі відкидаються і забуваються - таке життя, іншими словами, яке Бог ніколи не дозволяв людині довго проваджувати на землі, яке Він завжди знищував нещастями чи революцією". **І якщо можна сказати, що Беджет це писав у потворний час, коли жорстокість конкурентної системи не дозволяла пошуки благодаті та краси, то остаточний, на мою думку, висновок полягає в тому, що два наступних за епохою Беджета покоління здебільшого успадкували безпеку, не доклавши зусиль для її досягнення.** Світ, в якому виконання справжньої державної служби перетворилося на жорстоку гонитву за якимись екзотичними відчуттями, втратив високий запал, який надає владі характер природної. Вона перетворює мистецтво на Королівську академію; вона робить оперу соціальною функцією, а не музичною виставою. Вона пропонує високе заступництво поетам або священникам, які готові забути про високі цілі свого служіння, якщо тільки їх запрошуватимуть до потрібних

²⁶Пер.: Траурна промова Перікла (en. Pericles' Funeral Oration), видатна пам'ятка риторики

²⁷Пер.: en. Walter Bagehot, автор "Lombard Street: A Description of the Money Market", 1873

будинків. “Сідней Сміт регоче”, - писав Карлайл у своєму щоденнику, - “інші нерозбірливо гомонять; для мене крізь це тонке павутиння сиділи та дивились Смерть і Вічність”.²⁸

Те, що Карлайл писав з типовою для нього люття більше століття тому, в міжвоєнні роки міг написати майже будь-який критик. Це також не було відповіддю на його обурення тим, що за той час стало звичайним наділяти благодійність ароматом аристократичної присутності. Бо це була пихатість, яка лежала в основі цієї благодійності, яка виправдовувала прийняття того, що Вільям Джеймс²⁹ так справедливо назвав “успішністю богині сук”. З сімдесятих по дев’яності роки минулого століття люди з пристрасним відчуттям обурення читали, як містер Рокфеллер³⁰ купував суддів і законодавчі органи; через двадцять років пропагандистська майстерність містера Айві Лі³¹ зробила його захмарні мільйони символом, за допомогою якого містера Рокфеллера було зараховано до благодійників роду людського. Карнегі зі страйку в Хоумстеді був безрозсудним авантюристом, який дістався вершин через низькі зарплати та довгі години роботи тисяч безпорадних іммігрантів. Але Карнегі,³² який засіяв публічними бібліотеками половину Великобританії і запропонував бідному хлопчику в Шотландії можливість навчатись в університеті, який мала б організувати держава, став видатним меценатом, від доброзичливості якого вважали за честь залежати на закаті кар’єри такі політики, як Джон Морлі та Джон Бернс.³³ Озираючись на все це, не складатиме труднощів погодитися з зухвалим вироком

²⁸Пер.: переклад цитати за James Anthony Froude “Thomas Carlyle. A History of His Life in London”, New York, “Charles Scribner’s Sons”, 1898, том I, ст. 45

²⁹Пер.: en. William James, американський філософ

³⁰Пер.: en. John D. Rockefeller Sr., засновник нафтової монополії “Standard Oil”, засновник династії та фондів Рокфеллерів

³¹Пер.: en. Ivy Lee, американський журналіст, піарник сім’ї Рокфеллерів

³²Пер.: en. Andrew Carnegie, металургійний магнат, засновник “Фонду Карнегі за міжнародний мир”

³³Пер.: en. John Morley, John Burns

Вільяма Морріса: ³⁴ “Цивілізація, яку я тепер знаю, приречена на загибель: яке ж щастя про це гадати”.

В якомусь сенсі погляд Морріса на майбутнє був пророчим; цивілізація, яка викликала в ньому лють людини, для якої була очевидною її несумісність із красою, за двадцять років по його смерті з головою занурилась у війну. Тим самим стало зрозуміло, що нації світу прямували в глухий кут, з якого не було виходу, окрім як силою. Однак двома видатними речами тієї першої світової війни стали, по-перше, неймовірний героїзм простих людей, їхня витривалість, їхня здатність жертвувати собою, їх безмежна відданість справі, у яку вони вірять, а, по-друге, нездатність державних діячів країн-переможниць використати свій тріумф для великої мети. Ніхто не може проаналізувати роки конфлікту з 1914 по 1918 без глибокого відчуття контрасту між рівнем індивідуальної моралі та поведінкою держави. Навіть ті тридцять чи близько того мільйонів жертв, яких коштувала війна 1914 року, не переконали людей, які володіли тоді та після того владою у Версалі, визнати вимоги розсудливості до розумів людей їх імперії. Америка вступила в ту потворну епоху, в якій в період Хардінґа, Куліджа та Гувера ³⁵ Білий дім став своєрідною прибудовою Волл-стріт. Після перших гарячкових виборів кольору хакі ³⁶ Великобританія перейшла до епохи, коли жоден консервативний уряд не міг запропонувати достатніх поступок, щоб отримати ефективну владу, а жоден лейбористський уряд не мав сміливості діяти за принципами, які сповідував. Збентежена Італія обміняла демократичні інститути, яких вона майже не знала, на диктатора, влада якого була побудована на поступках привілейованим класам у його бандитизмі. Тріумф Франції повільно перетворився на розчарування, в якому не було

³⁴Пер.: ен. William Morris, автор зразкового утопічного соціалізму “News from Nowhere”, 1890

³⁵Пер.: Warren G. Harding, президент США з 1921 по 1923 рр., Calvin Coolidge, його віцепрезидент та наступник з 1923 по 1929 рр., Herbert Hoover, президент США з 1929 по 1933 рр.

³⁶Пер.: ен. khaki election, вибори зумовлені війсьними або пост-війсьними міркуваннями; маються на увазі вибори у Великобританії 1900 року

впевненості, чи варто більше перейматися загрозами ззовні чи зсередини. Рання обіцянка німецького відродження була невдовзі розвіяна усвідомленням того, що за фасадом Веймарської республіки ті ж сили, бойові дії яких були приводом до Першої світової війни, наближались до влади крізь форми ще більш потворні, ніж такі в імперії Вільгельма II. А Японія, з невблаганною енергією, глибину якої виявляв той факт, що навіть незбагненний Схід не може приховати масових убивств, прагнула побудувати основи імперії, яка мала б бути для Сходу тим, чим для стародавнього світу був Рим. **Із головних сторін, які билися одна проти одної у війні 1914 року, можна справді стверджувати, що тільки Росія зрозуміла її підтекст; і лише відтоді, як світ відкрив, на своє власне здивування, те, чим Росія стала у Другій світовій війні, значення її революції стало загалом зрозумілим для державні діячів нашого часу.**

Кожен, хто прочитає в наш час рескрипт Валентиніана III, який дозволяв практику африканським юристам, вигнаним з їхніх домівок через вторгнення вандалів, матиме спокусу подумати, що за цим криється трагедія, не надто відмінна від сучасної проблеми біженців. Вторгнення принесло з собою катастрофи, незмінно пов'язані зі смутою, раптовою бідністю та поширеною неповагою до закону, а також відкриттям, що в адміністрації імперії існує глибока корупція. Але якщо уважніше досліджувати причини, які призвели до падіння імперської системи, стає все більш очевидним, що успіх варварського вторгнення був швидше наслідком, ніж причиною падіння Західної імперії. Очевидно, що контингент провінцій був дещо менший за угруповання нападників. Заможні не лише збільшували свої володіння, але й ухилялися від сплати податків, до чого вони були зобов'язані. Сенаторський клас, як і аристократія Давнього порядку ³⁷ у Франції, здебільшого мав статус і майно без відповідних функцій. Після епохи Діоклетіана занепад у якості місцевого управління став однією з видатних рис імперії; і становище особи куріального походження

³⁷Пер.: fr. *ancien régime*, старий порядок дореволюційної Франції

нелегко було відрізнити від становища в спадковому рабстві. Жорстокий тягар, який лягав на дрібного власника, дорівнював лише жорстокості губернаторів провінцій та корупції збирачів податків. Суди свідомо віддавали перевагу заможним. Доля кріпака була настільки важкою, що для нього явно було незвичним віддалятися від маєтку, до якого він належав. Римський світ, здавалося святому Ієроніму, тонув у руйні; і християнський письменник Сальвіан оплакує нездатність своєї віри відродити імперію. Багаті, на його думку, настільки ж безмежні у своїй пристрасті до багатства та розкоші, наскільки жорстокі у пригніченні бідних. Політичні потрясіння, здається, поєднуються з інтелектуальним занепадом у руйнуванні основ римської цивілізації.³⁸

Ніхто у міркуваннях про епоху, яка бачила остаточний занепад Риму, не здатен збагнути, приміром, ноту майже неблаганної приреченості у великому епосі Клавдія без відчуття занурення у невідворотну трагедію. І все ж ми знаємо, що навіть коли ми спостерігаємо, здавалося б, захід сонця, до нас повільно наближається світло нового дня. Воно приходить дійсно болісно повільно, і ціна його прибуття велика. “Краще мати справу з солдатом, ніж зі священником”, - писав Ренан³⁹ - “оскільки солдат не має метафізичних претензій”.⁴⁰ Але священник, якщо він приносить із собою тиранію догми, приносить також і радість ідеї. Досягненням християнської церкви є те, що з усіма її слабкостями, і незважаючи на її зневагу до історії та готовність до компромісу зі світською владою, вона поступово породила відродження надії серед людства. І це відродження, за своїм походженням, було справою скромних людей, на яких велика імперія, якій вони кинули виклик, дивилась зі зневагою. Вони не були достатньо послідовними,

³⁸Cf. Samuel Dill “Roman Society in the Last Century of the Western Empire”, 1910

³⁹Ernest Renan “*Histoire du peuple d’Israël*”, том II, Paris, L. vy, 1889, ст. 501

⁴⁰Пер.: див. додаток 1 з перекладом повної глави з “Історії народу Ізраїля” Ернеста Ренана

і лише у відносно пізній період еволюції їхньої доктрини вони залучили до своєї служби вчених людей. Ніхто не в змозі читати Старий Заповіт без відчуття, що він походить від людей, для яких проповідь наполегливої праці була життєво важливою; так само, як важко читати Новий Завіт і виявляти центральною фігурою його оповіді будь-яке глибоке занепокоєння повсякденним світом. Порівняно з Платоном чи Аристотелем, із Сенекою чи з Цицероном, великим письменникам Біблії бракує витонченості професійного мислителя. Попри це, найбільше як у Амоса чи Девтеро-Ісаї, у автора Книги Йова чи у святого Павла, їм властиве вічне натхнення, яке належить лише вищим витворам літератури. Вони, безперечно, пишуть у світі рабства; і їхня традиція вкорінена у тій єврейській культурі, яка не лише не задовольняла, а можливо, навіть не розглядалась з інтересом імперськими фаворитами, які вигравали від свого повелителя призначення правителями в імперські володіння Риму. Однак магія їх алхімії була такою, що вони не лише змогли пообіцяти відновлення імперії в стані занепаду; на початок епохи Костянтина вони стали панувати над усім світоглядом західного світу.

Глава IV

Ідеї як дії

Кожен, хто спостерігав за повільним, майже агонізуючим тріумфом християнства над його суперниками в перші три століття його історії, мусив розмірковувати над причинами його перемоги. Для кожного, хто не сприймає його чудодійні елементи як сутність віри, його перемога мала здаватися і важкою, і навіть приголомшливою. Значною мірою це була віра класу, який зневажали люди, які правили Римом. Вона не мала інтересу, навіть була в антагонізмі до знань, якими вони володіли про причини речей. У міру того, як вона шукала шляхи для задоволення потреб та прагнень нужденних і скромних, до періоду, можливо, початку IV століття могутнім суперником був мітраїзм; і з літературних джерел видно, що прибічники Мітри не піддалися без боротьби. І більшість літератури, що збереглася з епохи між Другою Пунічною війною та остаточним тріумфом християнської церкви, - сумна амальгама відчаю та страждань. Світ виглядав несправедливим, таємничим, жорстоким, небезпечним. Всі основи греко-римської цивілізації, здавалося, тріщать по швах, і очевидно, що кілька епізодів, про які ми знаємо, могли бути трагічнішими від того, поки остаточне затемнення її принципів не зробило її культуру неважливою для нав'язування над людством діючої віри.

Потім настає перемога християнства; і, незважаючи на

падіння самого Риму, це перемога, яка здатна століття за століттям розширювати межі його завоювання. Повільно, але з тріумфальною впевненістю нова віра охоплює західну цивілізацію, даючи можливість своїм послідовникам подолати почуття відчаю та знайти нову впевненість у завтрашньому дні. На чому ґрунтується ця перемога? Було зрозуміло, що жодна нова віра не має шансів витримати, якщо вона не знаходила шлях до мас, які, неосвічені та бідні, переживали гірку несправедливість світу, у якому сліпий талан, здається, не винагороджує ані зусилля, ані чесноти. Було також зрозуміло, що нова віра має звертатись до тієї еліти, яка, подібно до філософів та юристів, яких так глибоко торкнувся стоїцизм, відчувала, навряд чи менше, ніж біднота, що гідність безперечно претендувала на справедливість. Жодна нова віра не могла сподіватися на успіх тільки у національних межах; імперіалізм Риму вимагав релігії такої ж універсальної, як панування, яке він здійснював. І жодна нова віра, ймовірно, не знайшла б свій шлях, якби не мала сили поглинути ті старі доктрини, елементи віри в які були такими ж давніми, як і самі народи Середземномор'я; просто бути новим у сфері віри - завжди обурювати, а не переконувати. Нова віра, нарешті, повинна була мати силу піднести своїх послідовників, задовольнити моральний попит людини, перш за все запобігти почуттю розчарування, яке залишало його з відчуттям самотності і безпорадності у ворожому всесвіті, який він не міг би сподіватися змінити.

Перемога християнства над суперниками була результатом його здатності витримати ці випробування. Без сумніву, воно мусило боротися на шляху до перемоги; без сумніву також, ціна, яку воно заплатило за успіх, була високою. Але центральний факт на його шляху до тріумфу - безпомилковий. Це відновлення віри людини в себе. Яким би не був наш погляд на теологію, за допомогою якої було досягнуто це одужання, як би ми не були впевнені, що його основні елементи неісторичні, факт полягає в тому, що це було відновленням. І результатом, в довгій перспективі, мала стати атмосфера надії замість відчаю,

боротьби замість покірності. Перемога християнства над язичництвом означала пожвавлення людського розуму. Справа не лише в тому, що вона вбила масу потворних упереджень; без сумніву, це породило сукупність власних упереджень. Важливим було те, що вона дала можливість людям дивитися в майбутнє впевнено, а не байдуже. Вона дала їм переконання, що, незважаючи на тягар боротьби, яку вони повинні винести, врешті-решт вони можуть бути впевнені в спасінні. Саме завдяки внеску цієї певності і завдяки імпульсам, які вона підкреслювала в людині як члені суспільства, християнство змогло зіграти свою роль у відновленні тканини стародавньої цивілізації.

Я не думаю, що хтось в змозі уважно оцінити нашу сучасну ситуацію без постійного нагадування, що нам знову потрібна певна віра, яка оживить людський розум. Здається, майже так само очевидно, як у часи занепаду Римської імперії, що наша система цінностей зламалася. Науковий прогрес, матеріальний прогрес, суттєве розширення горизонту знань - не всі з них разом змогли зберегти почуття впевненості у завтрашньому дні. Навпаки, ця друга світова війна є кульмінацією епохи розчарування, за якої ціннісний конфлікт приймав форми настільки ж потворні та цинічні, як і будь-який період після Реформації. Віра в прогрес занепала від принципу соціальної дії до статусу приватного утопізму, який історик аналізував приблизно так само, як він вивчав ерозію віри в доктрині суспільного договору. Ідея про те, що метою суспільства було задоволення властивої людській особистості гідності, ідея, яка протягом щонайменше століття намагалася подолати бар'єри походження та раси, багатства та віросповідання, почала поступатися місцем ідеї про те, що маси непридатні для влади, що існує не більше ніж невелика еліта, спроможна до її здійснення. І братерство, і рівність скрізь були суттєво знецінені; і навіть ідея свободи розглядалася як товар, який кожен мудрий уряд ретельно розподілятиме між своїми громадянами. У кожній нації невеликий клас жив у такій фантастичній розкоші, як римська аристократія порівняно з плебсом останніх днів Імперії; і якщо ціною привілей у Римі були хліб та видовища,

то соціальні послуги були викупом, який платили багатії нашого часу для підтримки інертної апатії серед мас щодо тих питань соціальної конституції, до огляду яких їх було завжди небезпечно спонукати.

Злам нашої системи цінностей був очевидним із кожної сторони. Він спостерігався у похмурому відновленні силової політики; тільки моральне банкрутство могло пояснити прийняття таких людей, як Муссоліні та Гітлер головами великих націй. Він був помітним в світі економіки; Велика депресія є визначною не лише тому, що вона дозволила існування мільйонам безробітних у той час, коли мерщій просувалось наше технологічне опанування природи. Вона навіть більше важлива тому, що з її появою Америка перестала бути землею обітованою та виявила, що її основи нічим не відрізняються за остаточним характером від підвалин старого світу. Це важливо також значною мірою тому, що коли “перше прекрасне необережне захоплення”⁴¹ Нового курсу⁴² - яке тривало всього сто днів - закінчилось, “економічні монархісти”⁴³ Сполучених Штатів стали пристрасними супротивниками кожного його принципу, за виконанням яких Америка стала предметом віри людства. Світ згадуватиме досягнення Нового курсу не так чітко, оскільки його історик підкреслить, що для Волл-стріт та Стейт-стріт президент Рузвельт був головною фігурою в неоголошеній громадянській війні, яку вели його вороги з отруйною пристрастю, якої Сполучені Штати не бачили з

⁴¹Пер.: ідіома з поеми Robert Browning “Home Thoughts from Abroad”

⁴²Пер.: en. New Deal, економічна програма виходу з Великої депресії президента Франкліна Рузвельта та його незмінних з початку Нового курсу єврейських радників Генрі Морґентау молодшим (en. Henry Morgenthau Jr.) та Фелікса Франкфуртера (en. Felix Frankfurter), близького друга Ласкі та його аналога в США

⁴³Пер.: en. “economic royalists”, термін вжитий Франкліном Рузвельтом у передвибірчій промові 1936 року: “Економічні монархісти скаржаться, що ми прагнемо повалити американські інститути. На що вони насправді скаржаться, так це на те, що ми прагнемо позбавити їх влади. Наша вірність американським інститутам вимагає повалення такого роду влади” (див. Cong. Rec., том 80, частина 10, 20 червня 1936 року, ст. 10832)

часів конфлікту між Північчю та Півднем.

Після Першої світової війни Америка перестала бути заповітною країною. Не менш важливим для галузей економіки та політики було те, що по всьому світу соціалістичні партії стали тим, що вони називали “реалістичними”, що, по суті, було терміном, за допомогою якого вони приховували свої сумніви, чи варто за свій соціалізм боротись. У 1924 і 1929 роках у Великій Британії діяли уряди лейбористів; жоден із них навіть не мріяв про те, щоб для них була відкрита соціалістична трансформація суспільства. І, що не менш важливо, коли Лейбористська партія була в опозиції, її основною турботою було не так боротися за свої принципи, оскільки, наприклад, Парнелл показав, що парламентську систему можна використати для примусу до нового курсу, як заручатись підтримкою задля безпеки та надійності серед тих верств населення, які мали корисливий інтерес до розгрому соціалізму.

Те, що є істинним по відношенню до Лейбористської партії в парламенті, істинно і щодо лідерів профспілок, з поглядів на які впливає її характер. До 1914 року їхній світогляд був пристосований до такого в робітничого класу, з якого вони походили. Їхні звички міркувань, їхні амбіції, як політичні, так і економічні, вкладались в рамки робітничого класу; а їхні дружини та діти не мріяли про майбутнє поза робітничим класом. Після 1919 року лідери профспілок по суті були державною службою профспілок; їхній контакт із членами був контактом у робочий час. Їхнє суспільне життя значною мірою визначалось роботодавцями, з якими вони вели переговори. Їхні дружини жили типовим життям буржуазії середнього класу з передмість; а їхні діти йшли з університетів на звичайну професійну кар’єру. Вони навіть обурювалися зростанням соціалістичного членства в Лейбористській партії, яке не було вкорінено в контрольованих ними профспілках; і вони рідко підозрювали, що зміна характеру капіталістичної організації вимагала пропорційних змін у профспілковій організації. З початком Другої світової

війни їм виявилось легше підтримувати добрі стосунки з державними службовцями буржуазної держави, ніж пристосовувати свій світогляд до тих серед їхніх членів, які вважали центральною місією робітничого класу перехід до володіння політичною владою.

Історія Франції та Німеччини відрізняється від історії Великобританії тільки тим, що вона була більш трагічною. У жодній з них у час найвищого випробування робітництво за допомогою своєї політичної або економічної організації навіть не спробувало перемогти агентів контрреволюції. Німецький соціалістичний рух, найпотужніший із тих, які світ досі бачив за межами Совецького Союзу, розвалився з повнотою, яку перевершила лише покірність, з якою профспілки не тільки прийняли руйнування від рук свого завойовника, але навіть спостерігали, як той організовує війну, що означало їхнє рішуче знищення, із духом непокори меншим навіть за той, що показали їхні попередники у 1848 році, коли їхня організація перебувала у зародку. Соціалісти мали посади під час Веймарської республіки, але їм бракувало навіть енергійності для боротьби із рухом, який свідомо визнавав, що прагне їх знищення.⁴⁴ Нам залишається лише порівняти пристрасну віру людей, які майже століття тому створили “Комуністичний маніфест”, із прохолодною байдужістю наступників, які погодились з приходом до влади Гітлера, або, як Северінг у Берліні,⁴⁵ здали владу піхотному взводу, щоб усвідомити прірву, яка була між ними вирита у міжвоєнні роки. У 1919 році, принаймні, існували Лібкнехт та Роза Люксембург; у 1933-му німецькі маси чекали на сигнал від лідерів, який ніколи так і не прийшов.

Якщо повалення Третьої французької республіки в 1940 році стало результатом швидкої поразки у битві, то до цього ще можна зробити два зауваження. Життєздатність французького народу була підірвана не лише всеосяжним

⁴⁴Пер.: дивіться з цього приводу додаток 2 з перекладом передмови Гейне до збірки “Лютеція”

⁴⁵Пер.: вірогідно, Carl Severing

випиненням Першої світової війни; ще більше, **житгездатність їхніх демократичних інститутів була зруйнована в проміжок між двома світовими війнами людьми, які не сумнівалися, що власність краща за свободу.**⁴⁶

І коли настала капітуляція, хоча й існували французькі соціалістичні лідери, перш за все Леон Блюм, чий виклик до людей, які зрадили Францію, був у великій традиції, були й інші, які не знали свого ката, навіть коли він їм накинув мотузку на шию. Ніхто не в змозі не помітити, що поразка Франції була скоріше наслідком невдалого лідерства, ніж масового боягузтва; тому є доказом те, з якою спритністю французи почали організовувати опір після капітуляції. Але в останньому десятилітті республіки неможливо не виявити втрату моральних властивостей, небажання зіткнутися з важкими фактами, приховану корупцію та слабкість пошуку компромісного рішення для обох світів. Там також не було помітно тої свободи від морального страху перед обличчям ворога, яка одна є достатньою умовою, за якої можна організувати перемогу. Комуна після поразки 1870 року, Віші як результат поразки через сімдесят років, цей контраст, на мою думку, є мірою зміни духу у ці два періоди. І Франція Віші - логічний результат тривалої еволюції; буде абсолютно неправильним, якщо ми не пов'яжемо цю зміну не лише з військовою катастрофою, але й зі звичками, глибоко вкоріненими у французькій буржуазії. Її слід визначати в контексті 6 лютого 1934 року,⁴⁷ справи Дрейфуса,⁴⁸ буланжизму;⁴⁹ а вони, у свою чергу, тісно пов'язані з жахливою Другою республікою, з державним переворотом, що їй передував, з червневими днями 1848 року.⁵⁰ І є важливий сенс, у якому розпад Другої республіки

⁴⁶Cf. D. W. Brogan "The Development of the Third Republic", London, 1940. Цей майстерний аналіз ще більш показовий, оскільки був завершений до падіння Франції.

⁴⁷Пер.: путч 1934 року крайніх правих на тлі афери французького єврея Стависького

⁴⁸Пер.: процес кінця XIX століття хибного обвинувачення французького єврея з генштабу у шпигунстві на користь Німеччини

⁴⁹Пер.: французький ультра-націоналістичний рух реваншистів франко-пруської війни під проводом генерала Буланже

⁵⁰Пер.: червене повстання французької революції 1848 року з низки

та обрання Луї Наполеона як її спадкоємця не знаменують подібною мірою нічого, окрім як протест буржуазного суспільства проти людей та ідей, у виконанні яких відбулося б завершення великих цілей 1789 року. Перемога Гітлера у Франції в 1940 році навряд чи була меншою перемогою для принципів Давнього порядку, ніж для Німеччини.

революцій того року по всій Європі, відомих як “Весна народів”

Глава V

Відновлення віри

Найважливіша мета війни, яка перед нами стоїть, - це відновлення віри, за якою ми всі зможемо вистояти. Це має бути більше, ніж віра у право нації, до якої ми належимо, на незалежне існування. Без сумніву, люди гордо вмирили за рідну землю; і в майбутньому стала б бідним зразком та цивілізація, яка не зможе знайти місце для повної незалежності національних культур. Саме їх різноманіття насправді є одним із найнадійніших способів зробити нашу цивілізацію набагато більш творчою силою, що прагне враховувати значний індивідуальний досвід. Але віри в свою націю недостатньо. Частково це так тому, що наукові відкриття зробили національну ідею значною мірою застарілою у питаннях економічного та політичного значення; але частково це також через те, що жодна віра не може створити в особистості потрібних нам цінностей, якщо та поступиться своїми судженнями на користь будь-якої організації, будь то нація, церква чи партія. Кожен із нас має одне зобов'язання, яке є глибшим, ніж зобов'язання колективних відносин, у які ми залучені фактом життя у суспільстві; це зобов'язання перед тим внутрішнім я у кожному з нас, яким ми ніколи не зможемо поступитися на чийсь користь, не переставши при цьому бути вірними власній людській гідності. Тому віра, яка ставить націю на перше місце, є неадекватною,

якщо вона не готова судити справи, які відбуваються в ім'я нації. Радіти перемозі як такій ніколи недостатньо; вкрай важливо бути впевненим як окремий громадянин у тому, що перемога належить до справи, яку схвалює внутрішнє я. Бо віра, яка побудована на служінні, яке є механічним, а не динамічним, хоча вона може сприяти силі, якій вона служить, сприяє сліпо і без того внутрішнього розуміння, яке саме по собі дозволяє вірі створювати довговічні цінності. Сліпа пристрасть до націоналізму, яка була настільки поширена у всьому світі з часів першого поділу Польщі, спричинила для цивілізації щонайменше стільки ж зла, скільки добра; і є докази, враховуючи які в особливих умовах нашого часу це може легко повести нас шляхом, який приведе до величезної катастрофи. Ми без зусиль це бачимо, коли громадянин Німеччини без заперечень підкорюється наказам Гітлера та його нацистів, або у тому фантастичному збоченні патріотизму, яке змушує японських громадян вважати, що вони служать своїй країні, коли поширюють отруту торгівлі опіумом в окупованому Китаї. Але те, що стосується німецького націоналізму або японського, стосується, в принципі, і будь-якого іншого. Ніхто з нас не може уникнути моральної відповідальності за особисте рішення; і ми повинні зрозуміти, що сама відмова від прийняття рішення, яка робить можливим сліпе підпорядкування, є не меншою мірою нашим власним рішенням, тому що ми заповідаємо власне сумління на користь іншого. Ухилення від вибору саме по собі є формою вибору.

Існує небагато підстав припускати, що відновлення системи цінностей нашої цивілізації стане результатом відродження віри у надприродне. Бо, в першу чергу, небагато підстав припускати, що будь-яка духовна організація має наразі достатню силу діяти як засіб перетворення людських зусиль від сили до переконання. Дійсно, в Китаї, де віра у надприродне грала значно меншу роль, ніж у Європі чи решті Азії, де її влада була величезною, історично існувала глибша звичка до миру. **У будь-якому випадку, поза**

Спілкою друзів ⁵¹ та невеликою кількістю містичних культів, два тисячоліття християнської історії свідчать про те, що релігійні вірування швидше підкорюються різновидам націоналізму і навіть політичним думкам, аніж володіють здатністю їх перевершувати. І це є чинник, який дещо відокремлюється від філософських та історичних заперечень, до яких вдаються усі організовані форми християнства. Навіть якби якась християнська церква змогла забезпечити прийняття її принципів у Європі та Америці, це залишило б невирішеною проблему відповідності її догм для інших нехристиянських світових релігій. Тоді, якщо ми покладаємось на християнську релігію як джерело відродження цінностей, ми або маємо прагнути нав'язати її силою тим, хто її принципи відкидає, або знайти певні умови пристосування між християнством та його головними альтернативами, що б зрештою привело нас до чогось на зразок громадянської релігії, ⁵² яку Руссо рекомендував як об'єднавчу ланку в організації держави. Але ніхто серйозно не радив би повернутися до епохи релігійних переслідувань, крім купки фанатиків, які, як Франко та йому подібні в Іспанії, мають приховану мету служіння, яку більшість із нас вважатиме повністю несумісною з християнським духом; в той час, як крайньою мірою малоімовірно, що побожний віруючий у християнство, індуїзм чи магометанство ⁵³ помітив би втрати їх особливого характеру через загальну декларацію віри, яка б спиралась на відкиданні специфічних догм, на яких побудовані їх переконання. У будь-якому випадку,

⁵¹Пер.: інша назва квакерства, протестантської секти

⁵²Пер.: Жан-Жак Руссо, філософія якого була вагомим внеском в емансипацію євреїв, нехарактерно прихильно для тогочасної філософії ставився до юдаїзму; значна кількість ключових ідей Руссо походить зі Старого Заповіту; ідея “громадянської релігії”, висловлена в роботі “Про соціальну угоду” (ен. “The Social contract”) 1762 року, подібна до ідей єврейської теократії (див. Ronald D. Margolin “Judaism and the Old Testament in the Thought of Jean-Jacques Rousseau”, Ph. D. Dissertation, University of Connecticut, 1975); див. також додаток 1 уривок Ернеста Ренана про старозавітні ідеї

⁵³Пер.: іслам

з часів Бейля ⁵⁴ було неможливо серйозно ставитись до думки, що соціальна якість громадянина залежить від його прийняття релігійних догм у будь-якому сенсі, який вимагатиме підтвердження церкви.

⁵⁴Пер.: fr. Pierre Bayle, французький проponent релігійної толерантності XVII століття

Глава VI

Сутність віри

Якщо ми бажаємо заново побудувати в суспільстві систему цінностей, ми повинні дивитися в інших напрямках. Ми маємо починати з припущення, що єдиним відкритим для людства методом, за допомогою якого воно може поліпшити свою долю, є оволодіння природою. Тільки в міру наших наукових знань є надія звільнитися від матеріальних кайданів, які все ще тяжіють над величезною більшістю людства. Це припущення, звичайно, само по собі спирається на віру. Воно спирається на віру у силу знань, таким чином, у необхідність максимізувати їх передачу. Воно, відповідно, зобов'язане наполягати на тому, що Платон мав рацію, коли говорив, що справжнє випробування держави - чи вважає вона свого міністра освіти важливішим за міністра війни. З цього випливає, що для того, щоб пройти це випробування, держава має не тільки, так би мовити, надати кожному своєму громадянину карту всесвіту, на якій він повинен знайти свій шлях, але й дати йому засоби запевнення себе, що він може використовувати надану йому карту. Це означає щось більше, ніж загальна система формальної освіти. Адже жодна серйозна теорія педагогіки сьогодні не відокремила б школу від дому або дім від діти, яка робить дитину здатною навчатися в школі. Але, знову ж таки, якщо школа і дім - дві сторони єдиного досвіду, очевидно, що держава зобов'язана безпосередньо і глибоко зацікавити

себе в тих умовах, від яких залежить і дім. З громадянського боку це одразу означає, що економічна безпека, гідна заробітна плата та розумні години праці - це питання, які через вплив на батьків стосуються навчання дитини. **Коли для того, щоб надзвичайна дитина перемогла всі труднощі неадекватного середовища, враховані всі умови, нам залишається життєво важливим пам'ятати, що надзвичайна дитина - це рідкість. Більшості з нас судилося бути такими, якими нас роблять наші умови; і навіть унікальність кожного з нас не виправдала б державу у припущенні, що ми навчимося від життя того, для чого підходить наш розум, характер і темперамент.** Ось чому твердження Ренана, що з урахуванням усіх ризиків та обмежень “людина, сформована відповідно до цих дисциплін, зрештою, краща за інстинктивну людину епохи віри”, було виправданим. Правда у тому, як він і сказав, що ніхто не стає біднішим, якщо ви візьмете погані гроші з його гаманця. Примусово збережене невігластво, знання, доступ до якого пролягає через крутий та важкий шлях, - це є методи знищення індивідуальності. І як християнин, так і нехристиянин можуть принаймні взятися за руки, підтримуючи, можливо, найважливіший внесок християнства у соціальний прогрес, пристрасне ствердження права кожної людини на реалізацію своєї індивідуальності.

Безумовно, лише в цьому твердженні міститься джерело нової віри для повоєнного покоління. І, досліджуючи перспективу її відкриття, ми обов'язково маємо пам'ятати, наскільки це відкриття буде залежати від нашого розуміння епохи, до якого ми вступаємо. Вона неминуче стане епохою кризи, природним продовженням епохи бурхливої плутанини. Буквально мільйонам людей майже кожної нації світу доведеться пристосовуватися до нової атмосфери, дивної, тривожної, не рідко атмосфери, яка висуватиме до них претензії, якими буде важко не обуритися. Після першої хвилі ентузіазму від перемоги, швидше за все, здаватиметься, що сумний світ, наповнений для багатьох трагічними і гіркими спогадами, може легко залишитись. Мільйони біженців повернуться додому, де знайдуть свою землю

чужою від смерті та руйнувань, свідком яких вона стала. Інші виявлять, що народився новий світогляд, який чомусь не відповідає сформованим у них очікуванням. Не мало хто дізнається, що не зможе пристосуватися до нового світу, в якому доведеться все починати заново. Масштаби адаптації, з якими зіткнеться світ, нікому не під силу уявити, а тим більше виміряти. Ніщо із того, що ми пережили в 1919 році, навіть не наближається у порівнянні до розміру проблем у повоєнні роки.

Це більш очевидно тому, що в літературі міжвоєнного періоду мало того, що читається як підготовка до творіння, в напрямку до якого ми повинні починати шлях. Французька революція та наполеонівські війни створили, як в Європі, так і в Америці, літераторів, чия праця заклала до 1815 року основи нового духу людства. Пейн, Годвін та Бентам у політиці, Вордсворт і Колрідж, в епоху, коли вони все ще наважувалися мріяти, в поезії - Бернс і Блейк,⁵⁵ всі вони, лише тільки в Англії, будували виклик до нового суспільства. Сен-Сімон⁵⁶ уже вловив погляд на те, що матиметься на увазі, як для добра, так і для зла, в індустріалізмі XIX століття. Лаплас встановив умови для нової космології. Гете і Шиллер подали для німецької літератури її перші рішучі претензії на увагу світу; Кант і Гегель⁵⁷ переосмислили центральні питання філософії на основі, яку не вичерпало ціле століття майбутніх спекуляцій. Вольф у класичній філології, Нібур в римській історії, Савіні в юриспруденції⁵⁸ чітко давали зрозуміти, що в людських знаннях наступала нова епоха. Ніхто, навіть у важкі роки реакції після 1815 року, не міг не помітити, що контури нового всесвіту вже сформувалися в утробі старого.

В період між 1919 і 1939 роками важко опанувати це

⁵⁵Пер.: en. Thomas Paine, William Godwin, Jeremy Bentham, William Wordsworth, Samuel Taylor Coleridge, Robert Burns, William Blake

⁵⁶Пер.: fr. Henri de Saint-Simon

⁵⁷Пер.: en. Johann Wolfgang von Goethe, Friedrich Schiller, Immanuel Kant, Georg Wilhelm Friedrich Hegel

⁵⁸Пер.: en. Friedrich August Wolf, Reinhold Niebuhr, Friedrich Carl von Savigny

передчуття світанку відродження. Але є нечисленний ряд фігур, які змогли захопити уяву світу. Наука пізнає чималі досягнення; такі імена, як Ейнштейн та Дірак, відкривають нові перспективи у фізиці. Прогрес у медицині та біохімії є пропорційно значним. Але за ці двадцять років важко помітити будь-яку постать у філософії чи поезії, у прозі чи критиці, а тим більше в галузі соціальних дисциплін, досягнення якої знаменують собою нову епоху. Обсяг талантів невичерпний; і бувають моменти, коли майже здається, ніби певна школа мислення остаточно вплине на покоління. Проте я підозрюю, що історик вважатиме майже все, що, ймовірно, залишиться поза сферою науки та техніки у міжвоєнні роки, у кращому випадку, срібною добою, що блідо відбиває сяйво індійського літа, яке згасає до того, як люди відчують його тепло. Томас Стернз Еліот, Сінклер Льюїс, Зіґфрід Сассун, Вільям Фолкнер ⁵⁹ - усі вони або ностальгують за минулим, або різко відкидають сучасну з ними сцену, що означає брак віри в себе, навіть коли, як у випадку з Томасом Еліотом, вони найбільш голосно проголосили свою віру. Були видатні філософи, такі як Уайтхед і Бергсон, Рассел і Кассіерер, Мур і Сантаяна. ⁶⁰ Але я думаю, не буде перебільшенням сказати, що їхнє значення було обмежено спеціалізованою аудиторією; вони не зверталися, як Карлайл чи Мілль чи Раскін в Англії, як Мішле чи Ренан у Франції, як Емерсон чи Марк Твен в Америці, ⁶¹ до аудиторії, яка майже збігалася з тим, що представляли собою громадські настрої їх націй.

На цьому контрасті важливо зробити акцент, оскільки він вказує на елемент життя нашого суспільства, наслідки якого, я вважаю, були більш глибокими, ніж ми досі усвідомлювали. Найбільшою особливістю міжвоєнних років стала організована екстерналізація задоволень: у

⁵⁹Пер.: en. Thomas Stearns Eliot, Sinclair Lewis, Siegfried Sassoon, William Faulkner

⁶⁰Пер.: en. Alfred North Whitehead, Henri Bergson, Bertrand Russell, Ernst Cassirer, George Edward Moore, George Santayana

⁶¹Пер.: en. Thomas Carlyle, John Stuart Mill, John Ruskin, Jules Michelet, Ernest Renan, Ralph Waldo Emerson, Mark Twain

спорті, у танцях, у кіно. Це означало злиття окремих осіб у рекреаційну масу, яку вигідно збирати саму по собі; а це, в свою чергу, означало, що небагато ким був почутий такий голос, який не міг донести свого повідомлення у максимальній гучності його виразності. Покоління, що виросло з часів Версаля, втратило чималу частину знань, з яких його попередники побудували свій всесвіт. Воно не лише пройшло масивний процес секуляризації; воно було глибоко навчене переконанням, що матеріальне задоволення, сприйняте зовні та колективно, є ключем до перспективи сучасності. Воно знає Джейн Остін або Дікенса як письменників, книги яких Голлівуд вважав придатними для екранізації; мало хто знає їх самих. Воно вивчене вважати, що важлива кінозірка, першокласний льотчик, великий гравець у гольф або відомий гравець у крикет мають славу, велич якої була набагато реальнішою, ніж у державного діяча чи філософа, вченого або художника. Його світ був гарячковим, скептичним, непевним світом, у якому, здавалося, немає нічого постійного, в якому вважалося дурним не захопитись швидкоплинною радістю, поки вона тривала. Усі ці двадцять років від Версаля⁶² до Другої світової війни спостерігали стрімке виродження світу, в якому розум, стандарти, здатність планувати своє майбутнє та насолоджуватися перспективою безпеки були, звичайно, нормальною долею класу, який досяг становища правителів у світі, в якому царювала безрозсудність, в якому панування стандартів було застарілим вікторіанством, в якому не було ні сили планувати, ні, досить часто, навіть надії на безпеку.

Дещо з цього занепаду ми бачили в Лондоні та Нью-Йорку. Але щоб у повній мірі зрозуміти його охоплення, нам слід подумати про те, що досвід міжвоєнних років означав для громадянина Відня чи Берліна, Парижа чи Риму. Для кожного, хто досяг зрілості до 1919 року, це виглядало, ніби світ, в якому він колись володів орієнтирами, більше не мав того вигляду, відповідного карті; кожному, хто виріс після 1919 року, мабуть, здавалося, ніби це

⁶²Пер.: Версальський договір 1919 року, який закінчив Першу світову війну

повний хаос, нездатний бути зведеним до ладу. Насильство, безрозсудність, раптовий переворот того, що здавалося добре влаштованим, повна неспроможність бути впевненим у формі майбутнього, зростання презирства до закону, поява диких пристрастей, за якими люди сортуються як здобич в мисливця, усе це стало частиною досвіду цих двадцяти років. Після 1933 року Берлін навчився мислити про Москву як корінь усього зла; з літа 1939 до літа 1941 року корінь усього зла став джерелом вічної дружби; тоді як 22 червня 1941 року це джерело дружби знову стало коренем зла, до якого воно було так болісно доведено. Не можна стверджувати, що в міжвоєнні роки відбулася переоцінка всіх цінностей,⁶³ тому що це передбачало б прийняття спільного критерію, за яким вимірювалися б нові цінності. Вірніше сказати, що звичайна людина мусила відчувати, що засоби раціонального розрахунку були призупинені. Здатність передбачати майбутнє, в яке вона була залучена, навіть більше, здатність допомагати власним досвідом у створенні цього майбутнього, здавалося, зникла на його очах. Дійсно, вона дізнавалась про минуле, в якому вона мала ці повноваження, подібно до того, як особа пізньої вікторіанської доби, напевно, чула, як її бабуся та дідусь говорили про тяжке відчуття терору в Європі 1848 року, або житель Сан-Франциско ХХ століття дослухався до ранніх спогадів про узбережжя Берберії після золотої лихоманки 1849 року.

Думаю, ніхто не може серйозно сумніватися в тому, що ці двадцять років між двома світовими війнами показали стрімке зростання масштабів та авторитету ірраціональних елементів у суспільстві. Певною мірою це було очевидним скрізь, хоча прихильність до них в Німеччині після приходу Гітлера до влади була, безсумнівно, найяскравішим їх проявом. І у посиленні цього ірраціоналізму найважливішою є не стільки поява невігласної мобократії, байдужої чи ворожої до культури, наскільки те, що ірраціоналізм стає культом, який розвиває своїх бандитських лідерів, і що

⁶³Пер.: en. transvaluation of all values, концепція ніцшеанства

останні у тандемі з традиційними привілейованими силами мають намір звести маси до безпорадного стану. Важко не співставити вбивство Гіпатії натовпом в Олександрії за часів Сінесія ⁶⁴ з навмисним вбивством Маттеоті Муссоліні або з “кривавою банею” Гітлера 30 червня 1934 року. ⁶⁵ У язичницькій цивілізації, яка тоді занепадала, саме маси порушують верховенство права та авторитет держави, яка прагне його захистити. Але в міжвоєнні роки ті ж самі маси виявляють повагу до закону та державної влади, що перетворює його з сукупності раціональних правил на спазматичний ряд тиранічних та свавільних вчинків. Якщо під час занепаду римської цивілізації руйнування панівного класу позначило початок варварства, то між 1919 і 1939 роками саме партнерство привілеїв з бандитизмом сприяє руйнуванню всіх цінностей цивілізації.

Війна була неминучим наслідком нестабільності, якої люди більше не могли виносити. Але не менш важливим, ніж її спалах, було питання про те, що вона мала вирішити. **В інтересах цивілізованого життя було життєво важливим перемогти тих агресивних бандитів, які, будь то в Берліні, Римі чи Токіо, виявили глибину свого презирства до простої людини, які змовились про політику, центральною метою якої була деградація простої людини від мети до засобу; вони, фактично, прагнули зробити владу випробуванням людської гідності та мірою людських зусиль. Вони віддавались проповіді добробуту з запалом, який з часів французької революції не наважувався відкрито проголошувати жоден державний правитель із будь-якої частини цивілізованого світу. Навіть Священний Союз ⁶⁶ був побудований на принципах, навіть якщо час позбавив такі ефективного відношення до проблем, які вони прагнули контролювати. Але сутністю партнерства держав Осі було те, що вони не визнали чинними жодного принципу, окрім заперечення того, що будь-які принципи чинні. Їх єдиною**

⁶⁴Пер.: вбивство, вчинене фанатичними християнами

⁶⁵Пер.: відома як “ніч довгих ножів”

⁶⁶Пер.: союз європейських держав 1815 року, укладений з метою протидії революціям

метою було знищити всі цінності, окрім тих, які були потрібні для збереження їхньої влади, і, в мінливому світі, було рішуче очевидно, що збереження їхньої сили залежало від мінливості цінностей, яка позбавляла їх усякого сенсу.

В цій ситуації важко не поставити проблему перемоги у контекст, подібний до того, що став свідком поступового тріумфу християнства над його суперниками. Тепер, як і тоді, правителів від підданих відділяє величезна відстань; в міжвоєнні роки не безпідставно оцінювати вплив Леніна та Сталіна на традиційних бенефіціарів влади подібно до того, чим мав здаватися Спартак тій римській аристократії, яка розіпнула його та його послідовників на всьому протязі Аппієвого шляху. А відбірний аристократ занепадаючої язичницької культури, напевно, часто відчував за прослуховуванням грубо викладеної ранньохристиянської доктрини якогонебудь завзятого поборника нової віри те саме, що відчуває витончений дон із Оксфорда чи Гарварду, читаючи пристрасну атаку комуніста проти принципів цивілізації середовища, якому він зобов'язаний усім, що робить його життя повноцінним та милосердним. Проте навіть витончений дон цілком може розпізнати в критиці, яку він бачить такою непривабливою, натяки на систему, цінності якої він готовий прийняти.

І я гадаю, не можна заперечувати, що, незважаючи на загальний розпад цінностей, наше покоління пристрасно прагне до якоїсь спільної основи життя, яка запропонує йому безпеку та надію на щастя. Цей потяг з винятковою ясністю виникає в міжвоєнні роки; це таємна опора, яка підтримувала дух людини у роки конфлікту. Вона дозволила нам подолати прірви між націями, класами та особистостями, здолати які ще покоління тому, здавалося, людині було не під силу. Візьму лише один приклад: я зроблю припущення, що неможливо сумніватися в тому, що видовище російського героїзму за два роки боротьби з гітлеризмом переконало простих людей по всьому світу, що в революції 1917 року була магія,

якимось чином придатна для їх особистих цілей. Їх знання про її зміст невеликі; їх здатність надавати їй організоване вираження безперечно, ще менша. Але чи то містер Рузвельт, чи містер Черчілль, льотчик у своєму “Спітфайрі”, чи звичайний рядовий у піхоті північноафриканської армії, у них є певне відчуття, що певним чином, яким - вони, можливо, залишаються невпевненими, розв’язанням проблеми, яку вони мають вирішити або померти, для них є Сталінград. Тому вони нетерпляче починають шукати умови, на яких зможуть вкласти зміст російської революції у традиційну спадщину, яка є їхньою власною: американською чи британською, французькою чи нідерландською, бельгійською чи норвезькою або китайською. Вони навіть стурбовано шукають способи знайти умови, на яких це злиття цінностей знайшло б шлях проникнення в свідомість народів, з якими вони ведуть боротьбу.

Звичайно, я не беруся стверджувати, що ця тривога є більш загальною, ніж поворот до прийняття християнства в період між смертю його засновника та його прийняттям Константином. Цілком очевидно, що є ті, хто вважає безпосередні цінності російської революції антагонізмом таким же гострим, як в Юліана Відступника ⁶⁷ з цінностями християнської диспенсації. ⁶⁸ Цілком очевидно також, що цупкість російської ідеї змінюється від класу до класу та від країни до країни. **Моя думка полягає в іншому, в тому, що в кожній нації ті, хто приймає благородну формулу Аристотеля, що ми повинні “напружувати кожен нерв, щоб жити відповідно до того, що в нас найкраще”, якимось чином, тим не менше, неясним, знаходять**

⁶⁷Пер.: Флавій Клавдій Юліан - останній язичницький імператор Риму

⁶⁸Пер.: диспенсационалізм (en. dispensationalism) - протестантське богословське вчення, засноване на початку XIX століття, яке розглядає біблійну історію розподіленою на епохи, кожній з яких, згідно Божого задуму, відповідає свій адміністративний принцип, стюардом якого виступає людство. Вчення підтримується частиною протестантів, зокрема, баптистами. Диспенсационалісти США є вагомим чинником законодавчого тиску задля підтримки фінансової допомоги США Ізраїлю (див. привітання 2005 року Беньяміна Нетаньяху до 75-річчя баптистського телеєвангеліста Пета Робертсона)

в російському досягненні натяк на ту таємницю, яка дозволила християнству дві тисячі років тому компенсувати розпад світу, який втратив рівновагу у похмурі роки напруження після Пунічних війн і експериментував з безліччю езотеричних релігій, перш ніж нарешті звернутися до християнства за переробкою своїх цінностей і тим самим відновлення спільної віри, що повільно дозволило відновлення безпеки. Я, звичайно, не заперечую, що в процесі експерименту були жорстокість, помилки та переслідування, як це було в самих нас. Я навіть не заперечую, що люди високого походження, дивлячись на джерело нової диспенсації, доведені до чогось на кшталт відчаю через жертву, яку вона за собою тягне, і ціну, яку вона призначить до того, як досягне загального визнання.

З огляду на все це, я все-таки припускаю, що основна ідея російської революції задовольняє умовам, які повинна задовольняти будь-яка нова система цінностей, якщо вона претендує на заповнення порожнечі, яку залишає масовий занепад старої. Вона пропонує простій людині не лише зростання добробуту; вона дає йому змогу побачити, що його власні продуктивні зусилля безпосередньо відповідають досягнутим стандартам. І, як ідея, вона має величезну соціальну перевагу, яка робить основою місця індивіда в суспільстві функцію, а не статус. **Люди в російському соціальному устрої не можуть жити як паразити на зусиллях інших.** Також не може бути отримано індивідуальної переваги - як це має місце у кожному іншому суспільстві - шляхом організації дефіциту; навпаки, організація достатку є вигодою як для окремої людини, так і для суспільства. Тому закономірно зробити висновок про те, що російська революція покінчила з суспільним устроєм, в якому багатство людини дозволяє їй здійснювати владу над іншими людьми. І я вважаю, що будь-хто, хто вивчає літературу епохи, коли християнство повільно пробивалося до влади, не може не бути зворушеним контрастом між російським ставленням до успішної людини та християнським ставленням до багатой

людини. Перше засноване на визнанні того, що успіх громадянина є доповненням до добробуту громади, а також джерелом користі для нього самого. Чи то шахтар, який видобуває більше вугілля, чи інженер, який розкриває, як видобувати більше енергії з нафти, чи сільськогосподарський фахівець, який знаходить, як отримати більший врожай пшениці з гектара, результат відкриття не є загрозою для індивідуального добробуту. **Російська система апіорі виключає ту технологічну безвихідь, яка властива будь-якій системі, яка спирається, як наша, на приватну власність засобів виробництва.**

Глава VII

Багатство та бідність в досвіді формування цінностей

Проте вся література християнського одкровення навряд чи є помітним викликом для багатих. Благословенні - бідні; ті, хто навряд чи може сподіватися на вступ до Царства Небесного, - багаті. Дійсно, мабуть не існує нації чи періоду у світовій історії, в якому багаті не призначались відповідальними за бідність бідних, коли антагонізм між ними не є основою, на якій державна влада організована як засіб захисту багатих від нападу бідних. Щирий протест, який Плутарх вкладає в уста Тіберія Гракха,⁶⁹ веде прямою традицією до уявлення Адама Сміта⁷⁰ про державу як фактично змову багатих проти бідних; і прокляття людей, які написали, наприклад, Одкровення⁷¹ проти імперської влади Риму, лише за формою відрізняються від пристрасного засудження будь-якого уряду як нелегітимного в “Міркуванні про походження та основи нерівності між людьми”, яке Руссо

⁶⁹Пер.: в “Порівняльних життєписах” Плутарх описує обставини прийняття Тіберієм Гракхом земельної реформи

⁷⁰Пер.: ен. Adam Smith, засновник класичної економічної теорії у XVIII столітті

⁷¹Пер.: Одкровення Івана Богослова, Апокаліпсис

написав десь на п'ятнадцять-шістнадцять століть пізніше. Іншими словами, проблема, яку намагалося вирішити християнство, полягала в тому, щоб примирити існування бідності в бідних з державною владою, яка захищала багатства багатих від посягань; і, відкинувши зайве, воно це зробило, пообіцявши бідним порятунок у майбутньому житті, якого багаті могли досягти лише насилу. І важливим є те, що після засвоєння державою церкви кожен рух в історії минулого церкви аж до Реформації, яка прагнула її відродити, робить це наполягаючи на тому, що її багатство є причиною її спотворення. Секти, такі як бегінки ⁷² та вальденси, ⁷³

⁷²Пер.: жіночі бегінки та чоловічі бегарди, засновані в XII столітті, поширювались на території Німеччини, Франції та, зокрема, Нідерландів та Бельгії. Ідея поширилась від жінок заможного класу на середній. Секта неоднозначно тлумачила вимоги церкви до шлюбу, приватної власності, вела напівчернече життя, сповідувала погляди, близькі до пантеїзму, заперечувала церковну владу та викликала питання у світській; була заборонена В'єннським собором 1311-12 років та переслідувана інквізицією (див. Britannica Online, "Beguines"; Catholic Encyclopedia, 1907, "Beguines and Beghards"; постанова собору за "Decrees of the Ecumenical Councils", ed. Norman P. Tanner, 1990). Відомим шанувальником бегінок був засновник коледжу Сорбонна та радник короля Людовика IX Робер де Сорбон. Бегінки отримують посилену увагу з розвитком ідеологій ЛГБТ та фемінізму.

⁷³Пер.: вальденси - секта XII століття, поширена у Франції, Іспанії та Італії. Осередки вальденсів багаторазово вирізались інквізицією. Вальденси виразно наслідують ієрархію, доктрину та методи роботи секти катарів (en. Cathari) XI століття (див. Catholic Encyclopedia, 1907, "Waldenses"). Секти підривали авторитет церкви та держави; найбільш радикальні спільноти вальденсів розглядали церкву як "громаду Сатани". Вальденси не визнавали цивільні суди до початку Реформації (див. Britannica Online, "Waldenses"). Катари та вальденси пропагували крайню бідність, широко вербували неписьмених; касті просвітлених ("перфектів") було заборонено займатись працею, підтримку перфектам мала надавати каста "друзів", якій було дозволено мати власність та залишатись у приході церкви. Перфекти катарів утримувались від будь-якої їжі тваринного походження. Методи роботи катарів запозичені в секти богомилів (en. Bogomili) X століття; в свою чергу, богомилам передувала секта павликіан (en. Paulicians) VII століття. Катари, богомили та павликіани були гностичними сектами східного походження з доктринальними елементами маніхейства та зороастризму. В ідеологію сект входила дуалістична філософія, віра в реінкарнацію. Географічно поширення сект через павликіан, богомилів, катарів, альбігойців (гілка

ордени на зразок францисканців не побудовані ні на чому іншому, як на безумовному припущенні, що багатство церкви є ворогом її божественного призначення, і що, звільнивши себе від своїх володінь, вона може сподіватися на виконання своєї земної місії.

На мою думку, саме через розраду для бідних церква знаходила шлях, аж до таких часів, як Реформація, нав'язати свою віру розуму західної цивілізації. Бідній людині, яка прийняла її формули, вона змогла запропонувати порятунок; і вона зуміла домовитися з багатими, винайшовши доктрину стюардства.⁷⁴ Її слабкість як теорії суспільного життя була подвійною. З одного боку, по суті, її царство було не від цього світу, тому її віра була системою цінностей, яка залежала від довіри до речей, які не можна побачити. З іншого боку, було небагато її послідовників, які у світі, яким ми його знаємо, могли б розлучитися з пристрасним і нездоланим інтересом до влади; з цієї точки зору дуалізм у світогляді, наприклад, святого Бернарда,⁷⁵ який прагне поєднати владу над могутніми цього світу з відданістю споглядання божественного, ілюструє невід'ємне протиріччя християнського світогляду. Він не наважується серйозно кинути виклик світській державі, якби, таким чином, не стати відповідальним за соціальну анархію, яка є фатальною для правопорядку, який він як сферу Цезаря зобов'язаний поважати; з іншого боку, він не може не усвідомлювати, що королівства цього світу, за відомим висловом блаженного Августина, є *magna latrocinia*,⁷⁶ які як християнин він не

катарів у Франції XII століття) та вальденсів прослідковується від Вірменії в павликіан через Візантію в богомилів в напрямку Франції. Вальденсів розглядають як прото-протестантів; від вальденсів, зокрема, прослідковують своє походження баптисти; сучасні італійські вальденси в союзі з методистами знаходяться в перманентному конфлікті з католицькою церквою, підтримують одностатеві шлюби тощо.

⁷⁴Пер.: en. doctrine of stewardship, концепція теології, яка розглядає відносини та здійснення наглядю за земними силами та ресурсами

⁷⁵Пер.: святий Бернард Клервоський, ідеолог та організатор ордену Тамплієрів XII століття та двох хрестових походів

⁷⁶Пер.: “великі грабіжники” від лат. “Без справедливості, чим є королівства, як не великими грабіжниками? Чим є самі грабіжники, як

може не зневажати. До Реформації християнин рятує свою совість, беручи на себе відповідальність за пом'якшення долі бідних, і тим самим наполягаючи на тому, що саме у ревності до добробуту бідних багаті можуть знайти надію на спасіння.

Але після Реформації нові виробничі можливості погіршують придатність теорії ранньої та середньовічної церкви у тих країнах, особливо протестантських, де нові виробничі методи відкривають перспективи нового багатства. Психологія середньовічного християнина дедалі слабше тримає рівновагу. Ті перспективи означали необхідність принципів поведінки, які рішуче змінювали як відносини церкви та держави, так і ставлення суспільства до бідних. Християнське богослов'я неефективно зустріло виклики наукових відкриттів; і з часів, приблизно, французької революції з боку громадянина стало обов'язковим докладати основні зусилля на захист або просування свого місця у світському суспільстві та лише незначні зусилля для досягнення спасіння. Або, можливо, зміни можна краще передати, сказавши, що перспективи нового багатства стали настільки спокусливими, що чим більш повною мірою людина користується їх перевагами, тим впевненіше можна порівнювати її стан зі станом благодаті. Великим поживаленням, що відбулося після епохи Відродження та епохи великих географічних відкриттів, стало зрівняння бідності з гріхом і припущення, що багата людина може увійти в Царство Небесне доти, доки її благочестя відповідає стандартам, яких вимагає конкретна церква, до якої вона належить.⁷⁷ Тому церкви стають по суті частиною захисної броні держави; і не важко зрозуміти, чому такий історик, як Галеві,⁷⁸ міг стверджувати, що саме відродження методистів,

не дрібними королівствами?" (Aurelius Augustinus "De civitate Dei", IV, 4).

⁷⁷Пер.: детальніше див. примітку до глави X про кальвінізм та ідею напередвизначення

⁷⁸Пер.: fr. *Élie Halévy*, французький єврейський протестантський історик; Ласкі вказує на уникнення Великою Британією революції у "Весні народів" 1848 року, після якої Карл Маркс запропонував стратегію перманентної революції, за якою "пролетаріат" мав підживлювати демократичні буржуазні революційні сили до тих пір,

можливо, разом зі зростанням евангелізму, врятувало Велику Британію від загрози французької революції, оскільки цілком очевидно, що саме греко-православна церква на Росії та римо-католицька церква в Іспанії в кожному випадку були головними охоронцями особливого поєднання монархії та реакційних привілеїв.

Але, перетворюючись повільніше після Реформації та швидше після французької революції, по суті, на частину захисних обладунків держави, за свій союз церква заплатила високу ціну. Вона все більше втрачала віру бідних у сповідувані нею принципи. Елементи, які сприяли зростаючій секуляризації суспільства, безперечно, є численними, і було б важко їх розплутати для розуміння окремих пропорцій. У будь-якому разі певним є те, що з часів французької революції і далі занепад релігійної віри, особливо серед бідних, у західній цивілізації є широко розповсюдженим, швидким і рішучим. Частково це відбувається завдяки впливу науки на сучасний розум, не в останню чергу історичної науки; в той час, коли принципи християнського богослов'я перевіряються нормальними канонами доказів, здатність церкви виправдовувати суспільний лад, нерациональність і несправедливість якого стають все більше зрозумілими, була приречена природою речей занепасти. Відтак організована релігія все частіше ставала або однією з багатьох форм соціальної відповідності, або спиралась, як і у Спілці друзів, на езотеричне переконання, яке, власне, через свій містичний характер не мало сили донести об'єктивні докази будь-кому, хто не поділяв містичних поглядів конкретної церкви чи віруючого.

І все це означало, що в XIX столітті зі зростаючою силою місця, які займали релігійні вірування в ранні епохи західної цивілізації, займали політичні переконання. Влада у своїй світській формі, без сумніву, продовжувала віддавати релігійній вірі данину офіційної пошани; але це,

поки не буде здатний захопити владу; див. також по темі додаток 2 з передмовою Гейне до збірки "Лютеція"

здебільшого, був формальний етикет, за яким обманювали відносно небагатьох. Результатом занепаду релігійної віри було все більше перенесення центру уваги з потойбічного життя на цей світ; і це означало, що система цінностей, яка поєднує людей у будь-якій спільноті, повинна була надати доказ того, що вона дозволяла зайняти місце в світі звершенню, а не розчаруванню. Це є поясненням підйому соціалізму; він, перш за все, був філософією цінностей, які стосуються самореалізації особистості в єдиному житті, про яке вона могла говорити з упевненістю. І результат підйому соціалізму полягав у тому, що майже скрізь власники ⁷⁹ або об'єднувалися в коаліції, щоб запобігти його просуванню, або шукали засоби запропонувати його послідовникам достатні поступки, щоб запобігти перетворенню принципів соціалізму на головну лінію розмежування між партіями та класами.

В цілому така коаліція була успішною до самого початку Першої світової війни. Її результатом стала побудова філософії буржуазної цивілізації у світлі зменшення сили. Бо, по-перше, стало очевидним, що новий світ більше не міг відмовитись від старого; проблеми Америки, Канади та Австралії були не менше складними за проблеми Європи. І, по-друге, стало зрозуміло, що виробничі відносини буржуазного суспільства не можуть скористатися перевагами технологічних можливостей наукового прогресу; наслідком цього факту стало те, що буржуазна система цінностей більше не могла задовольняти встановлені очікування мас. Масове безробіття стало світовим явищем; і разом з ним сформувався інтелектуальний світогляд, який або скептично ставився до цінностей, які в XIX столітті дозволяли власникам зберігати свою владу, або відверто заперечував адекватність цих цінностей. Церквам також не вдалося відновити землі, які вони втратили протягом минулого століття. Завдання, яке виконували для мільйонів люди на зразок

⁷⁹Пер.: en. men of property; окрім терміну суспільних відносин, також назва першої частини "Саги про Форсайтів" Джона Голсуорсі; "індійське літо", про яке згадує Ласкі в VI главі - назва другої книги саги

Уеслі або Шатобріана,⁸⁰ тепер стало ефективним лише для небагатьох, які були самі, як містер Томас Еліот, одружені на мрії, яка згасала в той самий час, коли про неї думали.

Традиція минулого була, безумовно, сильною; і навіть серед самих мас було багато тих, хто навряд чи наважувався поставити під сумнів її право на прийняття. Було набагато більше тих, хто, коли Гітлер чи Муссоліні переформулювали її у всім знайомих термінах, були готові вірити, що зміна форми була зміною змісту. Але у підсумку справжнім фактом став зрив синтезу, який до цього означав епоху миру до 1914 року, зростання виклику основам, на які він спирався, зростаюче невдоволення усіма цінностями, які він накладав. Навіть безмірність триумфу капіталістичних демократій у 1918 році не могла надати синтезу нової привабливості; після хвилини радості від перемоги над Німеччиною знову з'явився настрій невдоволення та роздратування. На мою думку можна стверджувати, що в міжвоєнні роки існували два феномени життєво важливого значення. По-перше, це відчуття, яке викликає стурбованість усіх вагомих людей, того, що російська революція, за своєю основною ідеєю, настільки глибокий виклик їхньому авторитету, з яким вони не стикалися з часів Реформації. По-друге, їхня зростаюча готовність прийняти в якості своїх захисників осіб поза законом із цивілізації, для якої розум і впорядкований прогрес позбавлені сенсу і навіть небезпечні. **Той факт, що містер Черчілль, чия гордість за імперську традицію Англії змусила його майже з самого початку підозрювати для тієї традиції небезпеку, яку символізував Гітлер, все ще з ентузіазмом готувався підтримати генерала Франко, є достатнім свідченням того, що вагома частка історичної державної мудрості, від якої залежить ефективність синтезу, перебувала в процесі стрімкого вивітрювання.**

Наша проблема проста, але життєво важлива - знайти нову систему цінностей, яка дозволить людям жити разом у мирі; тому що цивілізована традиція, на чому красномовно наполягав Уайтхед, не означає нічого так, як рух від примусу

⁸⁰Пер.: ен. John Wesley, fr. *François-René de Chateaubriand*

до переконання. Сила будь-якої надприродної релігії розвивати цю традицію зникла; обсяг наукових досліджень з часів Декарта став для її авторитету фатальним. **Тому проблематично зрозуміти, на якій основі може бути відновлена цивілізована традиція, окрім тієї, на якій ґрунтується ідея російської революції. Вона відповідає, відклавши надприродну основу, майже в точності тому ментальному клімату, в якому християнство стало офіційною релігією Заходу.** Бо, з одного боку, вона задовольняє маси своєю здатністю запропонувати їм відчуття індивідуальної реалізації, тепер абсолютно недосяжне в межах будь-якої альтернативної соціальної системи. А з іншого боку вона пропонує еліті позицію лідерства, яке, схоже, замінить справжньою адекватністю те багатство, яке так часто не пов'язане з функціями, що у наш час зробило так багато для дискредитації претензій на привілеї. **Де б не закріпилася ідея російської революції, вона вселяла у своїх прибічників прагнення до духовного спасіння; і саме від цієї жаги є, принаймні, надія, що ми зможемо відновити філософію цінностей.**

Я думаю, що ця надія є реальною, хоча в її актуальному прояві російська ідея, як ранне християнство, спостерігається у багатьох формах, потворність яких беззаперечна. Її послідовники, як і перші християни, часто брутальні та жорстокі; як і перші християни, вони мають глибоке і дратівливе почуття моральної переваги перед тими, хто не був здатен прийняти справедливість їх поглядів. Своєю енергійністю, з якою вони висувають свої претензії, вони спантеличують та викликають безлад. Своєю зневагою, яку вони виплескують на церемонії та звички, які старіша ціннісна традиція зробила дорогоцінною для тих, хто їх виконує, вони викликають обурення. **Вони розлючують своїх суперників, тому що вони, здається, так часто діють на двох рівнях моралі: один для себе і один для тих, хто не відчуває можливості поділяти їхню віру.** Енергія, з якою вони кидають виклик старим диспенсаціям, часто супроводжується такими

нелюб'язними та жорстокими випадками, які Тертуліан ⁸¹ вилив на тих, хто залишався у старовині. Вони розцінюють розбіжності як форму, навіть небезпечну форму, гріха з якоюсь пристрастю, яку демонструє рання християнська література. І в їхній безкорисливій силі жертвності прихована жадоба перемоги, яка дає нам зрозуміти, чому така людина, як блаженний Августин, могла переслідувати Доната ⁸² з пристрастю, яку важко не назвати хворобливою. Вони навіть є об'єктами того ж потворного переслідування, як ті кари, яким піддавалися християни до остаточного рішення Константина. Російській ідеї навіть приписують ту саму міфологічну мерзотність, що призвела до накладання чогось на зразок позазаконності на тих її прихильників, яких могли виявити вороги. **Традиційний наратив про ранній російський експеримент виглядає як ніщо інше подібним до ранніх язичницьких розповідей про перші християнські громади.**

Тим не менше, надія є реальною попри те, що ідея російської революції у різноманітності її форм, здається, ледь не деструктивна, ніж втілююча. І причина для реальності надії полягає в тому, що вона пропонує, як ні один конкурент, вихід для простої людини з гірких розчарувань нашого часу. Вона наполягає на властивій простій людині гідності як в особистості. Вона надала ручній праці статусу більшого, ніж той, що вона коли-небудь досягала. Вона відмовилася погодитися з тим відокремленням ручної праці від культурної спадщини, яка, за рідкісними окремими винятками, такими як Спіноза, характеризувала всі минулі цивілізації. **Вона відмовилася від дозволу володіння багатством без функцій; еліта, приведена до влади російською революцією, змогла знехтувати багатством чи народженням, расою чи віросповіданням.** Вона знайшла спосіб надати більшій частині свого працездатного населення значення, яке випливає з покладених на нього обов'язків, ніж був до цього спроможним будь-який попередній порівняний

⁸¹Пер.: lat. Tertullianus, римський апологет християнства I століття

⁸²Пер.: lat. Donatus, засновник ранньохристиянської секти, в реакції до якої розробив свою доктрину Августин

експеримент. Вона відкрила можливості кар'єри для талантів ширше, ніж будь-який попередній режим; і така відкритість можливостей мала пряме відношення до суспільного блага. Не дивно, що навіть якщо взяти до уваги всі промахи та безглуздя її правителів, етос, який мала побудувати російська революція, як це зробило ранне християнство, включав елементи універсального товариства. **У жодній іншій країні світу до сьогодні не було такого глибокого збудження, такої непереборної волі до самопожертви. Віра в революцію має над своїми прихильниками таку ж магічну силу, як християнство над своїми першими послідовниками.** Це заклик до того, що є найвищим у людині, і заклик до здійснення найвищого не лише як приношення в жертву себе, як пропаганду особистих інтересів, а як внесок у товариство, в якому особисті інтереси задовольняються в контексті більшої мети, яка їх поглинає.

Я, звичайно, не заперечую, що ця ідея є настільки ж неповною, наскільки фрагментарною та такою ж проміжною, якою була християнська ідея її перших днів. Подібно до того, як останнім доводилося часто висловлюватися фігурально, використовувати доктрину, пристосовану до натовпу, який часто складався з невігласів і не рідко ставився вороже до її вимог, так і для російської революції було вірним те, що **розрив між, скажімо, мрією, яку мав Ленін, та її дійсністю був глибоким.** Я підкреслюю, що це жодним чином не применшило значення російської революції; розрив між вірою в Євангелія та досягненнями церкви не зробив перехід від язичництва до християнства нічим меншим за відновлення рівноваги у цивілізації, переходом від занепаду до відродження цінностей, які надали людині статус *Homo sapiens*. Безсумнівно, що з затвердженням революційної ідеї остання залучила також тих, у кому вона вплинула на жорстокість та боягузтво, безчесність та беззаконня. Це частина тої ціни, яку змушене платити суспільство, яке намагається здійснити переоцінку всіх цінностей. Справжній сенс полягає в тому, що віра, яку представляє ця ідея, проникла в людську думку глибше, ніж

будь-яка віра-суперник; більше того, знайшовши шлях до здійснення, вона створила більший та інтенсивніший об'єм надії, ніж будь-яка серія подій сучасної історії людства.

Що нам, таким чином, необхідно терміново зрозуміти, це те, що російська революційна ідея відповідає двом вищим випробуванням, які повинна витримати будь-яка віра, якщо вона сподівається досягти відновлення цивілізованих цінностей. Вона повинна бути джерелом сили в негараздах для тих, хто її сприймає; і вона має здаватися життєво важливою після того, як успішно пройде шлях своєї відновлювальної місії, не менше, ніж тоді, коли їй вдалося залучити нечисленну купку хоробрих послідовників. Я припускаю, що з усіма її обмеженнями російська революція відповідає обом цим умовам. Ідея, яка за нею стоїть, була адаптована як до успіху, так і до невдачі. Вона пробудила релігію служіння громаді, що піднесло чоловіків і жінок, які її складають. Вона володіє тією магічною силою, яку, як здається, у більшості з нас викликає лише велика небезпека: здатність жити задля мети більшої, ніж просто особиста ціль. У цьому аспекті революційне покоління на Росії мало захоплюючу якість, яку ми асоціюємо з V століттям до Різдва Христового в Афінах, або елизаветинською епохою.⁸³ З року в рік її чоловіки та жінки, як молоді, так і літні, знаходили в ній натхнення, яке давало їм відчуття, що вони є частиною, хоча й нечисленною, великої світової мети, на боці якої було майбутнє. І це натхнення торкнулося не лише великої людини, могутньої людини, громадянина з представницькими можливостями. Воно торкнулось також найскромнішого клерка в універмазі, людини, яка прибирає вулицю, навіть, як показав великий експеримент у Болшеві, злочинця у в'язниці.⁸⁴ **Воно створило переконання, що робота на благо людства, навіть маленький крок до**

⁸³Пер.: XVI-XVII століття в Англії

⁸⁴Пер.: рос. Болшевская им. Г. Г. Ягоды трудовая коммуна ОГПУ № 1; в 1937 році голова колонії застрелився; в 1951 році (за Сталіна) реорганізовану колонію відвідали британські квакери (див. Robert Conquest "Reflections on a Ravaged Century", W.W.Norton & Company, 2000, ст. 127)

звільнення його від ланцюгів - безцінні. Саме наявність такого переконання у настільки великій кількості громадян Росії зробило неможливим для будь-кого із нашого покоління залишатись байдужим до результатів російського експерименту. Дружні чи ворожі, ми всі знали, що його результати, так чи інакше, змінять історію світу.

Тут я маю прокоментувати один момент, оскільки він так часто вводив людей в оману у їх оцінці російських досягнень. “Ви претендуєте на реформуючу ідею”, - як йдеться, - “основу, на якій може відбутися відродження наших цінностей, відродження віри, яка компенсує людству втрачене покоління та дві світових війни. Але якщо розглядати історію російської революції, то масштаби окремих досягнень розчаровують. Першокласних вчених немає; якщо цікавить література, то немає Толстого, немає Достоевського, немає Чехова, немає Пушкіна; існує лише один композитор, музика якого викликає загальний інтерес; невеликий інтерес становлять роботи з соціальних питань; поза кінематографом і, можливо, театром, революційна ідея, про яку ви так високо висловлюєтесь, не додала до нашої спадщини нічого, про що згадає світ за десять років по тому”.

З проблемою, яку піднімає цей аргумент, важливо розібратись. Важливо, по-перше, пам'ятати, що головні зусилля Росії в першому поколінні її революційної історії були присвячені чистій боротьбі за виживання. За таких умов рідко виникає наука чи література, мистецтво чи музика, які не мають практичного відношення до цього виживання. Незадовго до часів Ендрю Джексона ⁸⁵ Америка, яка намагалася підкорити свої неосяжні простори, увійшла в культуру світу; і жоден з британських домініонів, незважаючи на їхню впевненість у фізичній безпеці, не зробив жодного видатного внеску в науку або мистецтво. Найважливішим досягненням Росії в цьому першому поколінні було зробити своїх людей освіченими, надати їм

⁸⁵Пер.: ен. Andrew Jackson, президент США XIX століття

віру у власну долю та організувати їх проти небезпеки нападу ззовні, що, якби це вдалося, зробило б сили контрреволюції господарями світу. Внеском революційної Росії було, по-перше, перетворення неписьменної селянської громади в сучасну економіку, в якій були організовані необхідні потужності, людські та механізовані, індустріалізації; її внесок, по-друге, це демонстрація того, що відсталі народи можна вивести в цивілізований світ; і, по-третє, її внесок можна підсумувати в епічному подвигу Сталінграда. **Чим саме Росія відзначиться в культурному спадку людства ми не можемо розраховувати дізнатись доти, доки вона не отримає на міжнародному рівні доступу до безпеки, і таким чином зробить висновок, що її люди можуть насолоджуватися фізичними та духовними умовами, які пробуджують творче покликання до мистецтв та науки. Ці умови є рідко доступними, коли, починаючи з 1917 року, під сумнівом знаходиться саме існування експерименту. В такі роки, як ці, розум нації спрямований на задоволення щоденних потреб експерименту. Тільки тоді, коли нація переходить від лихоманки гострої небезпеки до температури, яка дає спокій творчому розуму, можна чесно шукати досягнення, які здатні народжувати тільки вільні розум та серце. Така свобода досі не випала на долю революційної Росії.**

Мій аргумент, на мою думку, підкріплений ще одним міркуванням. Російський соціалізм з 1917 року був переважно доктриною захисту від світу подібно до того, як християнство захищалося протягом перших трьох століть своєї історії. Зрештою, після першого вищого вираження віри в Євангеліях немає жодної християнської літератури, яка мала б щось більше, ніж історичне значення, аж до творів блаженного Августина. Рух, якого більшість світу погоджується уникати, оскільки більшість світу хоче відкинути цінності, які він прагне встановити, за своєю природою має тенденцію швидше до полеміки, ніж до мистецтва. Я не маю на меті припускати, що вони несумісні; але я підозрюю, що більшості письменників, творчість яких обмежується контекстом вузької перспективи, яку, вірогідно,

накладає полеміка, швидше за все бракує того простору, який їм потрібен для великого творіння. “Сповідь” та “Про Місто Боже” є великою літературою тому, що в них Августин звільняв серце перед світом таким чином, на який він навіть не міг розраховувати, якби його завдання було більш вузьким - довести своїм сучасникам, що погляди донатистів були злою ерессю. З 1917 році переважну частину російської літературної творчості можна порівняти з суперечливими трактатами Августина з тієї простої причини, що її мета полягала не в тому, щоб розважити або викликати захоплення, навіть не в тому, щоб писати для задоволення в самореалізації, а в тому, щоб затвердити в свідомості своїх громадян доктрину як істину, проти якої довгі століття минулого досвіду були аргументом та протестом.

Глава VIII

Советська ідея та її перспективи

Вивчаючи постулати революції, ми маємо пам'ятати, що вона зійшла на землю, вражену поразкою, похмуру від бідності, і, після падіння царизму, майже п'ять років катовану нещадною громадянською війною. Справжнім фактом є те, що російський народ після восьмирічної агонії не тільки розпочав грандіозний експеримент, який змінив перспективу світової історії, але й побудував на основі експерименту, найглибшою сутністю якого була жертвність, силу, що дозволила йому стримати та розгромити велику армію, яка охопила Європу, що має підштовхнути нас до усвідомлення того, що ідея, здатна досягти таких результатів, є життєво важливою для майбутнього людства. Коли було сказане останнє слово проти російської бюрократії, проти перешкод політичному самовираженню, які ми знаємо у Великобританії та США, проти масштабів, в яких здійснювався терор, проти потворного візантійства непогрішності партії,⁸⁶ залишається урочиста правда, що в Советському Союзі з часів Октябрської революції більше, ніж будь-де у світі, чоловіків і жінок отримало можливості для самореалізації. Експеримент, безперечно,

⁸⁶Пер.: термін використовується для критики автократії; що критику варто оцінити з позиції сталінізму Ласкі

був важким, нещадним, часом навіть жорстоким. Проте ми повинні визначитися з двома речами. По-перше, якби це був експеримент, який проводили чуйні люди, він не мав би навіть віддаленої перспективи витривалості; безсумнівно, вороги всередині і вороги ззовні розірвали б його на шматки. І, по-друге, з усіх націй, які об'єдналися, щоб відкинути хвилю контрреволюції, ця - єдина, яка після здобуття перемоги без сумніву знає, що її народ бере під контроль власну долю. Бо в жодній іншій нації в усталених виробничих відносинах не прийнято, щоб прогрес економічного добробуту досягався для всього народу, а не його частини. Незважаючи на те, що все ж таки правда, що рівень життя на Росії не досягає рівнів Британії та Голландії в Європі або США на американському континенті, її економічна система відрізняється від усіх інших тим, що її центральний принцип полягає в експансії для всіх, і що в ньому не домінують, навіть не мають впливу будь-які інтереси, які могли б шукати шляхи збагачення або добробуту за допомогою техніки накладання обмежень. Враховуючи масштаб її ресурсів та припускаючи також перспективу тривалого миру, логічним наслідком досвіду російської революції з 1917 року тієї диференціації, якою вона зобов'язана Леніну та його наступникам, є те, що її народ має право на надію, яка врешті-решт перевершує таку в будь-якого іншого народу. Вкрай необхідно мати на увазі, що надія є джерелом віри, і саме віра надає членам суспільства ціннісні орієнтири, які дають їм змогу спільно досягати великих цілей життя.

Якщо, таким чином, прийняти, що наш власний час суттєво подібний до епохи, в яку народилося християнство, мені здається, ми маємо право зробити висновок, що відновлення цінностей, яке нова віра здійснила після, без сумніву, тривалої та запеклої боротьби, швидше за все, буде забезпечене в наш час центральною ідеєю російської революції, ніж будь-яким альтернативним принципом, з яких ми можемо обирати. Досягнення християнства полягало в тому, щоб переконати бідних частково прийняти свою бідність

через обіцянку спасіння, а частково, наклавши на багатих зобов'язання пом'якшити нещастя бідних у цьому світі. Таке досягнення було у важливому сенсі необхідною умовою процесу цивілізації. Бо, по-перше, без цього в занепаді Риму не було б надії ні на що, крім анархії, оскільки не було б раціонального підґрунтя для влади. Якщо ми погоджуємося, що цінності можуть існувати лише в упорядкованій системі, що без них суспільство перебуває, як воно тоді перебувало, в перманентній облозі, то християнство переконало маси, що вони могли без зайвих нарікань прийняти традиційний європейський суспільний лад і навіть, в значній мірі, послабило для них його незручності. І це, ймовірно, було необхідною функцією в той період, коли контроль людини над силами природи включав, за природою речей, неминучу бідність для мас. Християнство раціоналізувало систему цінностей, яка означала значне посилення можливостей підтримувати мирні суспільні відносини шляхом встановлення ідеї бідності в контексті порятунку. Його зневага до земних речей, його проєкція всього, що робило життя важливим, на Царство Небесне, зробили цей світ терпимим для тих, хто прийняв його принципи. Зробивши цей світ терпимим, воно здійснило важливу місію трансформації влади, яка інакше здавалася б ірраціональним примусом, у тип влади, благословенної не тільки Богом, але також, *sub specie aeternitatis*,⁸⁷ відносною неважливості. Здавалося б, Спартак не мав потреби організовувати бідних для повстання проти несправедливості, якби цей світ був нічим іншим, як притвором того вічного життя, в якому біднота входила у володіння Царства Небесного.⁸⁸

Така раціоналізація залишалась достатньо зрозумілою

⁸⁷Пер.: лат. “з точки зору вічності”, вислів, популяризований Барухом Спінозою

⁸⁸Пер.: Спартак був популярним символом опору пригноблених проти експлуататорів; назву Союз Спартака, наприклад, носила німецька марксистська група початку ХХ століття, серед засновників якої були Роза Люксембург та Карл Лібкнехт; в 1918 році угруповання було перейменоване в комуністичну партію Німеччини, яка завдячує йому назвою “спартаківці”

до XVI століття. З епохою Відродження, великими географічними відкриттями, Реформацією, науковою революцією, здійсненою Коперником та Кеплером, Галілеєм та Ньютоном, з поваленням схоластичної філософії Декартом, зі зростанням разом із ними або ж через них нових безмежних економічних можливостей, не в останню чергу, можливостей, відкритих для людей, які раніше мали невеликі шанси їх реалізувати, чинність християнського узагальнення як засобу виправдання системи цінностей почало згасати. Значною мірою воно почало згасати, оскільки економічна система, яка зробила його прийняття достатньо зрозумілою, почала зазнавати фундаментальних змін. Це стало таким же пуританством, як наголос Бакстера⁸⁹ на важливості утилітарного принципу: “Знання”, - писав він, - “треба оцінювати відповідно до їх корисності”.⁹⁰ Цей світогляд повинен був протистояти зневазі до науки, яку ми зустрічаємо у перших Святих Отців, так що її навіть почали сприймати як партнера диявола. Великою зміною є поступове звільнення знань від залежності від влади; починаючи з періоду, в який, як в перші дні існування Королівського товариства,⁹¹ наука вважалася засобом відкриття слави Божої, ми переходимо від явної відмови Томаса Спрата від чернечого аскетизму як несумісного з тим настроєм, який “робить нас корисними для світу”⁹² через компроміс, як у випадку з Сіденхамом та Бойлем,⁹³ між релігією та наукою, навіть між пуританством та наукою, до ситуації коли, як Лок ніколи не втомлювався наполягати, знання слід здобувати лише “у міру його користі для нас”. На той час, коли в останню третину XVII століття ідея прогресу досягла зрілості, переважною

⁸⁹Пер.: ен. Richard Baxter, лідер пуритан - англійських кальвіністів, протестантського руху XVI століття з очищення англіканської церкви від католицьких обрядів

⁹⁰Richard Baxter “Christian Directory”, ed. 1825, том I, ст. 13

⁹¹Пер.: Лондонське королівське товариство з розвитку знань про природу, засноване 1660 року

⁹²Thomas Sprat “History of the Royal Society”, London, IV ed., 1734, ст. 366

⁹³Пер.: ен. Thomas Sprat, Thomas Sydenham, Robert Boyle

вдачею дослідника стає відчуття науки як ключа до тієї сили, яка відкриє приховані багатства всесвіту. До часів Французької енциклопедії ⁹⁴ релігія та наука виробили ту взаємну ворожнечу, яку з того часу не втрачали ніколи. **Відтоді багатство та влада настільки тісно пов'язані між собою, що раціоналізація раннього християнства стрімко перестає бути ефективною санкцією системи цінностей у цьому світі.**

В той час, як науковий прогрес підпорядковує природу цілям людини, ідея небесного міста раннього християнства поступається місцем мрії, в якій винагорода за людські зусилля - не порятунок у майбутньому житті, а щастя на самій цій землі. І поки триває розширення добробуту, система цінностей, від яких залежить безпека цивілізації, утримує свою владу над людством. Звісно, вона піддається певним викликам; вона навіть може викликати сумніви у свідомості людей, які, як Метью Арнольд, ⁹⁵ загалом приймають переваги, які вона дарує. Лише у війні 1914-1918 років люди починають усвідомлювати, у будь-якому серйозному масштабі, наскільки крихкою є основа, на якій тримається безпека цієї цивілізації. Саме коли вони починають усвідомлювати, що в межах прийнятих конвенцій, насамперед у виробничих відносинах, які вона санкціонує, немає такого поняття, як неминучий прогрес, не залишається жодного шансу перманентно задовольняти встановлені очікування мас, а необхідність нової системи цінностей стає очевидною. І коли така потреба стає зрозумілою, виникає також розуміння того, що за її досягнення потрібно заплатити ціну. Цінності, насправді, народжуються зі здатності задовольняти потреби мас; вони в'януть, коли ця здатність зменшується.

У міжвоєнні роки більшість із нас усвідомлювала, що ця здатність зменшується, і усвідомлення загострювалася розумінням того, що її зменшення відбувалося в середовищі, яке пропонувало можливості задоволення більші, ніж

⁹⁴Пер.: fr. *Encyclopédie*, 1751

⁹⁵Пер.: en. Matthew Arnold, культуролог XIX століття

будь-коли. Це є причиною цинізму та розчарування, які ознаменували цей період. Ми відчували, що наші ланцюги стають дедалі більш важким тягарем тому, що ми все частіше підозрювали, що існувала все менша потреба їх нести. І Друга світова війна дала цьому настрою більш чітке і примітне визначення, ніж навіть міжвоєнні роки. Вона зробила це тому, що так масово і в стількох багатьох напрямках зареєструвала поразку нашої системи цінностей. Бо, незважаючи на всю свою потворність і трагічність, вона безперечно продемонструвала протиріччя, які лежать в основі сучасної цивілізації. Вона робить безробітну людину безпосереднім джерелом суспільної цінності. Вона змушує нас виходити за межі тих виробничих відносин, які майже до дня її спалаху були бар'єром на шляху корисних зусиль. **Вона надала не лише значення, але й шанс на героїзм багатьом тисячам людей, які до години небезпеки вели життя, яке навряд чи мало сенс навіть для них самих.** Вона навчила мільйони з нас по всьому світу, обходитись без того, що за нашим попереднім наполяганням робило можливим задоволення самої нашої природи. **Вона продемонстрував порожнечу таких понять, як суверенітет та нейтралітет, які засиділися до епохи, в яку стали технічно застарілими.** Можливо, перш за все вона рішуче виставила на показ безперспективність індивідуалістичної схеми суспільної організації, яка відмовилася від свободи того соціального контексту, як національного, так і міжнародного, з якого одного вона може почерпнути творчий зміст.

Те, як Друга світова війна виявила несправність нашої системи цінностей, дійсно існує безліч прикладів. Але я сумніваюся, що будь-який аспект цього викриття є більш вирішальним або більш повним, ніж спосіб, в який вона змінила для всіх людей доброї волі значення російської революції. **Люди, які до того, як російська армія утримувала невблаганний наступ Гітлера та його легіонів, були настільки переконані у своїй ненависті до великої спадщини Леніна та його наступників, тепер без зусиль знаходять в його ідеології основу, на яку може**

спиратись вічна дружба. Дійсно, усі, хто має розум, який ще здатний до навчання, визнають, що цивілізація Західної Європи та Америки повинна якимось чином застосувати основні принципи ленінського аналізу нашого часу до своєї моделі. Вони можуть визнати це із розпачем або із неохотою. Важливим є той факт, що вони змушені визнати це приблизно так само, як римський громадянин епохи Константина визнав у своїх думках основні принципи християнства. Комуніст, який ще вчора був поза законом, сьогодні є партнером у наших цілях; і у нас не виникло труднощів визнати, що партнерство вирішальним чином змінює спосіб сприйняття навколишнього світу.

Глава ІХ

Советська ідея та перемога

Враховуючи факт перемоги Об'єднаних Націй, мені здається неминучим, що російська ідея зіграє ту саму роль, що й принципи 1789 року ⁹⁶ у відновленні світогляду наступної ери. Якщо ми не станемо стверджувати, що церкви оновлять свою позицію щодо лояльності людей - і серйозних доказів обґрунтованості такого твердження немає, - російська ідея, ймовірно, буде ключовим джерелом, з якого всі цінності знайдуть засоби оновлення. Я, звичайно, жодним чином не стверджую, що прийняття ідеї буде простим та безпосереднім; історія самого християнства, історія впливу французької революції на останні півтора століття є достатнім запобіжником від уявлення про таку легкість. Немає нічого такого, чому б люди настільки жорстко чинили опір, як прийняття нової ідеї, тим більше, коли вона настільки чітко передбачає кардинальну зміну їхніх суспільних звичаїв. Не важко повірити, що такі держави, як Польща, або такі інституції, як римо-католицька церква, пристосуються до тез російської революції тільки з болісною повільністю, так само, як, в іншому прикладі, британські державні діячі тільки з болісною повільністю пристосували свій розум до ідеї вільних США, вільної Ірландії чи вільної Індії. Греко-римська культура протягом довгого часу

⁹⁶Пер.: рік початку французької революції

вважала претензії християнства нічим іншим, як підривом цінностей, перевагою яких була очевидною; навіть Гіббон міг би написати про його перемогу як про “тріумф варварства і релігії”.⁹⁷

Але Римська імперія загинула, а християнська церква залишилася, оскільки остання розвинула те, що втратила перша: творчу силу, яка дозволила їй задовольнити вимоги, з якими вона стикалася. Навіть у Темні століття⁹⁸ вона запалювала полум'я, яке повільно переросло у вогонь, здатний своєю силою запалити серце та просвітити розум людини з тією культурою, яку вона витіснила. **Моя думка є життєво важливою в тому сенсі, що в умовах, з якими ми стикаємось, принципи російської революції мають виконувати подібну функцію. Вони володіють таємничою силою оновлення цінностей, оновлення віри людини в себе, у той час, коли здається, навпаки, насувається темрява. Вони володіють тою силою завдяки своїй здатності вселяти надію, і тому дозволяють їй впоратися з викликом часу, коли її філософія більше не задовольняє її потреб. З цієї точки зору не має значення, що в цих принципах є багато того, що вимагатиме масової адаптації до особливих умов, перш ніж вони стануть прийнятними. Ми не повинні очікувати більшою мірою, що експеримент, який відродив корумповану та напівварварську Росію, стане незмінною живою вірою у Великобританії чи США, ніж можемо очікувати, що християнство функціонуватиме без змін у Римі, Мадриді чи Лондоні. Важливим є інше питання про те, чи має центральний етос, навколо якого побудовані ці принципи, таку універсальну силу, яку розробила ранньохристиянська церква, щоб оновити цінності нашої цивілізації, пробудивши нове натхнення у людях, життя яких має керуватися цінностями бадьорими та творчими, замість вмираючих чи занепастих.**

⁹⁷Пер.: англ. “У попередніх томах цієї Історії я описав тріумф варварства та релігії”, Edward Gibbon “The History of the Decline and Fall of the Roman Empire”, 1788, том VI, глава LXXI

⁹⁸Пер.: VI-VIII століття

Можна стверджувати, що аналогія не витримує критики з тієї достатньої причини, що перемога Об'єднаних Націй є самим по собі ефективним оновленням. Сам я не бачу, як саме будь-який серйозний спостерігач міг би прийняти таку точку зору. Бо, по-перше, Об'єднані Нації остаточно перемогли в 1918 році, і розпад цінностей, який ми спостерігаємо, слідував безпосередньо за тріумфом. А по-друге, жодна перемога не є гарантією того, що цінності будуть оновлені. Це обов'язково буде залежати від того, як вона буде використана, від принципів, які її наповнюють. Досі немає розуміння ані її майбутнього, ані таких майбутніх принципів. Якщо сказати, що ми взяли на себе високе зобов'язання Атлантичної хартії,⁹⁹ а програма президента Рузвельта так красномовно підсумована у Чотирьох свободах,¹⁰⁰ важливо пам'ятати про долю, яка спіткала на Чотирнадцять пунктів президента Вільсона.¹⁰¹ І той факт, що ця війна проникла в наше життя набагато глибше, ніж остання війна, може легко спричинити похмурі наслідки того, що по її завершенню сила переконання стане менш авторитетною, ніж була у 1918 році. Можливо, правда,

⁹⁹Пер.: програма включала самовизначення народів та роззброєння після війни; пункт про “зниження торгових бар'єрів” фактично означав умову допомоги США Великій Британії з розпуском колоніальної імперії останньої та гарантіями безперешкодного доступу США до утворених ринків; до хартії одразу долучився ССРСР

¹⁰⁰Пер.: положення, викладені в щорічному зверненні президента США “Про становище в країні” 6 січня 1941 року, Франкліна Рузвельта (свобода слова, свобода релігії, свобода від злиднів, свобода від страху)

¹⁰¹Пер.: 14 пунктів президента США Вудро Вільсона, задіяних в мирних переговорах Першої світової війни 1918 року, в які формально входили заохочення демократії, національного самовизначення та гарантії безпеки та продовження комуністичного курсу пост-революційної Росії (пункт 6); результатом стало створення Ліги Націй; текст пунктів складала організована Вільсоном група “Інквасері” на чолі з єврейським журналістом Волтером Ліппманом (єн. Walter Lippmann), пізніше близьким другом Ласкі (див. Isaac Kramnick “Harold Laski: a life on the left”, 1993); після Другої світової війни Ліппман став провідним опонентом доктрини стримування комунізму (результатом якої була організація НАТО в 1949 році) та був пізніше апологетом зближення США-СССР та США-КНР (див. панегірик в “New York Times” за 15 грудня 1974 року)

що в годину небезпеки ми всі наполягаємо на сумлінному житті, яке ми будемо вести, як знову опинимось в безпеці. Але досвід показує, що коли безпека була нам дарована насправді, ми без труднощів забуваємо про власні обіцянки або даємо їм тлумачення, яке робить їх невідомими для тих, хто діяв, виходячи з того, що ми мали на увазі те, що казали.

Зрештою, це було історією не самого лише християнства; це було також характерним для всіх революцій. Апостольська епоха прагнула створити велике товариство між чоловіками та жінками, цінності життя яких мали перевершувати спотворення суспільства, в якому привілеї меншості були характерно пов'язані з розчаруваннями життя більшості. Ніхто не може прочитати просту велич тих перших історичних записів, не відчуваючи, що ними керувала віра в рівність та братерство, яка дала їм свободу, яку перевершували лише найрідкісніші моменти майбутньої історії. Але як тільки церква шукає союзу з державою і стає нею сприйнята, свіжість і простота її бачення, здається, зникають. Так було з Реформацією та англійськими громадянськими війнами;¹⁰² так було і в 1789 та 1848 роках. Мрія не поширює свого блиску на реальність.

Якщо ми запитаємо, чому так має бути, відповідь, без сумніву, є складною. Частково це полягає у факті самої конституції людини, її нездатності здійснювати владу без зловживання нею. Частково пояснення є історичним; жодна соціальна зміна, хоч би яка велика, не може стерти слідів поведінки, обумовлених ситуацією, яку вона прагне знищити. Знову ж таки, частково, жодна нова система цінностей, ймовірно, не має однакової чинності у кожній сфері, в якій має діяти; навіть у такій маленькій структурі, як Спілка друзів, відносини Фокса та Найлера¹⁰³ дають

¹⁰²Пер.: в результаті англійських громадянських війн з 1642 по 1651 роки була скасована монополія англіканської церкви; протягом війни натовпи пуритан вбивали священників та руйнували церкви (див. Catholic Encyclopedia, 1907, "Nonconformists"; див. також далі примітку до глави Х про батьків-пілігримів та брауністів)

¹⁰³Пер.: en. George Fox, James Nayler, квакери XVII століття

зрозуміти, що люди, які прагнуть працювати разом, підходять до одних і тих самих принципів з різних ракурсів, навіть якщо переконані, що не повинні схибити у співпраці.

Наша проблема є особливо інтенсивною, оскільки основи нових цінностей, до яких ми будемо рухатись, швидше за все, будуть негативними, ніж позитивними, породжені суспільством ненависті, а не партнерством прихильності. **Ми, ймовірно, принаймні за першої нагоди, дізнаємось, що об'єдналися, щоб руйнувати, замість того, щоб впевнитись, що об'єднані для розбудови.** І це може легко означати, якщо ми не будемо достатньо уважними, що на наступний від перемоги день нас вразить не стільки млявість мас, як їх авторитет. Вони відкинуть контрреволюцію, не маючи ані бачення, ані впевненості, задля чого її повалили. Так само, як перші християнські імператори виконували обряди віри, так часто заперечуючи мету цих обрядів, після розгрому гітлеризму та його союзників, існує велика небезпека того, що маси та їхні провідники з пристрасстю розмовлятимуть мовою тієї свободи та демократії, за яку вони так мужньо боролися, не володіючи енергією, можливо, навіть бажанням, перекласти цю мову в дію.

Звісно, ніхто із тих, хто пережив війну 1914-18 років, не переоцінить небезпеку того, що люди можуть сплутати радість перемоги з досягненням нової соціальної філософії. Суттєвою мірою це була хвороба, яка вразила християнство після прийняття його імперією. Якщо ми розглядаємо розпад нашої власної культури, ми маємо вживати запобіжні заходи саме від цієї хвороби. Бо навряд чи будь-яка трагедія була б похмурішою, ніж витративши настільки величезні зусилля на новий початок, виявити, що ми знову ідемо шляхом, який вважали, що покинули. І ймовірність цієї плутанини більш реальна, ніж ми здатні визнати. Для середньовічного кріпака не мало великого значення, чи він проводив свої дні в неволі у якогось світського володаря чи з настоятелем якогось великого монастиря. Нам не надто допоможе перемога над гітлеризмом, якщо з його поразкою

ми остаточно не відмовимось від цінностей, які він прагнув нав'язати. Жоден настрій не буде більш безплідним, коли ми розпочнемо завдання реконструкції, ніж той, в якому головною особливістю буде просто прийняття нових назв для речей, з якими ми сподівалися покінчити. Віднайти гарантію від появи такого настрою - одне з найвищих завдань, що стоять перед нами в цей час.

Я вважаю, що ця гарантія доступна для нас за умови, що ми матимемо мужність її використати. Вона полягає у рішучості відкрити реальність індивіда і запропонувати йому засоби бути значущим у світі, розмір і складність якого тяжіють до руйнування його особистості. **Тут знову важлива аналогія між раннім періодом християнства та ідеєю російської революції.** Велика чеснота ранньохристиянської церкви полягала в тому, що вона наголошувала на піднесенні простої людини. Вона запропонувала найскромнішим із своїх віруючих право на віру в їх спасіння. Вона відкинула вузький націоналізм переконань, від яких вона відходила, щоб нести універсалізм, який зробив ідентичності людей нескінченно важливішими за їхні відмінності. Чорний раб в Олександрії мав, як тільки долучався до віри, таємне джерело живлення, яке робило його внутрішнє життя більш реальним і набагато щасливішим за все, що він переніс у руках язичницького господаря, який поширював свою владу на його життя та смерть. Справді, сам факт того, що він міг померти на арені за Бога, якому поклонявся, гарантував йому спасіння, в якому він бачив усе в новому світлі та з іншою оцінкою.

Саме перемога ідеї гарантованого порятунку, повільно та болісно здобута у довгих роках боротьби, надала новий статус особистості простої людини. За двадцять століть, які слідували за її формулюванням, звичайно, були припливи і відпливи, як втрати, так і вигоди. Але я вважаю, що достатньо точним історичним узагальненням буде сказати, що, починаючи від Реформації і далі, потяг до визнання претензій простої людини був настільки ж стійкий, як і поширений. Навіть коли надприродна основа почала

згасати, претензія була не менш визначеною. Цьому сприяло відкриття Америки. Вона живилася зростанням виклику середнього класу аристократичному домінуванню. Події французької революції величезним кроком піднімають її до рівня, який навряд чи впізнав би раб у Римі чи середньовічний кріпак. Реальність цього зростання сили людини стверджувати власну сутність, знаходити як би умови своєї сили самореалізації, неможливо серйозно заперечувати. За чотириста років з 1500 року надія зростала через те, що опанування людиною природи запропонувало їй більші перспективи, ніж їй були відомі раніше.

Але в перші роки ХХ століття на цю надію починає насуватися тінь. Експансія починає сповільнюватися. У відповіді на претензії людей, схоже, починає з'являтися нотка строгості. Зовнішні відносини держав демонструють зростаючий натяк на велику загрозу; і в їхніх внутрішніх відносинах починає зростати підозра, що виклик традиції переходить законні межі. Загальна поява, особливо в Німеччині та Японії, політики сили, в якій критерієм добра є успішність, а громадянин є засобом досягнення мети, у визначенні якої він не бере участі, з кожним роком стає все більш очевидною. Здається, сталося так, що до 1914 року виробничі відносини унеможливили задоволення претензій, які збільшувались. І людям, які в кожній державі тримали кермо влади, уявлення про те, що ці відносини можуть зазнати будь-яких фундаментальних змін, здавалось мрією, як вони казали, невдах, які прагнули за допомогою закону досягти того, чого не дозволяли їм досягти їхні можливості. Більшість людей, які мали ці мрії, були або достатньо нікчемними вигнанцями, як Маркс, або пророками, як Вільям Морріс, який був носієм непрактичного ідеалізму людини з поетичною проникливістю. **Тому, коли в 1914 році система дала збій, ті, хто відповідав за її реконструкцію через чотири роки, навіть не уявляли, окрім Росії, що її можна планувати за новими принципами. Навпаки, вони вважали Леніна та його колег, які мали зухвалість взяти владу в ім'я народу, за ворогів людства; і їхньою першою турботою було**

переробити цивілізацію, яка тонула, настільки близько за задумом до старої, наскільки вони могли наважитися. Неминучим результатом став той факт, що хоча лідери переможених націй були повалені, не було зроблено жодних реальних зусиль, щоб змінити ті виробничі відносини або інституції, які, як і державний суверенітет, вони зробили необхідністю, з чого і розвинулась війна 1914 року. Справжнім результатом Першої світової війни стала Друга світова війна; бо протягом міжвоєнних років при владі не знайшлося, окрім Росії, державних діячів, для яких фронтальна атака на корисливі інтереси виявилася б допустимою.

За їх відсутності ментальний клімат морального розчарування та економічного колапсу був неминучий. Скрізь люди відчували, що молодь всього світу була відправлена на смерть за мрію, якій не дозволяли здійснитися світові корисливі інтереси. Так виникло нездужання, яке для більшості, здавалося, або позбавляло глобальну драму раціонального сенсу, або розкладало її в термінах незчисленних містицизмів до категорій, в які те, що Вільям Джеймс називав “неспростовними жорсткими фактами”, рідко вписувалося без допомоги символів та алегорій настільки масових, що примирення віри та події ставало навряд чи можливим для будь-якого живого розуму. З кожним роком ставало все очевидніше, що план спасіння, який християнські церкви звели на руїнах греко-римської культури, більше не працює. Ми мали засоби для більшого багатства та більшої влади, ніж в будь-яку попередню епоху; проте в той же час похмуро відроджувалось те почуття розчарування та поразки, яке призвело до розпаду римської цивілізації. І з цього почуття, перш за все серед привілейованих класів, переродився той настрій страху, який завжди спонукав аристократію, як це спонукало римлян у їхньому ставленні до Спартака та його послідовників, до заміни великодушності, яка, здавалося, була ціною їхньої позиції в безпеці, на диявольську жорстокість, яка є нічим іншим, як намаганням приборкати сумніви мас. Бо саме ці сумніви підривають віру,

на якій побудована безпека правлячого класу. Або мають бути знайдені умови її оновлення, або здійснений пошук нової системи цінностей тими, кого не задовольняє стара.

Що стало очевидним у нашому поколінні, це те, що в рамках постулатів нашої сучасної економічної системи немає надії знайти умови оновлення; ось чому панівні класи Італії та Німеччини закликали бандитів знищити демократичний принцип, чому, так само, японська безпека стала залежною від експансії мілітаристів. Але важливо усвідомлювати, що Гітлер, Муссоліні та японські мілітаристи разом з їх супутниками - лише кінцеві умови із серії, яка безпосередньо впливає на спосіб життя нас - тих, хто з ними бореться. Бо привілейованим класам Британії та Америки було нелегко визнати, поки не пробила майже дванадцята година, що фашизм у різних його формах був нічим іншим, як запереченням прав особистості. Вони боялися, що випробування сили з фашизмом звільнить ті сили революції, які заперечували їхні претензії на привілейоване становище; саме тому люди Франції Віші вважали капітуляцію кращою за свободу, яка передбачала б перебудову демократичної динаміки, яка за своєю природою несумісна з привілеями. Ось чому, навіть якщо ми воюємо у партнерстві з Росією, і також здатні в повній мірі захоплюватися мужністю її народу, свідомість наших правителів, як тут, так і в США, ніколи не полишає певний скептицизм щодо нашої здатності знайти основу, на якій ми та росіяни зможемо досягти постійного порозуміння. **Наші правителі, чесно кажучи, більш спокійні з такими людьми, як Франко чи Салазар,¹⁰⁴ ніж досі з такими людьми, як Ленін чи Сталін.** Чимале значення має і те, що були дні, коли Мюнхен здавався для містера Чемберлена та основної частини його прихильників тріумфом.¹⁰⁵

Наша напруженість з російськими лідерами дивно

¹⁰⁴Пер.: Франсіско Франко, лідер Іспанії; Антоніу де Олівейра Салазар, лідер Португалії

¹⁰⁵Пер.: Мюнхенська угода 1938 року між Британією, Францією, Італією та Німеччиною, яка за результатами договору окупувала Судетську область Чехії

порівняна з тією напруженістю з творцями французької революції, яка привела Едмунда Берка до того, що він півтора століття тому став представником романтичного консерватизму.¹⁰⁶ Ми відчуваємо таку напруженість, тому що російські лідери розпочали відновлення цінностей серед свого народу, порівняне із Францією у 1789 році. **Вони розпочали революційну перебудову влади, яка вже почала впливати як на людський дух, так і на суспільні інститути чимось на зразок сили християнського одкровення дві тисячі років тому.** Звісно, як і всі вищі переломні моменти в історії мислення, це була реконструкція способів людської поведінки. Вона закликала до змін, до яких навряд чи можна застосовувати наші історичні політичні категорії. Понад усе, вона зруйнувала поміж російським народом систему цінностей, яку ми пов'язували з його урядом; навіть більше, ми досі не впевнені, що це не є викликом для нас самих. Тому за двадцять п'ять років, які минули після Октябрської революції, наш основний аналіз російських подій намагався підкреслити не нові цінності, які там формуються, а ціну, яку було сплачено - і це звичайно, велика ціна - для тих, хто виступав проти створення цих цінностей. **Ми мали справу з російською революцією так само, як Римська імперія від Нерона до Діоклетіана мала справу з християнською церквою, ніби це була суміш богохульства та змови.** Ми робили це тому, що, не бажаючи визнати, що в застарілих рамках можливість прогресу була вичерпана, ми не могли погодитися з правомірністю структури, яку почали зводити росіяни, не визнаючи, що наша власна була фактично відкрита для змагання. Ми усвідомлювали, що на Росії твориться новий світогляд; але ми не могли з ним змиритися, не визнавши, наскільки глибокими були зміни, які ми повинні прийняти у власній філософії цінностей.

Можливо, саме ця відмова примиритися з російською вірою є джерелом найбільшої небезпеки, з якою ми сьогодні стикаємося на моральному рівні. Бо

¹⁰⁶Пер.: ен. Edmund Burke, британський ліберал XVIII століття, розчарований у французькій революції

хоча і правда, що вона буде гарантованим вінцем перемоги над гітлеризмом, ми, швидше за все, досягнемо її, не розпитуючи, як саме ця перемога буде застосована. І це означає, що знову, як і в 1918 році, доки ми перемагаємо нашого супротивника, ми не виявляємо необхідних умов тривалого миру. Ми знаходимося у серйозній небезпеці від людей, які помилково сприймають мужність за ідеї. Ніхто із тих, хто бачив Британію в ці похмурі роки боротьби, ні на мить не сумнівається в мужності; можливо, ніколи в нашій історії вона не було більш поширеною чи інтенсивнішою. Але прояву мужності недостатньо. Це притвор для філософії; сама по собі вона не є філософією. Залишається проблемою, коли ворог буде переможений, знайти віру, яка викличе в мирний час дух, який давав більшості англійців під час битви за Британію ¹⁰⁷ відчуття, що вони справді є солдатами у війні за визволення людини.

Проблема підтримки цього духу є центральною проблемою, з якою ми зіткнемося на завершальному етапі війни. На основі наявних у нас доказів, я думаю, ми маємо право зробити висновок, що необхідна спроможність для його втілення існує. Сталінград, Дюнкерк, Ель-Аламейн, півострів Батаан - це, зрештою, єдині найвищі години в епічній боротьбі, в якій, якщо людський дух часом і здавався майже виснаженим, він завжди, ніби зміцнений глибиною небезпеки, знаходив нову силу, коли вона була потрібна. Але якщо в цьому досвіді є лише один урок, це той урок, якому ранні християни та комуністи навчили світ, - що в той час, коли цивілізація перебуває у стані занепаду, їй потрібна глибока віра для відновлення цінностей, які є секретом її сили. І в найвищій мірі малоімовірно, що глибока віра може народитися з будь-якої системи, в якій, як в нашій, існує не тільки розлучення між привілеями та функціями, але й виробничі відносини перешкоджають задоволенню тих очікувань мас, які вони вважаються законно обґрунтованими. Правдою нашого часу стало те, як це було справедливо для того Давнього порядку, який не зміг реформувати навіть

¹⁰⁷Пер.: 1940 року

геній Тюрго, ¹⁰⁸ що, як він висловився, “закони всюди сприяли тій нерівності статків, яка корумпує певну кількість, де решта залишається приреченою на деградацію та злидні”. Християнська віра в період своєї влади пододала цей наслідок, запропонувавши простим людям таємну втіху від неба. Але тепер, коли основа, на якій була побудована ця віра, дала тріщину під час критичної перевірки, ані церкви, ані будь-які інші релігійні організації не можуть сподіватися здійснити роботу над оновленням.

¹⁰⁸Пер.: fr. Anne Robert Jacques Turgot, французький реформатор XVIII століття, ідеолог французької революції (див. Britannica Online)

Глава X

Джерело нових цінностей

Наші джерела мають походити зі світу, який нас оточує: такий безумовний урок періоду, починаючи з французької революції. І якщо ми зібрались серйозно впоратися з нашою проблемою, ми повинні визнати, що на неї немає жодної відповіді, окрім нашої сили відтворити атмосферу надії та прагнення серед звичайних людей. Та атмосфера, коли мине безпосередня небезпека, не буде впливати з якихось дріб'язкових експериментів тут чи там; вона настане тільки завдяки нашій організації масштабної світової відповіді на те, що Метью Арнольд назвав людським інстинктом до експансії. Ми не повинні сумніватися в ефективності такої масштабної відповіді. Ми можемо бачити її на ділі у Відродженні XII століття. Ми бачимо її силу відроджувати людський дух у раптовому розширенні його кругозору у XVI та XVII століттях. Її знову можна бачити у широкомасштабному американському експерименті; ¹⁰⁹ від батьків-пілігримів

¹⁰⁹Пер.: “американський експеримент” посилається на сталий вираз “великий експеримент” (en. great experiment), який набув поширення з англійським перекладом 1835 року книги Алексіса де Токвіля (en. Alexis de Tocqueville) “Демократія в Америці” у версії Henry Reeve: “На тій землі цивілізованою людиною був втілений великий експеримент у спробі побудувати суспільство на нових засадах”; цей вираз з’являється в промовах та кореспонденції першого президента США Джорджа Вашингтона в проголошеній в 1789 році в результаті американської революції республіці: “Запровадження нашого нового уряду здавалось

¹¹⁰ до кінця Першої світової війни само лише існування Америки стало для мільйонів постійним джерелом надії. І не менш очевидно те, що подібний вплив на людський розум справили принципи 1789 року. Вони як би збудували храм людського духу для біженців, де можна зберегти те право на мрію, яке, в кінцевому рахунку, є джерелом сили людини для панування над ворожими силами у всесвіті.

На мою думку, саме цей інстинкт здатна задовольнити центральна ідея російської революції; і, схоже, немає жодної іншої ідеї, доступної нам, із подібною силою. Бо хоча принцип націоналізму викликав пристрасний відгук та навіть у наші дні зміг змусити людей гордо вмирати від його імені, але він страждає від слабкостей, по-перше, нинішньої відповідності лише на культурному рівні до наших технологічних переконань, а, по-друге, від того, що його авторитет є скоріше примусом до війни, ніж до миру в той час, коли руйнівна сила цього примусу є явною загрозою для виживання нашої цивілізації. Адже сучасна

останнім великим експериментом з підтримки людського щастя через розумний договір громадянського суспільства” (George Washington “Letter to Catharine Macaulay Graham”, 9 January 1790, New York); американському експерименту передувал “англійський експеримент” періоду англійських громадянських війн з проголошенням республіки та ліквідацією монархії, яка невдовзі після періоду військової диктатури була відновлена (див. George Sabine “A History of Political Thought”, George Harrap, 1937, ст. 441; див. також примітку до глави IX про англійські громадянські війни та примітку далі про “святий експеримент” Вільяма Пенна 1681 року)

¹¹⁰Пер.: en. Pilgrim Fathers, перші поселенці Нової Англії в 1620 році; більшість новоприбулих були брауністами - послідовниками ідей Роберта Брауна (en. Robert Browne), радикального пуританина (останні також відомі як “протестантські сепаратисти”), який був незадоволений темпами реформування англіканської церкви (див. Catholic Encyclopedia, 1907, “Congregationalism”); послідовників Брауна переслідували та страчували; на початку XVII століття в Англії була заснована конгрегація брауністів під орудою пасторів Джона Робінсона (en. John Robinson) та Джона Сміта (en. John Smyth); частина пастви Робінсона пізніше склала основу батьків-пілігримів, в той час як Сміт заснував першу баптистську церкву (див. також примітку про вальденсів до глави VII); історія батьків-пілігримів, які втекли в пошуках “релігійної свободи” та організували “демократію”, становить центральний міф

війна означає не тільки голод та епідемії; її тоталітарний характер настільки виснажує нашу продуктивну силу, що під самий кінець створює масу проблем, які ми не здатні вирішити ні психологічно, ні економічно. Я вважаю, що не буде перебільшенням стверджувати, що масштаби питань, порушених сучасною війною, надто глобальні, щоб їх можна було вирішити розумом нашого власного калібру. Безумовно, ніщо не може бути більш значущим, ніж той факт, що навіть Об'єднані Нації бояться, передбачаючи можливі наслідки, відійти від легкої риторики гучного узагальнення до важкого реалізму конкретних дій. Ми можемо накреслити великий план великих концепцій, такий як Чотири свободи. Ми можемо висловлювати нетерпіння з надією, що наступний вік стане “століттям простої людини”. Ми можемо наполягати на тому, що “природними” монополіями має володіти суспільство, а роль співпраці споживачів має бути “значущою”. Але як тільки ми переходимо від цих принципових вершин до безпосередньої конкретики статутів, ми вважаємо за краще обмежитись такими традиційними заходами, як Закон про громадське харчування 1943 року, переконані, що жодні масштабні інновації не порушать єдності, прийнятної для тих, в чийх руках важелі влади.

В минулому в історії великих релігій без сумніву були моменти, коли вони вочевидь мали силу надихнути варвара на той напрямок думки, де він прагне відкрити у служінні іншим таємницю самоповаги. Тим не менше, існують вагомі причини, чому важко повірити, що будь-яка з історичних релігій зараз має або інтелектуальну адекватність, або соціальний зміст, які дозволять їй задовольнити колективні вимоги нашої цивілізації, на відміну від здатності задовольняти проблема особистості, яка шукає відповіді на питання болю та зла. Бо ми не повинні забувати, що до такого періоду, як Реформація, християнство, подібно до юдаїзму, магометанства та буддизму, прагнуло радше змусити своїх послідовників вийти за рамки проблем людського суспільства, ніж їх вирішувати. Як це чітко бачив Руссо, християнству вдалося

створити людей, які присягнули на служіння Богу; його слабкістю стала нездатність зробити людей громадянами. Його акцент на царстві не від цього світу означав, що питання суспільного життя були перешкодою для індивідуального спасіння, що воно плекало особисту віру своїх прислужників і вважало їхню зовнішню поведінку менш важливою, ніж їхня внутрішня віра. Без сумніву, християнин дав Цезарю те, що належало отримати Цезарю, але він не міг тою мірою, якою справді був християнином, не пам'ятати не лише про вищу претензію Бога, але й про факт того, що визначення цієї претензії з послабленням імперії все частіше ставало справою, на яку висловлювала претензію церква. Християнин був якщо не ворогом світського світу, то принаймні байдужим до нього. Він вороже ставився до багатства, вороже ставився до мистецтва, вороже ставився до військових оборонних обов'язків. І коли після Константина він врегулював відносини з імперією, після того гострого конфлікту з язичництвом, про яке так красномовно писав Сальвіан, у нього не знайшлося послання для бідних і скромних з тієї простої причини, що він не брав до уваги смирення чи бідність, оскільки розглядав обидва як шлях до спасіння. Він не був зацікавлений у правах людини, окрім випадків, які впливали на його претензію на релігійну правовірність. Він не ставив під сумнів вимоги щодо власності, доки дотримувалася доктрина стюардства. **Він сприймав рабство до Реформації; і він прийняв рабство системи найму після неї.**

Таким чином, інтерпретація християнства, яка в ньому бачить принципи революційної віри, є хибною.¹¹¹ Без сумніву, в окремих масштабах існували секти, для яких володіння багатствами в християн, насамперед

¹¹¹Пер.: це твердження абсолютно протилежне тій інтерпретації, яку в цей самий час розробляли кадри дружніх до великого капіталу "протестантських місіонерів" YMCA в Китаї, які пізніше відверто висловили підтримку комунізму; див. характерні погляди Wu Yao-tsung в Jun Xing "Baptized in the Fire of Revolution. The American Social Gospel and the YMCA in China: 1919-1937", Associated University Press, 1996: "Ісус був проти приватної власності", "[пацифізм є] засобом імперіалізму зруйнувати християнську волю до революції"

християнського кліру, здавалося запереченням великої мети, якій мала служити церква; але вони ніколи не були спроможні на щось більше, ніж протест, який завжди зазнавав невдач. І з плином століть церква розвинула таку ж жагу до влади, як і імперія, якій вона колись кинула виклик, так що її великі представники, папа, єпископ чи настоятель, стали втіленням економічної сили, не менш вражаючої, ніж паралельна світська влада. Найвище випробування відбулося протягом Реформації; жах Лютера під час селянської війни¹¹² та прийняття Кальвіном нового економічного порядку,¹¹³ який став можливим завдяки географічним відкриттям та науковому розвитку, можливо, все ще залишали місце для індивідуальної розради; вони не пропонували формули, за допомогою якої бідні у цьому світі могли сподіватися поліпшити своє становище. Також немає жодної істотної різниці, окрім хронології змін, між великими реформованими церквами та церквою Риму. До середини XVI століття єзуїти¹¹⁴ вже взяли за своє велике завдання пристосування папських справ до потреб нової економіки; тільки янсеністи дотримувалися світогляду, основні елементи якого залишалися середньовічними.

Все це ні на мить не означає, що в кожній гілці християнських церков не було людей, які прагнули зробити її віровчення основою нового соціального порядку. П'єр Вальдо, Франциск Асизький, Джерард Вінстенлі, Джеймс Найлер, в меншій мірі Джордж Фокс,¹¹⁵ мали економічний

¹¹²Пер.: селянське повстання в Німеччині 1524-1525 років

¹¹³Пер.: "Протестантська етика та дух капіталізму" Макса Вебера 1905 року розглядає кальвінізм як точку відліку сучасного капіталізму; ідея Кальвіна про напередвизначення (en. predestination) була особливо шанованою в колах великого капіталу; Кальвін систематизував доктрину напередвизначення, яку він хибно прослідковував до блаженного Августина; витоки напередвизначення відносяться до гностичних та маніхейських сект східного походження, з якими блаженний Августин боровся (див. Catholic Encyclopedia, 1907, "Predestinarianism")

¹¹⁴Пер.: католицький чернечий орден, заснований в XVI столітті, відомий також як Товариство Ісуса

¹¹⁵Пер.: fr. Pierre Valdo (en. Peter Waldo), лідер секти вальденсів; en. Francis of Assisi, католицький юродивий, засновник ряду окремих жєбручих орденів францисканців XII століття; пізніше францисканці

світогляд, який передбачав доктрину, яка виходить далеко за межі класичної доктрини стюардства багатой людини над власним багатством. Але ці та подібні люди - значною мірою виняток, аніж правило. Церкви, загалом кажучи, висловлювали принаймні до промислової революції¹¹⁶ переконання, що важливою є поведінка особистості, яка впливає на найважливіше питання її спасіння; і критерієм, за яким вирішувався порятунок, була приватна пристойність, а не робота в колективі. Після промислової революції спостерігається повільний поворот до розвитку християнської соціальної теорії, яка отримує місце, більшою чи меншою мірою, у всіх християнських церквах. Але в той самий час, як це було, зокрема, у Франції та Англії, інтелектуальне обґрунтування прийняття християнської доктрини почало стрімко втрачати свій вплив на думки мас; і у фашистських країнах навіть християнська етика була рішуче відкинута з тієї достатньої причини, що в разі її здійснення статус та претензії фашистських лідерів були б неприйнятними. Християнська віра в її традиційних формах - це не стільки моральний кодекс, за допомогою якого формулюється життя людей, скільки сукупність загальноприйнятих принципів, дотримання яких дозволяє суспільству в цілому підтримувати якомога більше традиційні відносини, сховавши за ними не лише силу примусу держави, але й психологічний авторитет, яким історія наділяє великі релігійні організації.

Це, на мою думку, з винятковою ясністю виявляється в історії англійської церкви, особливо після Реформації. Бо важливо не тільки те, що з біднішими класами громади був настільки сильно пов'язаний нонконформізм; в своєму роді, навіть важливішим є те, що нонконформіст, який був економічно успішним, мав тяжіти до англіканської церкви.

були задіяні проти секти катарів (див. Catholic Encyclopedia, 1907, "Cathari"; див. також примітку до глави VII про вальденців); en. Gerrard Winstanley, засновник руху дігерів XVII, які були прообразом сучасних анархістів, пізніше долучився до квакерів; en. James Nayler, en. George Fox, засновники секти квакерів XVII століття

¹¹⁶Пер.: XVIII-XIX століть

Неконформістські церкви Великобританії, щонайменше з XVII століття, сформували сукупність ідей, які були нічим іншим, як затвердженням прав бідних; і саме це затвердження побудувало настільки тісний зв'язок між неангліканськими протестантськими церквами та робітничим рухом. Безсумнівно, англіканську церкву протягом XIX століття пронизувала ідея християнського соціалізму - від Ф. Д. Моріса через Весткотта до єпископа Гора та каноніка Скотта Холланда.¹¹⁷ Однак очевидно, що у своєму англіканському вираженні рух християнського соціалізму був швидше церковним болотом, а не частиною її центрального потоку. Він ніколи не міг досягти вираження сили, достатньо потужної, щоб розірвати, наприклад, союз між настоятелем та лордом у сільській Англії; і мало хто з видатних діячів серед мирян соціалістичного руху мав, крім Джорджа Ленсбері,¹¹⁸ англіканський світогляд. Насправді можна стверджувати, що євангельське християнство в Англії було невід'ємною частиною захисного муру економічного *laissez-faire*;¹¹⁹ і що в той час, як англіканство в його католицькому аспекті до самих часів Чарльза Гора та Генрі Скотта Холланда схилялось до соціалістичного світогляду, то після закінчення війни 1914-18 років основною турботою англо-католицького руху в Британії були питання ритуалу та літургії, що виключало соціальну проблему.

Звичайно, римо-католицька церква мала власні глибокі прояви соціалістичної тенденції. Ніхто не зможе залишитись байдужим, наприклад, прочитавши про великі зусилля Ламенне¹²⁰ у Франції Луї-Філіппа вдягнути, як висловився

¹¹⁷Пер.: en. Frederick Denison Maurice, Brooke Foss Westcott, Charles Gore, Henry Scott Holland

¹¹⁸Пер.: George Lansbury

¹¹⁹Пер.: принцип невтручання, популяризований Адамом Смітом в XVIII столітті

¹²⁰Пер.: fr. *Félicité de La Mennais*; робота 1834 року, в якій він засуджує "змову королів та священників проти народу" (див. Catholic Encyclopedia, 1907, "Felicite Robert de Lamennais"), призвела до його відлучення від католицької церкви та переходу до пропаганди республіканізму та соціалізму (див. Britannica Online, "*Félicité Lamennais*"); в 1848 році засідав в парламенті з крайніми лівими, запропонував проєкт конституції,

один з його критиків, “червоний ковпак на хрест”.¹²¹ Але загалом вплив римо-католицької церкви був ворожим або для демократії, або для свободи. Її підтримка Муссоліні в Італії та Франко в Іспанії були лише логічним результатом такого ставлення, якому, як було болісно зрозуміло з придушення духовних францисканців,¹²² не склало труднощів домовитись з корисливим суспільством, до якого воно, власне, пристосувалося. Принципи 1789 року є нічим іншим, як нападом на світ, для якого влада Риму загалом виступала спонсором з часів самого Константина. Римо-католицька церква могла підтримувати профспілки тут, а своєрідний бренд “соціалізму” там. Вона могла сприяти боротьбі за емансипацію людини, коли остання була необхідною, хоча й тимчасовою, супутницею її власної боротьби за владу. І все ж у фундаментальних принципах римо-католицька церква завдячує своєму колориту тим джерелам із будь-якого конкретного середовища, шляхом союзу з якими вона могла сподіватися на владу; вона не прагнула, за рідкісними індивідуальними винятками або випадковими рухами, які вона рідко охоче схвалювала, донести етос Євангелія до суспільств, у яких прагнула домінувати. Історія Риму не є главою у історії про свободу людини. Швидше, вона була засобом підтримки будь-якого існуючого комплексу інтересів, який був підготовлений, як, наприклад, у Франко в Іспанії, для пошуку засобів задоволення його вимог.¹²³ Навіть напівлібералізм Лева XII¹²⁴ варто розуміти в контексті історії, яка йому передувала і

який був відкинутий як занадто радикальний, та заснував радикальне революційне соціалістичне видання “La Revolution démocratique et sociale” під гаслом “свобода, рівність, братерство”

¹²¹Пер.: fr. bonnet rouge, червоний фригійський ковпак, який слугував знаком розрізнення та символом американської та французької революцій

¹²²Пер.: it. Fraticelli, також “духовні францисканці”, група сект, які відкололись від францисканців в Італії в XIV столітті (див. Catholic Encyclopedia, 1907, “Fraticelli”)

¹²³Про суттєву еволюцію в останній час іспанського католицизму є блискучий коментар у Gerald Brenan “The Spanish Labyrinth” (Cambridge, 1943).

¹²⁴Пер.: папа Лев XII (правління 1823-1829 років) полював

за ним слідує.

Можливо, жоден документ не пояснює більш чітко конфлікту між великими церквами та споконвічної віри перших християн, ніж контраст між “Декларацією конгрегаційних спільнот”,¹²⁵ ¹²⁶ виданою 22 листопада 1647 року, яка спростовувала звинувачення тої церкви у радикалізмі в соціальних питаннях, і винятковою відповіддю на її доктрини, яку Вільям Волвін, в своєму роді найпомітніший серед лівих агітаторів тієї епохи агітації, назвав “Тихим і м’яким голосом”.¹²⁷ Він засуджує упередження більшості тих, хто вважає себе християнами, і зауважує, що вони не просто ворожі до раціональних зауважень, але ненавидять і переслідують тих, хто “цікавий до знань”. Вони зневажають бідних, за винятком тих, хто поділяє традиційну думку; і вони наполягають на тому, що ця зневага дозволяє їм краще служити Богові та душі бідної людини. “Щодо його тіла”, - писав Волвін, - “це не входить у його турботу, він не поспішає завітати до будинку свого бідного сусіда, щоб подивитися, чи є там потреби, де той може лежати в ліжку або без ліжка, прикритись або не мати чим, гинути від холоду та голоду, перевантажений працею, бути хворим, травмованим чи зараженим; (...) він може через потреби та злидні потрапити до якоїсь в’язниці, і там

на італійських революціонерів карбонаріїв (подібних до російських декабристів з серії революцій 1820-х років) та осередки масонів, повернув євреїв у гето, яке вони покинули після революції, змусив продати майно та носити знаки розрізнення (див. Catholic Encyclopedia, 1907, “Pope Leo XII”); в 1832 році папа Григорій XVI візьме для Ватикану першу позику у Ротшильдів (про яку Католицька енциклопедія 1907 року не згадує взагалі)

¹²⁵Зручно передруковано у Don Marion Wolfe “Milton in the Puritan Revolution” (New York, 1941), ст. 365-75

¹²⁶Пер.: передрук памфлету “A Declaration by Congregational Societies in and about the City of London as well as those commonly called Anabaptists” в Edward Underhill “Confessions of faith and other public documents illustrative of the history of the Baptist Churches of England in the 17th century”, London, 1854, ст. 273; темами памфлету були свобода, правосуддя, власність та полігамія

¹²⁷Пер.: en. William Walwyn; передрук памфлету “A Still and Soft Voice” є в книзі D. M. Wolfe пізніших редакцій

мліти, і гнити, і голодувати; і настільки релігійні люди цим зворушені навіть не наполовину від того, якби той належав до іншої церкви чи конгрегації, яку вони схвалюють; а якщо він це робить, то збурює їх ревність; за ним слідкуйте, шпигуйте, звинувачуйте та інформуйте - і все на благо його душі та Божу славу”.¹²⁸ І Волвін додає яскравий підсумок: “Це не листя, а плід, який разом з собою живить і несе насіння - покажи мені свою віру своїми ділами; коли маю всю віру, а не маю любові, я як мідь, що гуде, або як гонг, що дзвенить, - якщо віра діє, вона діє через любов”.^{129 130}

“Якщо віра діє, вона діє через любов”; це і є та нездатність великих церков перетворити це ставлення на живий принцип дії, яка стала причиною занепаду її впливу серед мас. Звичайно, дійсним є те, що одним з основних джерел зростання британського соціалізму був нонконформізм; але його вплив мав опосередкований, а не прямий характер. Підкреслюючи претензію окремої людини на рівну цінність в очах Бога, він створив вимогу визнання цієї претензії не лише у майбутньому житті, але й у світі тут і зараз; і з ростом індустріалізації люди, які висловлювали цю вимогу, перш за все миряни, які її озвучили, стали протягом XIX століття важливими архітекторами еволюції, спочатку профспілок, а потім соціального законодавства, яке, після справи Тафф Вейл¹³¹ вимагало для вираження своїх цілей окремої політичної партії. І з ростом окремої політичної Лейбористської партії, завзяття та ентузіазм, які до певного часу, як портовий страйк 1889 року, знаходили вираз переважно в релігійних організаціях, почали все більше бути політичними, аніж релігійними. Ідея спасіння почала набувати втілення в актах парламенту, які торкалися не майбутнього життя, а земної діяльності людей. І на цьому етапі вплив церков на своїх членів почав дедалі менше залежати від теологічної догми, яку вони захищали, ніж

¹²⁸Ibid., p. 369.

¹²⁹Ibid., p. 374.

¹³⁰Пер.: відсилка до Біблії, Новий Заповіт, Послання Якова, 2:18, Послання до коринтян, 13:1-2

¹³¹Пер.: визначальна справа британського трудового права 1901 року

від суспільних принципів, які були готові висловлювати. Я вважаю, що не буде перебільшенням стверджувати, що між 1918 та 1939 роками англійські церкви були в основному стурбовані, в тій мірі, якою були впливовими, соціальною, а не теологічною доктриною.

Можливо, у формальному сенсі це менш вірно для церков у США; хоча навіть там важливо, що головні представники американської теології присвятили свою основну енергію формулюванню соціальної, а не теологічної доктрини. Якщо не можна сказати, що ця соціальна доктрина вказує на певний напрямок, то не є несправедливим твердження, що головний етос американських церков, особливо після війни 1914 року, переймався не так життям в наступному світі, як життям тут і зараз. Без сумніву, існують церкви, як у бавовняних містах Півдня, в яких поширювані доктрини були засобом підтримки ідеології панівного класу; і були видатні діячі, такі як єпископ Меннінг¹³² з Нью-Йорка, чия соціальна проповідь¹³³ прийняла цінність канонів поведінки, якими прагнули вразити маси головні постаті політики “суворого індивідуалізму”.¹³⁴ Фундаменталізм, у найвужчому сенсі цього терміну, мав своїх палких прихильників, особливо на Півдні; але все-таки можна сказати, що ті в американських церквах, як наприклад, доктор Рейнольд Нібур,¹³⁵ які надали християнській доктрині живий та прогресивний зміст, прагнули зробити її сукупністю принципів, які б відповідали перспективним проблемам нового світу. Американський теолог міжвоєнних років, який прагнув вплинути на молоде покоління, був

¹³²Пер.: en. William Thomas Manning

¹³³Пер.: однойменний рух, en. social gospel, фактично є евфемізмом до християнського соціалізму; соціальна проповідь ХХ спиралась на роботи баптистського пастора Вальтера Раушенбуша, роботи якого були написані під впливом марксизму (див. Wu Yao-tsung в Jun Xing “Baptized in the Fire of Revolution. The American Social Gospel and the YMCA in China: 1919-1937”, Associated University Press, 1996, ст. 31)

¹³⁴Пер.: en. rugged individualism, термін, вперше вжитий президентом США Гербертом Гувером на початку Великої депресії в контексті, близькому до економічної політики *laissez-faire*

¹³⁵Пер.: en. Reinhold Niebuhr

вмотивований невід'ємною необхідністю викликів, з якими він зіштовхнувся, особливо після настання Великої депресії, зробити своє вчення по суті коментарем до соціальних проблем того часу. Те, що його слухачі хотіли знати, було питаннями, яке відношення має християнство до профспілок та комунізму, яку роботу його пастори могли б виконувати для безробітних та інтелектуально загублених, а не чути, як ті повторюють історичні проблеми, пов'язані з боговтіленням чи спокутою.

Дійсно, розумно стверджувати, що у Сполучених Штатах інтерес до догматичних проблем церков поступився місцем інтересу до їхніх рекомендацій щодо поведінки. В цьому аспекті, за винятком римо-католицької церкви, релігійний вплив здебільшого слідує, а не очолює, за світською моделлю поведінки, конструкція якої зумовлена історичним розвитком корисливого суспільства, яке, незважаючи на свої стандарти бути вищим за проблеми старого світу, повторює його проблеми та відтворює його звички. Громадянин Америки може вважати церкви охоронцями свого морального кодексу та засобом, за допомогою якого він все ще значною мірою організовує свою благодійність. Але він не припускає, що вони формуватимуть його спосіб життя. Методист або римо-католик, унітарій або конгрегаціоналіст, він приймає американізм, який виходить за їхні рамки. Ефективна мета, якої він хоче досягти, - це суміш безпеки та успіху; і його оцінка релігійної доктрини визначається внеском, який вона може внести у досягнення цієї мети. Тому теологія, яку він очікує від своїх релігійних лідерів, є менш догматичною за характером, ніж пастирська. Це допомога в невдачах, втіха в біді, організація служби в неділю, яка змушує його "почуватися добре", або соціальні розваги протягом тижня, які дають його родині можливість для скромного задоволення; він очікує на забезпечення своєю церквою та її пасторами саме цього. Це не виклик повсякденню його розпорядку дня, а швидше компенсація за його незручності, яку він вважає функцією церкви. Духовник, який знаходиться в стані війни з корисливими принципами суспільства,

навряд чи зберігатиме його лояльність протягом тривалого часу. Бо церква, як він припускає, повинна “триматися осторонь політики”; і висновком, який він робить з цього зобов’язання, є її обов’язок утримуватися від будь-якого виклику світській моделі, яка давно перестала знаходити щось у релігійній догмі, яка вимагає переоцінки, якщо не перегляду її основ. Його церква, безумовно, знаходиться у світі; але її чинність як церкви залежить від її прийняття світу, яким вона обумовлена. Як тільки вона відмовляється прийняти світ, то стає загрозою “американському способу життя”; а організація, яка загрожує безпеці американського шляху, не буде добре оцінена людьми та інституціями, підтримку яких вона має шукати з метою виживання.

Звичайно, секуляризація американської релігії не є недавнім явищем; очевидно, щонайменше ще з публікацією “Magnalia Christi Americana” Коттона Мезера ¹³⁶ у 1702 році, що сувора теологія, яку він представляв, була вже застарілою; твір є епітафією минулим досягненням, а не пророцтвом про майбутню славу. І коли в 1717 році Джон Уайз написав роботу “На захист управління церков Нової Англії”, ¹³⁷ шлях був уже наполовину прокладений, що мав завершити Бенджамін Франклін у знаменитій главі про “Мистецтво чеснот” у своїй “Автобіографії” та у “Шляху до багатства”. Інструменталізм Франкліна може бути не зовсім точно описаний, як це зробив Д. Г. Лоуренс, як намагання зробити Бога “вічним Ванамейкером”, ¹³⁸ але його основний вплив полягав у пристосуванні християнства в його традиційній формі, до звеличування комерційної моралі. **Пуританський етос, звичайно, вже підготував основи для її прийняття. Рік за роком він**

¹³⁶Пер.: en. Cotton Mather, пуританин Нової Англії

¹³⁷Пер.: John Wise “A Vindication of the Government of New England Churches”, робота окреслювала ліберальні концепції світського та релігійного врядування та була написана під значним впливом ліберальної партії вігів (див. Britannica Online, “John Wise”); робота справила значний вплив на опонентів Британії (“патріотів”) під час американської революції

¹³⁸Пер.: en. David Herbert Lawrence; en. John Wanamaker, піонер маркетингу

готував ототожнення благодаті з успіхом. Гріх бідності, обов'язок докладати зусиль, припущення, що багатство є ознакою Божої прихильності, заміна феодальної ієрархії влади на ієрархію, побудовану на багатстві, зневага до неробства, підозрілість до краси - все це знаходило місце в догматах пуританського богослов'я. Його результат був прекрасно оцінений Готорном, коли він писав, що “вся система справ людини, яка нині встановлена, побудована спеціально для виключення безтурботної та щасливої душі. Навіть діти докоряли б нещасну особистість, яка б мала прагнути сприймати життя і світ як - те, для чого ми могли б природно очікувати, що вони призначені - місце і можливість для отримання насолоди”.¹³⁹

Розглядаємо ми римо-католицьку церкву, чи протестантські церкви - центральний характер їхньої історії ідентичний. Вони працюють у світі, в якому ключовим фактом є бідність, і вони прагнуть, як тільки можуть, примирити маси з бідністю, в якій, як бачив Готорн, “безтурботна та щаслива душа” має бути виключена. Вони або не розглядають експлуатацію людини людиною, на чому ґрунтується ця бідність, або вважають, що це неминуче, і прагнуть забезпечити прийняття її наслідків. Проте кожна з альтернатив створює для них труднощі через те, що християнська етика, позбавлена її неісторичних елементів і, насамперед, есхатологічного характеру, по суті є затвердженням прав особистості і, таким чином, денонсацією будь-якого соціального устрою, який своєю нерівністю заперечує чинність таких прав. Ось чому християнин, який серйозно ставився до принципів своєї віри, завжди, з найдавніших часів, був викликом традиційному порядку. Він просить світу, несумісного з цим світом; і він справді, чи формальний християнин, як П'єр Вальдо чи Франциск Асизький, або, як Маркс чи Вільям Морріс, висловлює ключові положення у термінах, лінгвістично чужих до традиційних. **“Комуністичний маніфест”**¹⁴⁰ та

¹³⁹Пер.: Nathaniel Hawthorne “The Marble Faun”, 1860, глава XXVI

¹⁴⁰Пер.: памфлет 1848 року авторства Маркса і Енгельса, опублікований напередодні “Весни народів”

“Сон про Джона Болла”¹⁴¹ мають претензії вважатися, так би мовити, неканонічними книгами Святого Письма, що неможливо заперечити, якщо тільки їх заперечення не ґрунтується на ідеях, які передбачають необхідність компромісу між філософією Євангелія та соціальним порядком, який відкидає право особистості як такої на самоствердження.

Суть претензії, яку висуває ідея російської революції, майже вражає своєю простотою; і вона стає ще більш приголомшливою, коли поширюється на повну історичну перспективу. Тому що тоді стає очевидним, що мета, яку прагне здійснити революція, - це та сама мета, що майже від світанку історії людських зусиль характеризує кожен епоху, коли цивілізація наближається до свого кінця. Скорочення добробуту означає нездатність задовольнити масові очікування; і, як правило, з цієї нездатності народжується повільне визначення віри, яка прагне заново відкрити умови, за яких задоволення може бути відновлено. У свою чергу зусилля із визначення породжують рух, який прагне надати зміст цій вірі, і страх у тих, чий добробут залежить від дотримання давніх порядків, того, що рух може загрожувати їхній безпеці. Все це очевидно в історії російської революції; пройшло майже століття між першим протестом декабристів¹⁴² і остаточним вираженням їхніх зусиль у перемозі Леніна та большевиків. І коли аналізується характер цих старих років, позбавлених елементів, властивих російським умовам, принципи, які прослідковуються, такі ж, як ті, що лежать в основі мрії перших християн, англійських громадянських війн XVII століття, подій 1789 та 1848 років. Є сенс, напевно чи чимось менш важливий, в якому війна 1914 року - це перший акт драми, в якій знову виникає по суті подібна ідея. Звичайно, у розвитку ідеї є припливи і відпливи, як і в кожному з попередніх виразів її сили. Це ясно видно в англійській революції XVII

¹⁴¹Пер.: William Morris “A Dream of John Ball”, 1888; Джон Болл - англійський священник, лідер антифеодального повстання XIV століття

¹⁴²Пер.: 1825 рік

століття; здобутий тріумф, безперечно, був перемогою свободи людини, але він не був перемогою, про що так явно свідчать документи Кларка,¹⁴³ до результату якої серйозним чином докладались маси. Це знову було зрозуміло під час революції 1789 року; у перемозі третього стану¹⁴⁴ відбулось глибоке визволення; але поразка 1940 року¹⁴⁵ продемонструвала яскравий доказ того, що багата буржуазія, яка була приведена до влади санкюлотами, не визнавала жодних претензій останніх на те досягнення, яке торкалось правових відносини щодо власності. І так само, під час Февральської революції 1917 року, люди, які скинули царя, не думали, що може бути організована нова Росія, в якій проста людина мала б статус, незалежний від його прав власності; тільки з поверненням Леніна із заслання народним масам дали зрозуміти, який світ їм під силу сформувати.

І з моменту завершення Октябської революції привілейовані сили почали організовувати скасування її результатів. Не тільки на Росії, але у всьому світі реакція планувала контрреволюцію. Її прибічники заперечували кожен прояв влади, політичний чи економічний чи соціальний, що ставив під загрозу їхні особливі претензії. Коли Муссоліні повалив демократію в Італії, світом покотилася луна від оплесків. Коли Гітлер встановив у Німеччині свою бандитську автократію, вони все ще були готові визнати в його системі метод управління такий же легітимний, як і будь-який інший. Коли іспанський народ скидав ярмо століть, вони винайшли доктрину неутручання, щоб зло та нещадні привілеї змогли відновити свої давні права. Польща, Румунія, Югославія, Греція - в кожній з них контрреволюція завершувалася ледве зі словом протесту від демократичних державних діячів. Звичайно, ми розуміємо, що їхні міркування природно виходять із ситуації, в якій вони перебувають. Принаймні з 1940

¹⁴³Пер.: en. William Clarke; документальне свідцтво перебігу англійських громадянських війн

¹⁴⁴Пер.: становий розподіл Франції Давнього порядку поділявся на клір, аристократію та селян з буржуазією

¹⁴⁵Пер.: встановлення у Франції уряду Віші

року жоден англієць не забуде боргу, який ця країна має перед містером Черчіллем, але й жоден історик, оцінюючи судження містера Черчілля про міжвоєнні роки, швидше за все, не забуде, врахувавши повну картину, коли в 1927 році на посаді канцлера скарбниці містер Черчілль з ентузіазмом говорив про “просту та м’яку поведінку” Муссоліні та про його “незалежну позицію, незважаючи на стільки тягарів і небезпек”. “Якби я був італійцем”, - казав містер Черчілль, - “я впевнений, що мав би бути від усієї душі з вами від початку до кінця у вашій тріумфальній боротьбі проти звірячих апетитів і пристрастей ленінізму”.¹⁴⁶ Містер Черчілль, звичайно, є спеціалістом з риторики і, що не менш важливо, з тих прикметникових декорацій, які надають риторичі силу популярного звернення. Муссоліні 1927 року вже був самовідданим вбивцею Маттеотті та Амендоли,¹⁴⁷ і він вже тоді вбив в Італії більшість мрій, з яких проста людина торує шлях до своєї емансипації. Його в’язниці були переповнені; його цензура була всеохоплюючою; і його спеціальна поліція вже суворо стежила за кожною сім’єю, що не відповідала його бажанням. Таким чином містер Черчілль оспівував Муссоліні, в якого не був відсутній жоден елемент сьогодення, окрім готовності допомогти Гітлеру у здійсненні знищення Великобританії. Те, чим в роки після 1927 містер Черчілль обурювався в Муссоліні, було не втіленням його контрреволюційного принципу, а спрямуванням його енергії проти інтересів Великобританії. Коли вона була спрямована проти Іспанії або Албанії, містер Черчілль залишався непорушним.

Проте проти цієї контрреволюції, яка є, перш за все, спробою меншості зберегти свої привілеї всупереч вимогам більшості, є певні загальні висновки, про цінність яких свідчить вся історія з часів цивілізації Греції та Риму. Перш за все, очевидна істина, що ми є членами один

¹⁴⁶промова від 20 січня 1927 року. Цією прояснювальною цитатою я зобов’язаний “Трибуні” від 30 липня 1943 року

¹⁴⁷Пер.: it. Giacomo Matteotti, італійський соціаліст, вбитий в 1924 році, в 1925 році Муссоліні взяв відповідальність за вбивство; it. Giovanni Amendola, ліберальний демократ, вбитий в 1926 році

одного. Добробут мого сусіда безпосередньо пов'язане з моїм власним; якщо я його травмую, я приречений, за природою речей, травмувати також себе. Також не можна сумніватися, що цивілізація, заснована на тому, що Карлайл назвав “грошовими узами”,¹⁴⁸ не має кінцевих шансів на виживання. Вони дозволяють людям будувати відносини одного з іншим; але майже нестерпно ясними є докази того, що ці відносини ніколи не переростуть у таку співпрацю, коли люди відчують справжню відповідальність один одного за добробут. І похмуро зрозуміло, що там, де цей характер співпраці відсутній, неодмінно виникне, будь то між націями чи класами, відчуття експлуатації, кінцевим результатом якого є війна. Селянське повстання в Англії в 1381 році, селянська війна в Німеччині у XVI столітті, релігійні війни у Франції,¹⁴⁹ громадянська війна в Сполучених Штатах - це класичні приклади того, що відбувається у державі, коли привілеї меншості здобуваються за рахунок страждань більшості. І конфлікт всередині доповнює конфлікт зовні. Іспанія, і Франція, і Німеччина прагнуть домінувати у західному світі, щоб уникнути жаху внутрішньої війни; вони готові використовувати виняткову пристрасть, яку народжує націоналізм, з надією, в кінці кінців завжди марною надією, що вони зможуть уникнути ненависті, що зростає всередині через почуття несправедливості, яку відчуває більшість, коли вона змушена бути рабом меншості.

І це ще не все. У знаменитому афоризмі Пейн розкриває похмуру правду про те, що уряд зумовлений нашим злом.¹⁵⁰ Закон не означає верховенства справедливості; він

¹⁴⁸Пер.: en. cash nexus, термін, популяризований Марксом: деперсоналізація людських відносин в умовах капіталізму до грошових відносин

¹⁴⁹Пер.: XVI століття

¹⁵⁰Пер.: посилання на памфлет Томаса Пейна, найвпливовішого ідеолога американської революції, “Здоровий глузд” 1776 року: “Дехто настільки плуває суспільство з урядом, що залишає між ними мало або взагалі ніякої різниці; тоді як вони не тільки різні, але й мають різне походження. Суспільство породжується нашими бажаннями, а уряд – нашим злом, перше впливає на наше щастя позитивно, об’єднуючи наші прояви турботи, друге ж – негативно, стримуючи наші пороки. Одне

означає, як сказав де Местр,¹⁵¹ що кат є наріжним каменем суспільства. Ми призначаємо суддів, наповнюємо в'язниці і накладаємо покарання, які ганьблять гідність людської природи, тому що наші закони щодо власності в корисливому суспільстві роблять наших сусідів не друзями, а ворогами. Вони роблять атмосферу, в якій ми діємо, не атмосферою взаємодопомоги, а атмосферою загальної експлуатації. Ми використовуємо - жодне слово не може бути більш показовим - не чоловіків, а "руки"; ми замінюємо чоловіків жінками заради здешевшення. Ми думаємо не про ті умови, якими ми можемо насолоджуватися разом, відокремлюючи ідею праці від виплати заробітної плати, а про багатство, яке ми можемо накопичити особисто, на якому буде будуватися сила та очікувана повага. В такому суспільстві ми прагнемо підтримувати крайню суперечність, яка наказує нам поклонитися Богові та мамоні¹⁵² одночасно. Але поклоніння Богу, де воно справжнє, є розчаруванням для нашого поклоніння мамоні; і воно стає чимось на зразок революційного протесту, який зобов'язує визначити поклоніння мамоні, якщо воно, в свою чергу, є реальним, як крамольний акт, проти якого має бути спрямований весь апарат примусової влади, яким володіє держава. Оскільки ці дві мети несумісні одна з одною в своїй ідеальній формі, або одна стає слугою іншої і встановлює традицію, в ім'я якої вона одразу переходить до нетерпимості та переслідування, або вони означають, що наше життя марнує наша нездатність будувати філософію дій на основі загальних припущень, які поділяють усі громадяни. Там, де конфлікт справжній, як у наш час, у держави немає справжньої подоби єдності. Її

заохочує зближення, інше породжує відмінності. Перше – покровитель, друге – каратель. Суспільство у будь-якому своєму стані є благом, уряд же у кращому випадку є лише необхідним злом; у найгіршому випадку – злом нестерпним; бо, коли ми страждаємо або зносимо від уряду ті ж негаразди, які можна було б очікувати в країні без уряду, наша біда поглиблюється усвідомленням того, що ми сприяємо причині власних страждань”.

¹⁵¹Пер.: fr. Joseph de Maistre, ідеолог консерватизму періоду після французької революції

¹⁵²Пер.: біблійний термін з негативною конотацією для земних багатств

класи ведуть різне життя; їх члени говорять різною мовою; а загальний запас добробуту, який ми можемо співвіднести із загальними потребами, розподілений безвідносно ані до зусиль, ані до послуг. Таке суспільство насправді є нічим іншим, як величезною лікарнею, в якій те, що залишилось у наших лідерів від почуття сорому, змушує їх зберігати в живих чоловіків і жінок, гарантувати смерть яких не дозволяє наше сумління. І ми намагаємося приспати своє сумління, зробивши акцент на фарисейській догмі про те, що бідність - неминуча умова, яка, навіть якщо її усунути, повернеться під дією законів природи, тому що серед нас є дурні, ледачі та неефективні. Корисливе суспільство, ми заперечуємо, є нічим іншим, як наслідком попередження з Писань про те, що вбогі завжди будуть серед нас.¹⁵³ Тож бідність із її слабким здоров'ям, з посереднім помешканням та потворним невіглаством - це просто наслідок такого світу, де нерівність, заохочувана законом, є відображенням природного порядку, до якого, як ми самі собі кажемо, ми неминуче залучені.

І з огляду на суспільство, яке, як наше, спирається на корисливий принцип, мало надії на те, що воно зможе у будь-якому серйозному сенсі задовольнити ідеал братерства. Бо як тільки воно надає значення своїм громадянам на основі не послуг, які вони можуть надати один одному, а майна, яке вони можуть придбати, воно неминуче надає значення не їхнім ідентичностям, а їхнім відмінностям; і весь механізм його правових інститутів стає відданим не досягненню рівної відповіді на рівні потреби, а збереженню різної реакції, обумовленої його системою власності, на потреби, які насправді розцінюють однаковими, коли суспільству загрожує загальна небезпека. Дійсно, є сенс, в якому в нашому суспільстві немає нічого більш фантастичного, ніж той спосіб, в який під час кожної з двох світових війн обіцянка братерства як основи нашого суспільного життя ставала частиною професійної риторики політичної пероратції, та спосіб, також в який, коли демократії долають

¹⁵³Пер.: відсилка до Біблії, Євангеліє від Матвія 26:11

небезпеку, вони повертаються від ентузіазму щодо братерства у ті відносини класової війни, які є нормальними умовами для громадян, які мають гарантії, які надає власність, та громадян, які не мають нічого, окрім пропозиції своєї робочої сили. **Я дійсно підозрюю, що не випадковістю є те, що і вчення Ісуса, і доктрина “Комуністичного маніфесту” єдині в тому, що вони акцентують увагу на небезпеці сім’ї, яка в корисливому суспільстві діє як бар’єр між чоловіками та жінками замість ланки, яка об’єднує їх разом.** Бо центральна віра, так само у Євангеліях, як і в соціалізмі, полягає в тому, що немає ані єврея, ані грека, ані раба, ані вільного; але якщо вимога сина до батьків або брата до брата встановлюється з точки зору того, що близькість стосунків означає, що власність людини пропорційно доступна і його родичам, сім’я стає вихователем жадібності та обмеженості, перешкодою, а не допомогою, братерству у співдружності.

Якщо сказати, що такий світогляд непрактичний, що він заперечує людську природу, якою ми її знаємо, існує, я так вважаю, дві остаточні відповіді. По-перше, ми одразу переходимо до рівня, який ми називаємо непрактичним, у той момент, коли ми відчуваємо загрозу для нашого суспільства. Історія всіх епох, коли суспільне існування знаходилося під загрозою, є свідченням нашої здатності розробляти систему, яка у більшості охоче викликає моральний рівень набагато вищий, ніж той, яким ми задоволені в звичайний час. І теорія про те, що цей світогляд суперечить людській природі, дуже очевидно є плутаниною між природою людини та поведінкою, яка обумовлена системою, в якій вона живе. **Не може бути оскарженням твердження про те, що якщо загроза існуванню суспільства викликає у людей якості енергії, відданості та самопожертви, яких вони не виявляють за відсутності цієї загрози, то вони мають у собі імпульси, що роблять можливим вищий рівень поведінки; і тоді повернення з цього рівня є не чимось зумовленим їхньою природою, а чимось викликаним як зумовлена реакція того середовища, в якому вони живуть.** Таким чином, як наочний приклад, соціальні умови грецького міста-

держави зробили рабство для Аристотеля “природним”; але певно, що ані сьогоднішній політичний філософ, ані партійний лідер не наважиться зробити відновлення рабства частиною своєї доктрини або своєї програми на тій підставі, що раціональний аналіз людської природи доводив його “природність”.

Більшість з нас не відчуває труднощів погодитись з такою постановкою питання щодо такого стану, як особисте рабство, яке перестало бути основою нашого економічного життя. Нам варто пам’ятати, що те, що стосується нашого погляду на рабство, стосується з однаковою силою і багатьох інших умов, які вважаються “природними” лише той короткий період наших власних днів. Зрештою, минуло лише століття з моменту виступу Маколея ¹⁵⁴ на захист Закону про десять годин, який обмежив тривалість робочого дня державним регулюванням. Не минуло й трьох чвертей століття, як обов’язкова початкова освіта стала частиною загального соціального світогляду британського громадянина. Навряд чи минуло покоління з моменту, коли національне страхування від хвороб та безробіття стало нормальним елементом звичок наших людей. У кожному з цих випадків - і вони обрані з маси аналогічних випадків - поведінка, передбачена правом, яке застосовує держава, стала настільки “природною”, що нам важко усвідомити, що досі живі люди, для яких ці зміни були майже революційними у своїх пропорціях нововведеннями. Я думаю, з досвіду цього стрімко мінливого світу ми змушені прийняти припущення, на яке де Токвіль справедливо звертав так багато уваги, що те, що ми називаємо “необхідними” інститутами, є не більше, ніж інститути, до яких ми звикли протягом певного періоду, і що у сфері соціальних питань можливості інновацій набагато ширші та глибші, ніж ми звикли собі уявляти.

І, якщо це прийняти, на мою думку, правомірно зробити висновок, що реальна політика ¹⁵⁵ корисливого суспільства

¹⁵⁴Пер.: en. Thomas Babington Macaulay, ліберальний історик

¹⁵⁵Пер.: de. realpolitik; метод, широко вживаний Макіавеллі, пізніше популяризований після ланцюга революцій 1848 року; відомим

може цілком походити з погляду на людську природу, який не здатний викликати весь потенціал гідності та відданості, на який вона здатна. Якщо припустити, що визначенням місця людини серед її товаришів є здатність здобувати, то стає “природним” міркування, що найвеличніша людина - та, яка може здобути найбільше. І якщо ми додамо до цього припущення наступний висновок про те, що сила здобувати загалом вимірює політичний авторитет того, хто здобуває, буде зовсім нескладно повірити, як президенту Куліджу, що, оскільки містер Ендрю Меллон ¹⁵⁶ є одним з півдюжини знаменитих мільйонерів Сполучених Штатів, його природно можна вважати “найвеличнішим міністром фінансів після Гамільтона”. ¹⁵⁷ Або якщо ми почнемо з того, що доктрини, які представляв Ленін, вказують на “звірячі апетити та пристрасті”, то, як містер Черчілль у 1927 році, ми будемо керуватися невід’ємною логікою цього постулату, засипаючи Муссоліні панегіриками, які у змінній в 1940 році ситуації містер Черчілль, безперечно, поквапився забути. Частина мудрості полягає, досить чітко, у тому, щоб бути достатньо розсудливим, щоб визнати, що поступливість людської природи набагато більша, ніж державні діячі з особливою зброєю для особливого часу готові це визнати. І як тільки цей діапазон потенційної поведінки визнано, корисливе суспільство стає лише однією з форм соціальної поведінки, за допомогою якої імпульси людини отримують своє вираження. **Відкривається можливість того, що це не єдина форма, і що ми можемо впевнено експериментувати, виходячи з припущення, що існують альтернативи, які виключають ідею здобуття як життєвого мотиву, яким повинна бути обумовлена вся людська поведінка.**

Звичайно, в минулому в історії великих релігій були

практиком був американський дипломат Генрі Кісінджер, який зіграв важливу роль у зближенні США з КНР в 1970-х

¹⁵⁶Пер.: ен. Andrew William Mellon, міністр фінансів США з 1921 по 1932 роки

¹⁵⁷Пер.: ен. Alexander Hamilton, один з батьків-засновників США, перший міністр фінансів США з 1789 по 1795 роки

моменти, коли вони, очевидно, володіли силою надихнути звичайних людей на той напрямок думки, де вони прагнуть відкрити секрет самоповаги. Але важко стверджувати або що такі моменти повторюватимуться, або що будь-яка з великих релігій тепер має або соціальний зміст, або інтелектуальну адекватність, які дозволять їй задовольнити вимоги цивілізації, на відміну від її здатності задовольняти проблеми особистості, яка шукає відповіді на питання болю та зла.¹⁵⁸ Те, що релігійний містик завжди знайде в якійсь особистій вірі джерела особистої розради, я ні на хвилину не заперечую. Очевидно, що те внутрішнє сяйво, яке випромінювали такі люди, як святий Іван від Хреста чи Джордж Фокс, яке захоплювало серця мирян, як Ігнатій Лойола чи Вільям Пенн,¹⁵⁹ буде сяяти в них незалежно від звичок нашої цивілізації. Найбільша таємниця всесвіту нам ніколи не відкриється; і ті, хто може проникнути за завісу, що приховує ту таємницю, завжди будуть обраними, чие бачення, швидше за все, буде приватним для них самих, ніж загальним розумінням, яке зможуть поділити маси. Для світогляду, який збережений, наприклад, у цих благородних останніх словах Джеймса Нейлера потрібен геніальний темперамент, який відокремлює його володаря від нормального рівня людства.¹⁶⁰ Він не лише чужий для середовища, до якого належить більшість з нас; для більшості він також знищується критичним вивченням свідчень, на які він спирається. Приблизно триста років історичних досліджень виявились фатальними для тверджень будь-якої відомої релігії, яка обіцяє своїм прихильникам особисте спасіння. Життя кожного з нас знаходиться поза межами

¹⁵⁸Пер.: як може помітити уважний читач, цей високий пасаж з оригінальної сторінки 100, ідентичний пасажу з початку цієї ж глави зі сторінки 81

¹⁵⁹Пер.: en. William Penn, англійський квакер XVII століття, проponent релігійної свободи та демократії (автор книги “Ні хреста, ні корони” 1669 року), ідеї чого були втілені ним у заснованій в 1681 році Пеннсильванії; заснування квакерами Пеннсильванії стало відоме як “святий експеримент” (en. Holy Experiment); роботи Пенна вивчали Бенджамін Франклін та Томас Пейн

¹⁶⁰James Nayler, Works (1716), ст. 696

будь-якої сфери, в якій ми вповноважені дозволити уникнути категоріям досвіду реальності, яка була б придатна, якби ми володіли знанням, до опису у наукових термінах.

Я ні на мить не заперечую правомірності релігійного одкровення для тих рідкісних та особливих осіб, які знаходять у приватному для себе досвіді реальність, яка виходить за межі реальності, яку поділяють звичайні чоловіки та жінки. Коли Ісаак Пенінгтон ¹⁶¹ пише, ¹⁶² що “це Він, кого я чекав і шукав з самого дитинства”, то нерозумно заперечувати, що це стверджується щодо реальності, відкритої таким шляхом, що все його життя триватиме, поки триває сила цієї емоції, у цій реальності. У цьому сенсі, без сумніву, релігія така ж стара, як цивілізація, і триватиме доти, доки людські істоти володіють, однак рідко, даром, який приносить із собою переконання, що вони проникли за завісу, якою для більшості з нас окуті проблеми всесвіту. Я підтримую зовсім іншу тезу, про те, що релігійний досвід, заснований на твердженні, що він є дійсним, коли перевіряється канонами наукових доказів, і, оскільки перевірений, має право прийняти форму духовної організації, яка може вимагати присягу людства, що такий досвід більше не діє для нашої епохи. Тою мірою, якою ми сприймаємо подібний досвід як засіб підвищення колективного добробуту, ми надаємо впевненості методу, який рано чи пізно зазнає невдачі.

Це не означає, що духовні організації не мали епох великих досягнень; я думаю, що такі були, і що в такі періоди вони приносили нову надію спільнотам, на які вони впливали завдяки вірі, яку вони змогли нав'язати. Але така надія не є вічною; рано чи пізно вона стає адаптованою до загального характеру соціального середовища, в якому вона діє. Це, безумовно, стосується римської церкви після її прийняття імперією; це справедливо для церков Реформації; це справедливо навіть для тої Спільноти друзів, яка з усіх християнських сект залишається найбільш вірною ідеалу своїх засновників. Настає етап у розвитку кожної з

¹⁶¹Пер.: en. Isaac Penington, один з перших квакерів

¹⁶²Isaac Penington, Works (ed. of 1761), I, xxxvii-xxxviii

них, коли вони прагнуть укласти мир зі світом, який вони прийшли змінити; і вони приймають ціну того миру, який є здобуттям багатства та влади. Тому така організація, яка має намір дозволити своїм членам досягти спасіння за рахунок подолання межі реальності, приходять до конформізму з цією реальністю, подолання меж якої було її метою. Ось чому, наприклад, у літературі Реформації Рим, який був для своїх послідовників володарем ключів до неба, став, як для лютеран та кальвіністів, втіленням антихриста. Професор Лінд у своєму другому дослідженні міддлтауну ¹⁶³ зазначив спад релігійних почуттів; його робітник, який зауважує: “Я не ходжу до церкви, тому що церква повинна мати щось для задоволення потреб робочих людей, і робітники вважають, що адміністрування церков знаходиться в руках капіталу”, лише простішою мовою висловлює те, про що говорить лікар, який тісно контактує з життям у місті, що “середньостатистичний мешканець має цілком певні релігійні переконання, але здебільшого вони є своерідною автоматичною частиною схеми успадкованих речей, а не тим, що він особливо використовує у повсякденному житті”. ¹⁶⁴ Можливо, тому, коли служитель найбільшої помісної церкви у 1936 році проповідував про причини, чому він мав намір проголосувати за Рузвельта, він сам очікував втратити свою посаду, і результатом стала сукупність коментарів, які різнилися від висловлювання сумнівів щодо його психічного стану до заяви в місцевому журналі, що політичному коментарю не місце у проповіді. ¹⁶⁵ Коротше кажучи, як і в інших місцях, у Міддлтауні вважається, що визначення системи цінностей, за допомогою яких формується життя людей, не є справою церков.

Далі, якщо церкви таким чином задовольняються відмовою від тієї провідної ролі, яка дозволила християнству

¹⁶³Пер.: міддлтаун в серії робіт соціолога Лінда, перша з яких була опублікована в 1929 році, означав середньостатистичне американське місто

¹⁶⁴Robert S. and Helen M. Lynd, *Middletown in Transition* (1937), p. 302.

¹⁶⁵*Ibid.*, p. 10.

у його першому виклику західній цивілізації бути прийнятим як основа, на яку спиралися релігійні цінності та переконання людей, то зрозуміло, що джерела лідерства треба шукати в іншому місці. Бо в епоху, таку як наша, коли центральні цінності суспільства перебувають у плавильному котлі, люди шукають для себе провід або організацію, що має силу та віру переосмислити ці цінності. Якщо церквам бракує такої сили та такої віри, є дві альтернативи. Одна - це погляд, що їх бракує скрізь, так що цивілізація, не маючи будь-якого відповідального проводу, рухається, навіть якщо повільно, але з безжальною впевненістю, до катастрофи; інша - це перспектива, що лідерство, від якого відмовляються церкви, може бути знайдене деінде. Я припускаю, що цілком певним є те, що на нашій нинішній фазі розвитку немає тієї пропорції інтелектуалів, в якій можна було б впізнати шанс на відновлення віри. Бо якщо брати поетів або новелістів, драматургів чи критиків, головною рисою їх світогляду є його негативізм. І ця особливість впливає ні з чого іншого, як із нетерпіння досягти досконалості форми та уникнути змісту, щоб не бути розціненим, як церкви, стороною конфлікту, коли обов'язок художника - залишатися вище битви. Стверджують, навіть, як це робить мосьє Бенда,¹⁶⁶ що інтелектуали через свою відмову викладати "інші релігії, ніж матеріальна", зазнали невдачі у своїй місії і були винні у зраді саме тієї цивілізації, обов'язком яких було її зберегти.

Було б нескладно показати, що ті інтелектуали, Сорель, Кіплінг, Моррас, Баррес, Пегі,¹⁶⁷ яких мосьє Бенда обрав для засудження, насправді є лише невеликим взводом у великому армійському корпусі, до якого б зверталось будь-яке серйозне обговорення теми; і було б все одно простіше довести, що літератори, на яких він нападає, є швидше відображенням наших соціальних умов, ніж їх причиною. Бо тоді стає занадто очевидною потреба пояснити документальні докази того, що ті, хто приписав французьку революцію філософам XVIII століття, не

¹⁶⁶Пер.: fr. Julien Benda

¹⁶⁷Пер.: fr. Georges Sorel, en. Rudyard Kipling, fr. Charles Maurras, fr. Maurice Barrès, fr. Charles Péguy

зробили пояснення, чому ці філософи змогли досягти такого величезного впливу за такий короткий проміжок часу; і те, що вірно для філософів, ще більше стосується пояснення, яке знаходить причини революції прихованими в таємній змові ілюмінатів та масонів. Увага до Вольтера та Руссо у XVIII столітті у Франції, безумовно, частково пояснювалася абсолютною якістю їхньої сили вираження; але вона також була зумовлена, тою мірою, якою це складно зробити менш важливим, тим фактом, що вони сказали те, що беззаконня та корупція Давнього режиму схиляли людей почути. Література епохи неминуче є виразом проблем свого часу та здатності людей знаходити, навіть хотіти знаходити для них рішення. Кожен, хто подивиться на роботу енциклопедистів,¹⁶⁸ може побачити, як і у великих вікторіанців, що вся їхня творча енергія спрямована не на предмети чистої форми, а на питання, які вони хочуть визначити у свій спосіб, а не по-іншому. Вони не відірвані від цих питань, і вони не прагнуть бути вище битви, яка ведеться. Скоріше, як і Гейне, вони вважають частиною свого завдання бути солдатами в цій битві.

Трагедією інтелектуалів нашого часу є їх відносна байдужість до однієї з важливіших битв в історії цивілізації, або, на противагу, те, як Сорель і Кіплінг, Баррес і Моррас, і, меншою мірою, навіть Шарль Пегі, були зараховані до армії реакції. Варто зауважити, що навряд чи існує зло, проти якого Дікенс і Чарльз Рід,¹⁶⁹ Раскін і Метью Арнольд та Вільям Морріс попереджали вікторіанців, яке, оскільки цим знехтували, не отруїло нашу суспільну організацію. Злочин інтелектуалів, як вважав Бенда, полягав не в тому, що деякі з них пішли в бій. Злочин був категорично іншого характеру: більшість із них не знали, що ведеться битва, а більшість із тих, хто в неї вступив, були готові битися не з того боку. Справа не лише в тому, що, як у війні 1914 року, письменники та художники за рідкісними винятками були готові прославити конфлікт і навіть пишатися ефективністю,

¹⁶⁸Пер.: вищезгадані Вольтер та Руссо були співавторами тогочасної французької енциклопедії 1751 року

¹⁶⁹Пер.: en. Charles Reade

з якою вони служили соціальному порядку, декаданс якого підтверджувався самим фактом війни. Що значно гірше, це те, що коли у 1919 році настав мир, вони звернули на безплідну землю замість того, щоб взятися за справу відновлення. Іноді ми чули голос поета, який, як В. Г. Девіс,¹⁷⁰ мав чудовий дар невимушеної пісні. Можливо, іноді якийсь розгніваний сонет містера Зігфріда Сассуна давав зрозуміти, що божественна сила пристрасного гніву поета все ще може мати вираз. Але те, що містер Т. С. Еліот мав би мати видатний вплив в англо-американській поезії між двома війнами, не менш суттєво, ніж доповідь професора Лінда про християнство, яке, як в Міддлтауні, прийшло до згоди з мініяйлами в обмін на право на утримання невеликої кімнати в храмі.

Справа не в тому, що містер Еліот не мав видатних рис, знань, експресії чи майстерності іронізувати, не перевершеної у наш час. Найважливішим у містері Еліоті був його страх простої людини, його ухилення від будь-якого контакту з масами, вибаглива чутливість, яка, здавалося, вважала все демократичне за своєю природою вульгарним, потворним і варварським. Містер Еліот показав як ніякий інший поет свого часу, що ми досягаємо кінця культури так само впевнено, як у ті дні, коли Клавдій святкував у своєму епосі останній великий тріумф римської поезії. Бо він ані прагнув, ані бажав зробити так, щоб його музику почули звичайні люди. Він звертався до еліти, справжня гордість якої полягала в її навмисному культивуванні віддаленості від простих людей. У тому, що він писав, не було спонтанності відчуття, а скоріше манірна зневага до світу, в якому переважна більшість не мала б більше шансів зрозуміти його вірші, ніж встигти за думкою статей Ейнштейна або яких-небудь публікацій Літлвуда з математичної теорії нерівностей. Якщо сказати, що не справа видатного поета писати так, щоб напівосвічені маси слідували за його думками, то це, безумовно, достатня відповідь про те, що культивування свідомої відстороненості від світу є принаймні

¹⁷⁰Пер.: en. William Henry Davies

такою ж штучною процедурою, як відмова писати на рівні мас. Коли поет перестає бути за визначенням Шеллі¹⁷¹ “невизнаним законодавцем світу”, це відбувається тому, що він перестав знаходити у світі сенс; він настільки відокремив думку від дії, що навряд чи хотів би навіть аудиторії, до якої можна було б звертатися. Поет, який таким чином відривається від своїх товаришів, відриває себе від життя. І це, як мало що інше, є заперечення того, що життя має сенс. Бо поет, якому його майстерність заперечує необхідність найповнішого відкритого для нього спілкування, дійсно заперечує, що він має те, що має бути сказаним. Його мистецтво стає формою нарцисизму, в якому він шепоче сам собі, хвилюючись, насамперед, щоб його не почули; і навіть коли, як містер Еліот, він блискуче пише для особливо відданої групи, це швидше відлуння його власного голосу, аніж повідомлення, проголосити яке для нього має значення. В цей момент у ньому, безумовно, всихає гуманізм, і він змінює весь спектр натхненної уяви на містицизм, який затьмарює живий світ. Важко повірити, що функція поезії, таким чином, у запереченні справедливості життя. Але поет, який виконує цю функцію, настільки ж глибоко винен, як і будь-хто з тих, кого мосьє Бенда засуджує за зраду і в якій їх звинувачує. Як і отці пустелі,¹⁷² він пішов у вигнання за власним бажанням, бо боїться битви, що відбувається. Це та відмова від позитивного життя, яку важко відрізнити від зради.

Я не стверджую, що містера Еліота потрібно критикувати через те, що погляд, який він нам рекомендує, став, по суті, традицією, що ґрунтується на цінностях, які спираються як на санкції, так і надії, які значною мірою не мають відношення не тільки до наших проблем, але й до дорогою ціною здобутих досягнень сучасних історичних досліджень. Кожне суспільство в умовах кризи породжує невеликі групи мислителів, які прагнуть забезпечити, як прагнув містер Еліот, альтернативний погляд на переважні звички мислення, через який вони знаходять звільнення від страждань, які ті

¹⁷¹Пер.: en. Percy Shelley

¹⁷²Пер.: en. Desert Fathers, ранні християнські аскети

у них викликають. Ніхто не зможе читати твори містера Еліота без захопленого переконання, що він від усієї душі ненавидить деградацію, яка є наслідком стандартів, яким вони слідують. Також, ніхто не може сумніватися в його глибокому занепокоєнні у пошуку виходу з цієї деградації. Моя критика полягає в іншому. По-перше, він сприймає як неминучу цю деградацію для всіх, окрім невеликої групи дорогоцінних душ, і, по-друге, це змушує його звертатися до них виключно майже навмисно ускладненою мовою в незрозумілих формах, що цілком очевидно приносить йому особливу насолоду; таким чином він свідомо повертається спиною до головного питання, чи в наших силах підняти стандарти цінностей та смаку у всьому суспільстві; роботи містера Еліота завжди нагадують про зауваження великого вченого єврея доктора Шехтера ¹⁷³ про Оксфорд: “вони помилково сприймають витонченість за святість”. Я приймаю факт не тільки того, що він приніс глибоке задоволення своїм прихильникам, навіть те, що він висловив розчарування цього покоління яскравіше, ніж будь-який інший сучасний діяч. Але я підозрюю, що задоволення, яке він їм дав, походить швидше від невід’ємної краси того, як він писав, аніж від того факту, що, коли вони сприймають сенс його екзотичної віддаленості, то починають відчувати, що вони так само разом зі своїм поводитирем під дією цієї сили сприйняття відокремлюються від натовпу.

Так що справжній ефект роботи містера Еліота полягає в тому, щоб відмовитися від великої маси чоловіків і жінок на користь тих, хто нав’язує нашій цивілізації ті самі стандарти, які він засуджує. Він, так би мовити, знайшов шлях з безплідної землі ¹⁷⁴ через двері, які залишає напівприхованими, навіть коли проголошує, що ніхто не зможе знайти підказки про порятунок, доки він не пройде через ці двері. Так що ті, хто через бідність чи негаразди, фізичні, соціальні та культурні, які її супроводжують, не

¹⁷³Пер.: ен. Solomon Schechter, ключова фігура сучасного американського юдаїзму

¹⁷⁴Пер.: посилання на одну з найвідоміших поем Еліота - “The Waste Land”

просто не отримують заклику шукати бачення, яке він сам для себе знайшов; містер Еліот, здається, відчуває майже задоволення, наполягаючи на тому, що навіть мить такого бачення є поза межами їх можливостей. Характер, який наше суспільство надає людям, призводить його до майже платонічної зневаги до звичайних людей і висновку, що вони неспроможні приєднатися до паломництва, в яке він вирушив; і поряд з цим висновком він повертається назад, щоб гаряче їх засудити за їхню відмову побачити красу та правдивість бачення, яке він малює. Він залишає їх боротися з корупцією, яку вони не спричиняли, і зневажливо докоряє їх за те, що вони не усвідомлюють глибин цієї корупції. Нота зневаги та зверхньості до мас є всюдишучою; і я називаю це зрадою культури, формою інтелектуальної зради, тому що вона забуває про тих в'язнів темних сил у суспільстві, яким вона могла б прагнути донести свій шлях до емансипації. Крім того, важливо додати акцент, що з точки зору християнської традиції, до якої містер Еліот прагне повернутися, контраст між суттєвою простотою її засновників з їхнім навмисним зверненням до бідних, смиренних та ображених і комплексною відстороненістю її переказу є дійсно значним. Це та міра, якою демократичний ідеал вважається безглуздим і неможливим. Цінності поширюються лише на аристократію, яка стоїть окремо і віддалена від щоденних зусиль.

Я одразу погоджуюся, що задача художньої літератури не є дидактичною; навіть більше, що прищеплення будь-якого конкретного вчення не є обов'язком, до якого покликане будь-яке з мистецтв. Я погоджуюся, що художник повинен передати те, що бачить, і що, якщо він вдягне уніформу церкви або партії, існує небезпека, що його бачення затьмариться. Але велика література не може бути ані просто засобом втечі від трагічного тягара життя, ані прагненням забезпечити митця не більш як засобом самореалізації, не зважаючи на ціну, яку суспільство платить за таку можливість. Адже, зрештою, логікою цього бачення стає твердженням, що решта людства має лишатися задоволеною не більше, ніж у ролі інструмента, який робить можливим

божественне задоволення митця. Велике мистецтво в усіх своїх проявах - це, безумовно, передача сильних емоцій, які на найглибшому рівні дають нове розуміння всім, хто чує його заклик. Воно прагне стати розумінням спільним, а не втаємниченим. Чи то Гомер співає свій епос на згадку всієї грецької історії, чи Павло з Тарсу ¹⁷⁵ подорожує у невтомному прагненні повідомити свою добру звістку, їх функція - духовне піднесення, яке тим вище, чим вища якість повідомлення. У тій мірі, в якій вони утримують таємницю повідомлення і залишають маси на безплідній землі, це також залишає їх жертвами таких людей, як Гітлер і Муссоліні, підлих культів та потворних ілюзій, грубих звичок, які помилково сприймають силу та помпезність за правду та красу. **І, зрештою, художник поділяє долю мас, які він таким чином покидає; бо коли вони втратили здатність розрізняти добро і зло, велике мистецтво і погане мистецтво, вони потрапляють до в'язниці, тюремник якої вимагає від самого художника не робити жодного повідомлення, яке могло б примусити його полонених прагнути зламати їх тюремні ґрати.** Великі художники можуть бути вільними лише тоді, коли вони закликають світ до свободи.

Те, що я сказав на рахунок такого поета, як містер Еліот, мені здається правдивим, у навіть більшій мірі, для такого інтелектуала, як Джеймс Джойс, у царині художньої літератури. "Улісс" і його наступник, "Поминки за Фіннеганом", ¹⁷⁶ без сумніву, придатні до різних інтерпретацій; і очевидно, що жоден роман, опублікований між двома світовими війнами, навіть не наближається до нього у технічній довершеності чи впливі, який він здійснив на молоде покоління. Але те, що, на мою думку, є важливим у творчості Джойса з точки зору його соціального значення - це доказ, який він пропонує у випадку з романом, як містер Еліот у випадку з поезією, що цінності суспільства, яке він представляє, перебувають у стані остаточного і рішучого занепаду. День у житті Леопольда Блума, якщо взяти лише

¹⁷⁵Пер.: апостол Павло

¹⁷⁶Пер.: en. James Joyce "Ulysses", "Finnegans Wake"

“Улісс”, - це не просто маса непристойних розчарувань; ще важливішим є той факт, що, зробивши потік свідомості Блума цілісним всесвітом, в якому об’єктивні факти існування та їх відносини не мають іншої реальності, окрім ідей, які переживає Блум, Джойс підштовхує індивідуалізм сучасної культури до точки, де вона вичерпує будь-яке соціальне значення. Він побудований на неминучій логіці, яка передбачає остаточність суб’єктивізму. Але, досягаючи мети, до якої призводить ця логіка, вона робить володарем розуму божевілья, настільки владним, що звичайна мова спілкування більше не є достатньою для передачі значення, про яке художник прагне повідомити. І теза, яка лежить в основі всієї конструкції, - це, незважаючи на її дивовижну техніку, наполягання на тому, що події відбуваються без порядку чи відношення, що вони позбавлені якості, що на останній фазі розум окремої людини, взятий як остаточний, не має перспектив досягнення цінностей, оскільки він не здатний досягати відносин. Він спрощує весь всесвіт до настрою у власній підсвідомості, і в самому процесі цього спрощення цей всесвіт знищує. У певному сенсі Джойс зробив більш очевидним, ніж будь-який письменник свого часу, рішучий крах цивілізації, яку він так ретельно вивчав з такою бездоганною майстерністю.

Можна сказати, що Джойс, врешті-решт, навмисно хотів втекти від реальності; що, незважаючи на провідну роль його впливу, несправедливо обирати його за приклад інтелектуала. Але тоді, принаймні, справедливо стверджувати, що наймайстерніший митець у галузі художньої літератури в міжвоєнні роки міг нібито вирішувати життєві питання, взагалі відмовляючись з ними стикатися. І якщо ми виключаємо Джойса як виняток, незважаючи на весь його величезний вплив, і звертаємось до романіста, який із переконливою відвертістю та здібністю піднімає усі питання нашої епохи, містера Олдоса Хакслі,¹⁷⁷ то важко сказати, незважаючи на його вченість та вміння, а також виважену скрупульозність, з якою постає кожна проблема, що крах,

¹⁷⁷Пер.: en. Aldous Huxley, автор антиутопії “Прекрасний новий світ” (en. “Brave New World”)

в кінцевому підсумку, постає чимось менш вражаючий, ніж у містера Джойса. Він впевнений, що суспільство, яке існує, абсолютно беззмислове. Він підкреслює прірву, що відокремлює його від художника. Він бачить рішучу розбіжність між світоглядом тих, хто трудиться, і тих, хто творить. Він бачить мало або не бачить зовсім багатство духу у навколишньому світі, і культура, яку той побудував, отримує рішучий осуд. Містер Хакслі у переконливій прямоті представляє нам світ, в якому задоволений середній клас та інтелектуали настільки остаточно заблукали, що єдиним результатом споглядання їхнього життя є суміш відчаю та огиди. Містер Хакслі, мабуть, представляє особливий інтерес, оскільки під цією сумішшю настільки явно проглядається палкий пуританин, чия основна якість - глибина його переконання у первісному гріху людини.

І, на мою думку, не можна стверджувати, що позитивні ліки містера Хакслі для нашого стану заведуть нас дуже далеко на шляху до звільнення. Переконання, що війна - це цілковите зло, наполягання на тому, що ми не сміємо роз'єднувати засоби, які ми використовуємо, від цілей, яких ми прагнемо, палка хвалебна ода техніці пози містера Ф. Матіаса Александра ¹⁷⁸ та припущення, що ми стаємо вільними людьми тою мірою, подібно до отця Жозефа, ¹⁷⁹ якою ми підкорюємо те внутрішнє "я", яке складене з пристрастей тіла та бажання влади - здається, це ті джерела, в яких містер Хакслі шукає наш порятунок. Важко не відчути, що навіть взяті разом вони є швидше ухиленням від його проблем, ніж їх вирішенням. Проповідувати пацифістську доктрину в епоху найбільшої війни, яку коли-небудь знав світ, - це об'єктивно щонайменше стати на бік Гітлера. Наполягати на тому, що мета та засоби нероздільні, не дуже корисно, доки ми не зробимо спроби, яку містер Хакслі послідовно уникав, визначення цілей та послідовного вибору засобів, пропорційних їх досягненню. Захоплення

¹⁷⁸Пер.: ен. Frederick Matthias Alexander, автор однойменної техніки постави, яку високо цинив Олдос Хакслі

¹⁷⁹Пер.: фр. *François Leclerc du Tremblay*, також фр. *Père Joseph*, отець Джозеф, зразок "сірого кардинала", агент кардинала Рішельє

теорією постави містера Александера є розкішшю, яку можна визнати правом містера Хакслі, як можна визнати право містера Шоу ¹⁸⁰ очолити, оскільки він цього бажає, питання антивівісекції. Але не так легко впізнати теорію, на основі якої був настільки вміло намальований портрет отця Жозефа. Бо якщо врахувати всі можливі допуски на пристрасть дипломата до бичування та його занурення у містику, до якої було заборонено вдаватися характером його політичної діяльності, отець Жозеф, який має вагу в історії, співпрацює з політикою сили кардинала Рішельє; і важко не зробити висновок, що і бичування, і містика були не чим іншим, як спокутою, накладеною на нього його кращим “я” за діяльність дипломатичного емісара, якої він не без причин соромився. Фактом, таким чином, залишається те, що містер Хакслі ніколи серйозно не зачіпав, в новелі чи в есе, пекучі проблеми, які руйнують самі основи нашої соціальної системи. Його висновок, схоже, такий, що більшість чоловіків і жінок, яких вона виховує, не варті порятунку, але що меншість обраних душ може досягти того стану благодаті, в якій широке бачення і глибока проникливість дозволяють художнику вийти за межі підлості похмурої реальності, втекти від якої ми не маємо надії.

В процесі ознайомлення з літературою Західної Європи та Сполучених Штатів Америки в міжвоєнні роки, фактично, важко не згадати, попри всі поверхневі відмінності у ставленні та вираженні, середньовічну концепцію ієрархічного суспільства, в якому силу покликання підмінила сила багатства. В їх правлячому класі присутня та сама суміш зверхності та симпатії не без долі страху. Бідність та брак гарантій Великої депресії можна порівняти з пристрасними наріканнями XV століття. Якщо є хоробрий архієпископ нашого власного часу, тоді є видатні духовники, такі як Нікола де Клеманж або великий Жерсон, ¹⁸¹ які сміливо виступають за реформу. Політики, які виступали у

¹⁸⁰Пер.: ен. Bernard Shaw, драматург, фабіанець; звеличував Сталіна та заперечував Голодомор

¹⁸¹Пер.: fr. *Nicolas de Clémanges*, Jean Gerson

Генеральних штатах,¹⁸² подавали скарги бідноти так само, як від імені свого виборця від виборчого округу в проблемних районах виступає депутат парламенту. Страждання бідноти - улюблений мотив для літописця та поета; Жан Мешино¹⁸³ просить у Бога, щоб той поглянув і негайно прийняв міри щодо бідноти простих людей. Існує навіть, як у знаменитій проповіді Джона Болла під час повстання 1381 року, наголос на ідеї рівності людей.¹⁸⁴

Але в наш час, як і в попередні часи, почуття жалю - це стереотипне буденне явище, яке не призводить до вимог діяти, і яке готове наполягати на тому, що жалість стає небезпечною в той самий момент, коли знаходить вираження у хвилюванні. Жалість не пропонує програми, оскільки вона завжди є неадекватною заміною справедливості. Вона ігнорує відносини та інститути та присвячує себе претензіям окремих осіб. І знову-таки тут з'являється наголос на індивіді, антитеза між корисливим імпульсом та соціальною метою, що перешкоджає тій єдності, від якої залежить справжнє співтовариство. Можливо, вікторіанський поет і прозаїк мав впевненість у собі; але її основою була не лише його віра в те, що їхній обов'язок - атакувати зло, яке явило себе перед ними, але також впевненість, що зло має свої ліки. І поетові, і романісту нашого часу не вистачає почуття внутрішньої впевненості, і вони здебільшого бояться атакувати зло свого віку, щоб не розпалювати ті нещастя, які доведуть суспільство до революції, наслідки якої вони не можуть передбачити. Так що їхній жаль, як і їх попередників у XV столітті, виникає не з винесеного вироку, а з почутого крику. І навіть їхня жалість здебільшого виражається особливою мовою та своєрідним тоном, придатним для виплеканого класу, який знайшов порятунком від гіркоти дійсності і не наважується знову з нею зіткнутися. Бо поки вони ненавидять, як містер Еліот, безплідну землю, на якій мешкають, навіть глибоко переконані у наближенні змін,

¹⁸²Пер.: двопалатний парламент Нідерландів XV століття

¹⁸³Пер.: fr. Jean Meschinot

¹⁸⁴Про це див. J. Huizinga "The Waning of the Middle Ages" (1937), passim, і особливо главу III.

вони ще більше бояться невідомого майбутнього, яке може принести ця зміна. Тому вони не наважуються будь-яким рішучим творчим чином дати провід своєму поколінню. Чого вони скоріше просять, це щоб наші правителі якимось чином встигли зробити достатні поступки, щоб зберегти компроміс, що дасть можливість уникнути руїни. Вони підозрюють, що старий порядок мертвий; але вони не можуть примусити себе з твердим серцем надати свою допомогу народженню нового.

Дезінтеграція нашого часу з усіма її потворними наслідками іноді розглядається з іншого боку. Західна культура є продуктом системи складних відносин, до яких зробили свій внесок еллінізм та гебраїзм¹⁸⁵; але її внутрішня і остаточна єдність, як кажуть, полягає в їх синтезі християнською церквою, яка відмуштрувала Європу згідно до останнього та дозволила їй народам бути сформованими та брати участь у навчанні в цій великій школі. Санкції цивілізованих звичок, які вона зробила можливими, як кажуть, полягають у тому, що Рим послідовно прагнув зробити велику ідею природного права критерієм усієї політичної поведінки, в результаті чого в основі нашого звичайного життя лежало християнство з ідеями, які виходять за межі всіх національних кордонів, з місією, яка сама одна має божественний дух для оновлення та спрямування своїх послідовників до зцілення нашої дезінтеграції, а звідти - до відновлення нашої єдності. В той самий час, коли ми втратили волю бути християнами, ми втратили силу змусити наших ближніх побачити, що жодні цінності не мають значення, окрім тих, що вічні. Лише тоді, коли ми виявимо цю волю знову, ми повернемо собі право на надію.

Такий світогляд має прояви у різних формах, оскільки домовленості про те, що таке християнство, нелегко досягти у світі, де церкви та секти не просто

¹⁸⁵Пер.: дихотомія грецького та єврейського світоглядів, популяризована Матью Арнольдом в есе "Hebraism and Hellenism" із серії "Culture and Anarchy: An Essay in Political and Social Criticism" 1869 року

майже незліченні, але досі кожна має достатню волю сумніватися у володінні іншою справжнім шляхом до спасіння. Видатний римо-католицький історик, містер Крістофер Доусон, наприклад, вважає, що ця дезінтеграція почалася з Реформацією, і є важливий сенс, у якому за доброзичливим валом його повчань можна побачити, що він розглядає ¹⁸⁶ плутанину і зло нашого часу як такі, що не дуже відрізняються від того, як їх сприймали Боссюе ¹⁸⁷ та де Местр. Знаменита фраза де Местра “без папи немає церкви, без церкви немає релігії” ¹⁸⁸ майже проглядається між строк на сторінках містера Доусона, хоча для повноправної її появи він занадто вправний і тонкий полеміст. Але послідовність його аргументації приводить до такого ж висновку. Різноманітність церков призвела до секуляризації; секуляризація зробила рішення держав загрозою природному праву; уникнути небезпеки цієї загрози можна лише відновивши нашу єдність у релігійній істині; і містер Доусон стверджує, що ніхто не може читати великі енцикліки, які надходили з Ватикану з часів Лева XIII, без розуміння, що лише через повернення до прийняття лідерства Риму ми можемо сподіватися вигнати демонів, якими ми оточені з усіх боків.

Проблема не лише набагато менш проста, ніж та, якою її робить містер Доусон; більше того, жах викликає те, що вона постає перед ним саме у цій формі. Бо, поперше, Реформація не була справою злих людей; сторонній особі може бути помітно, що жоден серйозний дослідник не вивчає життя Лютера, Цвінглі ¹⁸⁹ та Кальвіна без переконання, що, незалежно від їхніх вад - чи то поведінки, чи звичок розуму - вони не менш пристрасні у своєму бажанні встановити Царство Боже на землі, ніж будь-який їхній папський супротивник. І, якщо сказати, що одним із шкідливих результатів лютеранської диспенсації було

¹⁸⁶ Christopher Dawson “The Judgment of the Nation” (London, 1943).

¹⁸⁷ Пер.: fr. *Jacques-Bénigne Lignel Bossuet*

¹⁸⁸ Пер.: “point de pape, point d’ glise; point d’ glise, point de religion” з “Du Pape”, 1819

¹⁸⁹ Пер.: en. Ulrich Zwingli

наділення надмірними повноваженнями всієї світської влади, так що є цілком реальний сенс, у якому вірно сказати, що їхня перемога стала, щонайменше, одним із головних стовпів пруссизму, є не менш значущий факт того, що іспанська монархія протягом століть була зіпсованим партнером Ватикану, і що Франко є настільки ж вираженням її цілей, як Фрідріх Великий був результатом перемоги Лютера.¹⁹⁰ Характер римо-католицької церкви в епоху Лютера є однією з фундаментальних причин цієї перемоги. Якби ми могли відновити єдність, яка тоді була - я думаю, непоправно - порушена, то чи знайдеться в історії папської влади гарантія від неповторення зловживань?

І після того, як містер Доусон уточнив це питання, залишаються подальші труднощі, з якими він не має справу. Він не має справ з похмурою історією папства аж до наших днів як одного із найвищих противників суспільних змін; така роль досить точно символізована відлученням Ламенне в 1834 році¹⁹¹ і його готовністю укласти зв'язок з Муссоліні, який, врешті-решт, представляє саме ті антихристиянські звички, зростання яких так справедливо насторожує містера Доусона. Він не досліджує його ставлення не лише до вченого руху загалом з часів французької революції, його ворожості до науки, що виявляється в його протистоянні дарвінізму, його неприязні до будь-якої історичної критики, як, наприклад, Дюшена або Луазі майже в наші дні, або Дьолінгера та Крауса у ХІХ столітті, результати яких не задовольняли ортодоксальну традицію та викликали її люте обурення, так похмуро виражене в її жорстокому ставленні до отця Тайрела, до модернізму на богословській ниві. Були римо-католики, як Марк Сагріє¹⁹² у Франції, які прагнули зробити свою віру рушієм соціального покращення. В науці та гуманітарних дослідженнях роботи римо-католицьких вчених рідко мали надзвичайну цінність. Але важко не

¹⁹⁰Gerald Brenan "The Spanish Labyrinth" (Cambridge, 1943), в особливості глава ІІІ.

¹⁹¹Cf. мою "Authority in the Modern State" (London, 1919), глава ІІІ.

¹⁹²Пер.: fr. Louis Duchesne, Alfred Loisy; de. *Ignaz von Döllinger*, Franz Xaver Kraus; en. George Tyrrell; fr. Marc Sagrier

наполягати на тому, що незалежно від якостей римського папства, воно завжди прагнуло, навіть після французької революції, зберегти свою силу визначати, про що люди можуть думати і що можуть робити, щоб не ставити під сумнів авторитет його влади. Досить часто воно не досягало своїх цілей; але сторонній спостерігач зможе відчутти, що офіційно невдача була не результатом допущеної помилки, а того факту, що як тільки його авторитет у сфері розуму був відкинтий, воно не мало можливості його нав'язати. Церква не зацікавлена брати участь у тріумфальному марші розуму, якщо тільки метою, до якої йде розум, не буде зростання її сили.

Тому, коли такі люди, як містер Доусон, так переконливо просять про повернення єдності християнської цивілізації, особливо про її повернення під егідою папи, сторонній спостерігач, я думаю, зобов'язаний поцікавитись, на якій підставі, особливо в царині розуму та моралі, має бути здійснене повернення, і на чію користь має діяти його відновлений авторитет. Вивчення даних про цілі, до яких була застосована його влада в минулому, та методи, застосовані на службі цієї влади, не передбачає жодних гарантій з боку як містера Доусона, так і тих, хто поділяє його думку, запропонувати нам світ кращий від того, який існував, скажімо, до початку війни 1914 року; і з того самого дня аж до осені 1943 року не існувало чітких доказів того, що папство стало на бік демократії проти деспотії, розуму проти безрозсудності і мас проти своїх панів; навпаки, окрім періодичного протесту проти падіння у варварство, який мало або ніяк не вплинув на тих, кому був адресований, папство, як у випадку з Муссоліні, було готове до союзу з лідерами контрреволюції, або, як з гітлерівською Німеччиною, пройшло лабіринт складних інтриг, що ускладнило розуміння, на чієму боці воно стоїть у цій битві. Я пропоную містеру Доусону порівняти риторику видатного кальвініста, такого як Карл Барт у Швейцарії,¹⁹³ або подібного до Рейнольда Нібура у Сполучених Штатах

¹⁹³Karl Barth "A Letter to Great Britain from Switzerland" (London, 1941).

Америци ¹⁹⁴ з їх ясністю, прямою та енергією, з цими невиразними ухиленнями усіх римських висловлювань, з їхньою атмосферою відстороненості від битви, навіть коли Рим розуміє, що така відстороненість лише означає, що у диктаторів не буде підстав їх боїтися. **Якщо несправедливо стверджувати, що папство було союзником диктаторів; мені здається, правдиво зауважити, що його ворожість була формальною та пасивною, а не активною та рішучою. Воно ставилася до Гітлера з терпінням і великодушністю, що явно контрастує з лютістю атаки, яку воно розпалило проти Совецької Росії.**

І навіть якщо ми припустимо, що насправді надзвичайно важко навіть уявити, що папство знайшло *modus vivendi* ¹⁹⁵ з сучасною демократією, тоді виникає ще більш фундаментальне питання, на яке люди віри, подібні до містера Доусона, не проливають світла. Чим залишаються в історії надприродні претензії християнства в будь-якій їх значній формі після двохсот вирішальних років критичного вивчення з часів Реймаруса? ¹⁹⁶ Ми можемо не прийняти той чи інший результат цієї роботи. Чого у будь-якому разі дослідник не може серйозно заперечувати, це те, що для прийняття дійсності постулатів, на які церкви спираються в своїх правах, немає ніяких більших підстав, окрім традицій західної цивілізації, ніж є для прийняття магометанства або буддизму; і ці постулати винятково складно узгодити з раціональними міркуваннями, які досліджують їх, виходячи з припущення, що канони, за якими їх свідчення оцінюються як достатні або недостатні, є однаковими як для священної, так і для світської історії.

Насправді, кожен, хто прагне відстоювати претензії певної християнської церкви на віру, повинен повернутися до стародавньої позиції *credo quia impossibile*. ¹⁹⁷ І тоді

¹⁹⁴ Reinhold Niebuhr "Reflections on the End of an Era" (London, 1937).

¹⁹⁵ Пер.: лат. "спосіб співіснування" за несумісних умов

¹⁹⁶ Пер.: ен. Hermann Samuel Reimarus, німецький філософ XVIII століття, перший дослідник історичної постаті Ісуса

¹⁹⁷ Пер.: лат. "вірую, тому що неможливо", вислів, який приписують Тертуліану, часів становлення християнства

він одразу потрапляє у сферу свого права вірити цим вимогам в силу прозоріння, яке має над ним силу, яку він вважає непереборною. І в цій царині важко побачити, що, наприклад, прозоріння, яке прийшло до святого Павла, має якийсь більший авторитет, ніж те, що прийшло до Джорджа Фокса чи Джона Буньяна.¹⁹⁸ Я не заперечую його авторитету над тим, хто був його гідний. Я лише заперечую, що воно може встановлювати правила поведінки внаслідок своєї ваги щодо тих, хто не отримав того просвітлення прямо чи опосередковано. Здається, неминучою є потреба або запропонувати той спосіб життя, який є прийнятним через його здатність довести своє право формувати наші звички, або тому, що за закликком саме до такого способу життя стоїть віра, яку не в силах змінити розум. У першому випадку спосіб життя залежить від нормальних доказових канонів; і я припускаю, що, судячи з цих канонів, сукупна вага приблизно двох століть критичної експертизи полягає в тому, щоб не залишати нічого, що спиралося б на традиційну систему поглядів християнства. У другому, яким би яскравим не було прозоріння, поширюване на його прихильників, я стверджую, що це не створює авторитету над чоловіками та жінками, які приймають диспенсацію, яку воно прагне накласти. Бо я не можу повірити - мені невідома думка щодо цього містера Доусона - що моє володіння деякими істинами, які не під силу продемонструвати розуму, може дати мені право змусити їх прийняти тих, хто не бачить підстав вважати їх істинними. Це виправдовує переслідування; і оскільки я думаю, що результатом переслідування є породження жорстокості та зарозумілості у переслідувача, а також лицемірства та підневільності у переслідуваних, я не можу побачити, що відновлення християнської єдності під егідою Риму чи іншого авторитету, мало би будь-які результати, які з такою надією приймає містер Доусон.

Дійсно, варто зазначити, що в підсумку взагалі дивом

¹⁹⁸Пер.: en. John Bunyan

є те, що він благає нас дивитися вперед. “Тільки шляхом відновлення”, - пише він,¹⁹⁹ - “динамічної духовної сили, яка керує сумлінням суспільства глибше, ніж матеріальна воля до влади, людство може уникнути небезпеки”. Умови невизначені; але ми, я думаю, матимемо на увазі, що наше відновлення залежить “крайньою мірою від існування духовного ядра віруючих, які є носіями насіння єдності”; і містер Доусон впевнений у їхньому остаточному тріумфі, тому що “світові сили - це сліпі сили, (...) безсилі проти тих вищих сил духовного знання та духовного розуміння, які є найважливішими дарами Святого Духа”.²⁰⁰ Але тут, звичайно, ми перейшли до сфери пророцтва, яке заявляє претензію на владу за рахунок віри в істинність християнського одкровення та права вірити, що обіцянки цього одкровення будуть виконані. Це не той аргумент, який задовольнить тих, хто знаходиться поза “духовним ядром”, про яке говорить містер Доусон. Наскільки б хто не погоджувався з ним в тому, що проблема досягнення справжнього світового порядку є життєво важливою, і що її неможливо вирішити, допоки влада і право не стануть взаємозамінними поняттями, ми керуємось міркуванням, що шлях до цієї взаємозамінності полягає в тому, щоб довести нашим товаришам, що цінності, які ми прагнемо встановити, є соціально справедливими та інтелектуально прямим шляхом до того суспільства, в якому звичайні люди знаходять таку самореалізацію, яка дає їм переконання у свободі. А ті, хто формує те “духовне ядро”, про яке так красномовно пише містер Доусон, аж ніяк не можуть зробити настільки багато для допомоги у переоцінці цінностей, яка б для всіх відкрила шанс самореалізації, озираючись не на одкровення, яке більше не мотивує, а спираючись на можливість особисто докластись до будівництва Божого Міста на Землі. Ось чому Блейк озвучив таку велику істину, коли писав, що “бажання без дії породжує чуму”;²⁰¹ ось чому він був настільки

¹⁹⁹Op. cit, ст. 151.

²⁰⁰Ibid.

²⁰¹Пер.: William Blake “The Marriage of Heaven and Hell”, розділ “Proverbs of Hell”

дивовижно правий, коли прагнув побудувати Єрусалим у “рідній Англії зеленій”.²⁰²

Я стверджую, що підхід, який демонструють поет та романіст, коли для інтерпретації нашого часу використовують уяву, насправді є не вирішенням нашої проблеми, а ухиленням від неї. Але не менше тривожить те, що цей підхід є основним у тих інтелектуалів, серед яких історик та економіст, зброєю яких є дослідження. Традиційні економісти здебільшого не тільки взяли на себе роль офіційних апологетів існуючого економічного ладу, але й рідко коли намагалися дослідити такий порядок у тому сенсі, що він був історично обумовлений і тому, вочевидь, відкритим для перетворень. Вони говорили про його “закони” не як про узагальнення окремих сукупностей обставин, які завжди перебували у стані зміни, а ніби вони були імперативами незмінного суверена, волі якого мали поза всяким сумнівом підкорятися його піддані. Це призвело до того, що вони організували для своїх дискусій цілий всесвіт концепцій, в яких визначення та постулати обумовлювали реальний характер винайдених теорем. “Традиційні економісти”, - пише місіс Робінсон,²⁰³ - “були дуже зайняті елегантними розробками дрібних проблем, які відволікали увагу їхніх учнів від несприятливих реалій сучасного світу, а розвиток абстрактної аргументації випереджав будь-яку можливість емпіричної перевірки. Інтелектуальні інструменти Маркса набагато грубіші, але його відчуття реальності набагато сильніше, і аргументи Маркса височіють над їх заплутаними конструкціями в похмурій величі”. Економісти в міжвоєнні роки грали, безперечно, не рідко з великою майстерністю та витонченістю, в складну гру, в якій здавалося, що головною метою було ухилення від зобов’язання задавати правильні питання, щоб раптом не отримати правильні відповіді. Мало які речі ілюструють

²⁰²Пер.: тема з вірша Вільяма Блейка “Єрусалим, новий Єрусалим” поеми “Мільтон” лягла в основу виборчої кампанії лейбористів 1945 року з обіцянкою побудувати “новий Єрусалим”

²⁰³Joan M. Robinson “An Essay on Marxian Economics” (London, 1942), ст. 3.

пафос їхнього становища краще за те, як протягом Великої депресії вони постійно передбачали, що процвітання не за горами, ніж ставлення тієї школи мислення, яка, оскільки вважала планування апріорі неможливим, не вважала за потрібне чи бажане досліджувати той великий експеримент із планування в Совецькому Союзі, який, коли насправді настала війна, дозволив уникнути нової темної доби.

“Неможливо”, - писав Троцькій, - “тратися з історією”. Це урок, який, здавалося, мало хто був готовий засвоїти між 1919 і 1939 роками серед тих інтелектуалів, які користувалися дослідницьким інструментарієм. Суспільство привело в рух певні сили; або їх динаміку треба було затримувати, або вони мали рухатися до свого заздалегідь призначеного кінця. Ці сили, зрозуміти які було справою економіста та історика, за рідкісними винятками виглядали надто тривожними, щоб ними нехтувати. Достатньо переглянути більшість робіт, опублікованих дослідниками в цих галузях за ці роки, щоб помітити, наскільки мало вони виходили із точки зору, до якої примушували події. Йшлося про традиційну основу державної влади, її економічні імперативи, її політичний характер, поведінку, яку вона вимагала від тих, кого вона прагнула примусити до покори. Всі розуміли, принаймні з часів захоплення влади Муссоліні, що світ вступив у епоху кризи, яка, якщо не зробила всі речі новими, принаймні дала нові горизонти кожному давньому питанню. Проте переважна більшість робіт економістів та істориків, які припускали правомірність старих категорій, побудованих на ідеї про те, що прогрес є постійним і неминучим, прийняла гедоністичний розрахунок, готовими захищати який залишалось не так багато філософів і жодного психолога, і з цього зробила висновок що раціональність людини дорівнює її духу, який надає головний характер його вчинкам.

Насправді, важко спостерігати загальний характер досліджень в ці роки - я, звичайно, не заперечую, що існують видатні та значущі винятки - без враження, що їх основні рамки були визначені не стільки фактом відношення до

проблем, які потрібно терміново вирішити, як здатністю задовольнити певний результат, на схвалення якого з таким нетерпінням чекала інтелігенція. Нескладно зрозуміти, чому такий представник вігів, як Маколей, якому була огидна сама ідея загального виборчого права, міг написати про революцію 1688 року такий епічний панегірик; зрештою, її справжнім наслідком стало приведення до влади середнього класу, і Маколей вважав середній клас “природним представленням людського роду”. Знову-таки, складно зрозуміти, чому після похмурих наслідків Наполеонівських війн Рікардо ²⁰⁴ та його школа змогли окреслити економічну теорію, яка, здавалося, втратила надію на будь-яку перспективу загального зростання добробуту. Що неможливо зрозуміти, це ставлення історика через три чверті століття після Маколей, який заперечує всі вихідні положення у світлі свого досвіду їх результатів, але все ж починає, у світлі цього заперечення, винахідливо вдосконалювати аргументи демократії, до якої веде його аналіз. Що навіть більше неможливо зрозуміти, це ставлення економіста, який пояснює підстави, на яких можна протистояти песимізму Рікардо, а потім переходить до того, щоб підкреслити безперспективність саме тих інститутів та винаходів, як соціальних, так і технологічних, які вже встигли сформувати підстави для оптимізму.

Я думаю, не буде перебільшенням сказати про основну частину гуманістичних досліджень в міжвоєнні роки те, що їм значною мірою бракувало мудрості, яка була б у будь-якій серйозній мірі пропорційна до масиву досліджень. Частково, я думаю, брак мудрості був результатом надмірної спеціалізації, а частково культу “неупередженості” дослідника; під останнім насправді малося на увазі те, що він прагнув, якщо міг, сформулювати дослідження нерелевантними до боротьби, яка припала на його вік. Дослідники Європи та Америки рухалися в напрямку тої інтелектуальної атмосфери, яку так точно описали великі російські письменники за сімдесят п'ять років

²⁰⁴Пер.: ен. David Ricardo, класичний економіст

до 1917 року. Їх благали, перш за все в університетах, дати відповідь на питання, які, коли могли, вони рішуче відмовлялися підняти. Вони замикались в ескапізмі, де могли відмежуватись від грубих та болючих проблем реального світу, щоб раптом, зіткнувшись з ними, не виявити, що їхня вежа зі слонової кістки насправді була оточеною фортецею, до захисту якої вони були б покликані.

Безодня, що відокремлює інтелектуалів основного світу досліджень, насамперед в академічному світі, від основних проблем свого часу, настільки ж глибока за своїми наслідками, наскільки широка за масштабами. У XVII столітті такі філософи, як Декарт і Гоббс, Спіноза і Лок, такі вчені, як Галілей, Ньютон і Лейбніц, сформували в найвищій мірі ментальний клімат свого часу. В шести окремих випадках Еддісон цитує Лока в “Спостерігачі”²⁰⁵ як того, чия слава є національним надбанням; і навіть єпископ Уорбертон,²⁰⁶ який не мав жаги до конкуренції у славі, міг говорити про нього як про “честь цієї епохи та інструктора майбутнього” майже через покоління після смерті Лока. У XVIII столітті будинок Вольтера у Ферне був майже європейською святинею; і в будь-якій із західних країн є небагато тих нещасних душ, які не звертаються за допомогою і порадою до Руссо як до великого пророка, якому були відкриті таємниці всесвіту. У XIX столітті просторами світу пронеслися твори Карлайла і Раскіна, Дікенса і молодого Мілля, Ренана і Мішле, Толстого і Вітмена.²⁰⁷ Кожному відомо, що навіть у зрубах на американському кордоні мандрівник знайшов би, окрім Біблії та Шекспіра, добре потерту копію есеїв Маколей. До певного часу, такого як роки між смертю Метью Арнольда та смертю Вільяма Морріса,²⁰⁸ праці дослідника відігравали

²⁰⁵Пер.: ен. Joseph Addison “The Spectator”, популярніший тогочасний щоденний сатиричний бюлетень 1711 року

²⁰⁶Пер.: ен. William Warburton

²⁰⁷Пер.: ен. Walt Whitman; після публікації збірки “Листя трави” в 1855 році Вітмен був звинувачений в пропаганді гомосексуалізму; поширенню збірки сприяв відгук Ральфа Волдо Емерсона

²⁰⁸Пер.: 1888-1896 роки

роль у наданні остаточного характеру тому ментальному клімату, в якому жили, думали та відчували маси. Майже чотири століття з того дня, як Лютер прикріпив свої 95 тез до дверей собору у Віттенберзі,²⁰⁹ гуманізм дослідника був, навіть якщо він цього не усвідомлював, невід'ємним елементом у формуванні якості життя простої людини.

Але за останні півстоліття взагалі, і за останні двадцять п'ять років зокрема, розходження між дослідженнями та життям було таким же явним, як у випадку з поезією та романом. Дослідник більше не пише окрім як для інших дослідників. Він розвинув спеціалізацію до такої міри, що позбавляє його роботу сенсу, майже можливості прочитання, для звичайної освіченої людини. І важко не відчутти, що суттєвий обсяг тої спеціалізації насправді притаманний темі менше, ніж бажання дослідника уникати великих, загальних проблем, і особливо тих із них, які здаються актуальними для кризи нашого часу. Велика творча робота в гуманістичній сфері, бажання взятися за велику тему, впевненість, яка веде до масивного узагальнення, - все це залежить, за винятком окремих випадків, від почуття безпеки в суспільстві; і коли це почуття безпеки відсутнє, воля розпочати велику творчу роботу, ймовірно, відсутня також. Бо жоден дослідник не може виконувати велику творчу роботу, не занурюючись у ключові суперечності, і, якщо він відчуває себе невпевнено, надто ймовірно, що він або уникне питання, що визначає його соціальний світогляд, або, альтернативно, буде прагнути зберегти безпечне становище публікаціями про те, що не викличе образи з боку владних осіб чи навіть отримає їх схвалення. Тож так само, як художня література у наш час, хоча вона і могла бути готова засудити, рідко виявляла готовність кидати виклик і, як я вже казав, здебільшого шукала глухий кут, в якому можна знайти притулок, так дослідницька література звернула зі свого шляху, щоб її практики не виявили, що змушені кидати виклик існуючому порядку. Школа історії вігів, наприклад, можливо вже відмовилася знайти будь-яке

²⁰⁹Пер.: 1517 рік

місце у своїй концепції для демократії, яка виходила за межі власності; але вона по-справжньому вірила у верховенство права, і, з економічної сторони, вона не любила привілеї та монополії, що загалом зробило її ворогом реакції. Ті, хто відкидає її систему цінностей на користь правого підходу, все частіше прагнуть до неявної *realpolitik*, яка відстоює успішно досягнуту мету, не звертаючи уваги на спосіб її досягнення.

Такий підхід з вражаючою ясністю виявляється у галузі історії; і я, можливо, зможу проілюструвати його наслідки деякими прикладами з вивчення британських та американських робіт. Наприкінці ліберальної епохи, яка була припинена війною 1914 року, містер та місіс Хаммонд²¹⁰ почали публікувати чудову серію досліджень промислової революції та її наслідку, руху чартистів, у якій вони з чутливим і глибоким розумінням розібрали рахунок психологічних витрат, які повинно було заплатити робітництво за масовий економічний тріумф британської плутократії. До кінця війни і, можливо, навіть у перші роки Версальського миру, їхні книги з ентузіазмом сприймалися професійними критиками, і вони, безперечно, зіграли свою роль у визначенні того нового почуття самоусвідомлення, яке зробило можливим організацію Лейбористської партії в 1918 році. Ніхто не був абсолютно впевнений, що саме означатиме поразка Німеччини; а найбільш проникливі спостерігачі визнавали, що російська революція повинна була знову відкрити те питання про місце робітника в суспільстві, яке було вирішено на користь привілеїв у 1848 році. Поки вплив російської революції був невизначеним, історики були готові визнати загальну справедливість тези Хаммондів. **Але як тільки стало зрозуміло, що большевізм може бути обмежений російськими кордонами, розвинулося те, що можна назвати лише контрреволюцією в британській історіографії, кульмінацією якої стало загальне прийняття книги “Економічна історія сучасної Британії” сера Дж. Г. Клепхема,²¹¹ як майже офіційний**

²¹⁰Пер.: en. John Lawrence Hammond, Barbara Hammond, соціальні історики

²¹¹Пер.: John Harold Clapham “An Economic History of Modern

вираз висновків досліджень того періоду, яким були переважно стурбовані містер та місіс Хаммонди.

Мені ні на мить не потрібно заперечувати масштабні дослідження, на яких побудована книга сера Джона Клепхема, ані велику майстерність, з якою вони організовані в загальну модель. Мене цікавлять несвідомі припущення, які лежать в основі наративу сера Джона. По-перше, важливо, що авторитетні джерела, на які він переважно спирається, - це урядові звіти, а також архіви газет, таких як "Таймс", або таких журналів, як "Економіст".²¹² Матеріал, з якого, так би мовити, витканий візерунок, - це матеріал, який постачали люди, які підкорювали, або їх напівофіційні агенти, такі як Беджет. І оскільки в результаті постає Британія, економічну перевагу якої у 1914 році не захотіла чи не змогла успішно оскаржити жодна інша держава, сер Джон Клепхем не вважає за необхідне навіть обговорювати аргументи, які лежать в основі красномовного обвинувального акту першої половини XIX століття містера і місіс Хаммондів. Мораль його трьох томів, здається, полягає в марному спогляданні трагедії, втіленої в індивідуальній агонії мільйонів Стівенів Блекпулів або індивідуальному самовдоволенні сотень Гредґрайндів і Баундербі,²¹³ оскільки результатом незліченних Кокстаунів, які вони побудували, є не тільки успіх у війні, але суттєве збільшення національного багатства та вищий рівень життя майже для кожної економічної групи громади. "Історію" сера Джона Клепхема можна безспідставно назвати свідченням тріумфу того, що Карлайл назвав "грошовими узами", як єдиного способу організації економічних відносин між людьми. Йому не спадає на думку поцікавитись, чи часом не минав тріумф вже в той момент, коли він це писав, і чи справді суспільство не спроможне серйозно претендувати на остаточну перемогу над трагічною долею, коли соціальними

Britain", 1926

²¹²Cf. дуже яскраву промову, виголошену містером Гербертом Моррісоном під час святкового обіду до століття "Economist" та опубліковану в брошурі, яка повідомляла про цю подію.

²¹³Пер.: герої роману Дікенса "Важкі часи"

відгуками щодо “грошових уз” є люте обурення “Минулого і сьогодення”,²¹⁴ вихована іронія “Культури та анархії”,²¹⁵ або безнадійне розчарування “Джуда Непримітного”.²¹⁶ Історик англійського економічного розвитку ХІХ століття ігнорує ці речі, оскільки вони передбачають необхідність застосування системи цінностей, нездатної до спрощення до грошового вираження. Робиться висновок замість акценту на тому, що після наполеонівського періоду у Британії відбувся тріумф справедливості, і що основою тріумфу стало досягнення приватного підприємництва. Передбачається, що необхідною умовою накопичення капіталу є концентрація в невеликій частини населення обох багатства та авторитету; і сер Джон Клепхем відводить погляд від похмурого видовища, в якому це накопичення за рахунок економії для невеликої кількості людей купується шляхом позбавлення мас доступу до культурної спадщини британської нації та засудження переважної більшості на життя, в якому рідко відчувається безпека і рідко є щось більше за нудну рутину зусиль у роботі, пом’якшеній дозволяям, яке лише невелика частка може сподіватися використати творчо. Те, що належним коментарем до всього наративу є його фінал у жахливому конфлікті, навіть перемогу в якому її лідерам було незрозуміло як використовувати, так що мир, який вони проголосили, став лише прелюдією до другого і більш жахливого конфлікту, незрозуміло для історика. Так само, як сучасний духовник, відкинувши моральне судження про найближчі події за межі своєї компетенції, він навіть не усвідомлює, що історія, яку він пише, - це не що інше, як вердикт того класу, який переміг у результаті їх зусиль.

Американська історіографія пережила щось подібне до епохи Відродження з того часу, як її надихнуло велике есе Ф. Дж. Тернера про фронтир,²¹⁷ присвячене взаємодії

²¹⁴Пер.: Thomas Carlyle “Past and Present”, 1843

²¹⁵Пер.: Matthew Arnold “Culture and Anarchy: An Essay in Political and Social Criticism”, 1869

²¹⁶Пер.: Thomas Hardy “Jude the Obscure”, 1895

²¹⁷Пер.: Frederick Jackson Turner “The Significance of the Frontier in American History”, есе вперше представлено 1893 року; характерним

людей і речей, замість того, щоб задовольнятися історією як системою ідей, народжених, подібно до Мінерви, у голові якогось великого державного діяча. Перш за все з 1913 року, коли Чарльз Бірд опублікував своє класичне дослідження^{218 219} тих людей, які створили американську конституцію, в американській історичній літературі панував реалізм, готовність зіткнутися в усіх сенсах з похмурими наслідками суспільства, в якому класи з пристрасстю борються за володіння державною владою, що, хоча й могло бути порівняне, і навіть перевершене одним з півдожини вищих європейських майстрів історії, наприклад, Мейтлендом з Англії, або Піренном з Бельгії, або Трьольчем з Німеччини, або шедевром Де Санктиса²²⁰ з історії італійської літератури, на своєму колективному рівні володіло свободою та уявою, до яких не підійшла жодна інша країна. Тим не менш, незважаючи на індивідуальні особливо цінні внески, насамперед, можливо, внески Чарльза та Мері Бірді у їхньому “Підйомі американської цивілізації”²²¹ або Вернона Паррінгтона у його “Основних течіях американської думки”,²²² в період після приходу

внеском Тернера була раніша теза про написання історії відповідно до міркувань часу, тобто відсутність історичної істини; теорія фронтиру, розроблена Тернером, описувала формування американської демократії, матеріалізму та індивідуалізму за рахунок постійної експансії рухомого “фронтиру” - межі зіткнення “цивілізації” із “варварами”; кінець ери фронтиру за Тернером зумовлював потребу соціальної реорганізації (див. Britannica Online, “Frederick Jackson Turner”)

²¹⁸Charles Beard “Economic Interpretation of the Constitution” (New York, 1913).

²¹⁹Пер.: робота, в якій Бірд критикував конституцію США з точки зору обумовленості особистими фінансовими інтересами батьків-засновників США та переоцінював історію США в термінах класового конфлікту; свого часу набув статусу ікони, після чого в період Холодної війни зазнав нищівної критики

²²⁰Пер.: *en.* Frederic William Maitland, Henri Pirenne, Ernst Troeltsch, Francesco De Sanctis

²²¹Пер.: Charles Beard, Mary Beard “The Rise of American Civilization”, 1927

²²²Пер.: Vernon Louis Parrington “Main Currents in American Thought”, 1928

до президенства Хардінґа ²²³ можна виявити повільну ерозію попереднього реалізму, яку, на мою думку, можна небезпідставно пояснювати зростаючим страхом перед організованими масами. Частково це можна бачити в тлумаченні війни за незалежність США; існує тенденція, як у дослідженні її причин покійним професором Ван Тайном, ²²⁴ припускати, що вибір між сторонами конфлікту був порівняно невеликим. Ще яскравіше це проявляється в біографіях, офіційно написаних для Макклеллана та Клівленда, для Гамільтона Фіша, Еліу Рута та Джона Д. Рокфеллера. ²²⁵ Ми рухаємось, так би мовити, в напрямку від сердитого настрою Генрі Демареста Ллойда “Багатство проти суспільства” (1884), ²²⁶ в якому маленька людина із пристрастю виступає проти зростаючого суверенітету великої корпорації, від гіркого обурення Густава Маерса в “Історії американських мільярдерів” (1907) ²²⁷ до нової ери, в якій важливим вважається те, як Маршалл, як зазначає його біографія, написана Беверіджем, ²²⁸ зробив Америку безпечною для бізнесменів від запитів джефферсонівської демократії, ²²⁹ або як у дослідженні Ульріха Філіпса про рабство на Півдні, ²³⁰ що, так би мовити, лорд Актон виявлявся у цілому правим, коли “його серце розбилося через капітуляцію Лі”. ²³¹ Люди, такі як Альтгелд, інциденти, такі як заворушення на площі Хеймаркет, ²³² мали дочекатись

²²³Пер.: 1921 рік

²²⁴Claude H. Van Tyne “The Causes of the War of Independence” (1922).

²²⁵Пер.: en. George B. McClellan, Grover Cleveland, Hamilton Fish, Elihu Root, John D. Rockefeller Sr.

²²⁶Пер.: Henry Demarest Lloyd “Wealth Against Commonwealth”, 1884; книга, присвячена нафтовій монополії Рокфелера Standard Oil

²²⁷Пер.: Gustavus Myers “History of the Great American Fortunes”, 1907; свого часу провідний член соціалістичної партії США

²²⁸Albert J. Beveridge “Life of John Marshall” (Boston, 1919).

²²⁹Пер.: див. детальніше про джефферсонівську демократію в примітці про Джона Тейлора з Керолайна до глави XIV

²³⁰Ulrich B. Phillips “American Negro Slavery” (New York, 1918).

²³¹Пер.: en. lord Acton, general Robert E. Lee; ліберал Актон в період громадянської війни в США на противагу централізованому уряду Лінкольна цілковито підтримував Південь на чолі з генералом Лі

²³²Пер.: ключові протести в історії робітничого руху США в травні 1886 року на площі Haymarket Square в Чикаго з вимогою скоротити

раціонального поведіння, доки Велика депресія, що почалася в 1929 році, не призвела до експериментів Нового курсу 1933 року. І навіть тоді, коли початок війни в результаті Перл-Харбора призвів до повернення до повної зайнятості, видатні історики, такі як Луїс Хакер,²³³ який у роки кризи невтомно пояснював поразку традиційного американізму,²³⁴ були готові переробити свої припущення про попередній період і розповісти на основі, яку сер Джон Клепхем охоче би прийняв, американську історію, героєм якої був авантюрист-мільйонер, який не тільки був лиходієм попередніх томів,²³⁵ але й був нещадно викритий за ту ціну, яку Сполучені Штати заплатили за його авантюризм, у масі урядових запитів та спеціалізованих монографій.²³⁶ Так само, як війна 1914 року перетворила головних прихильників вільсонівського лібералізму на палких прихильників суспільства *laissez-faire*, так перспективи, відкриті у 1941 році визнанням неосяжного впливу, який могла здійснити Росія, почали відновлювати у Сполучених Штатах економічний націоналізм, який перетворював дослідників, які до цього часу дещо стримано передбачали занепад американського капіталізму, у захоплених прихильників його претензій на долю, явно більш чудову, ніж будь-що, на що міг розраховувати старий світ.²³⁷

Буде не важко показати, що те, що вірно стверджувати щодо американських історичних праць, так само вірно в

трудоий день з 10 до 8 годин зі збереженням тої самої платні; під час одного з протестів в поліцейських жбурнули саморобну бомбу; в 1893 році демократичний губернатор штату John Altgeld помилював засуджених комуністів та анархістів та розкритикував процес

²³³Пер.: en. Louis Morton Hacker

²³⁴Cf. його "The United States since 1865" та "American Problems of Today" (1938) з його "Triumph of American Capitalism" (1940).

²³⁵Adolf Berle, Gardiner Means "The Modern Corporation and Private Property" (1932); Arthur Burns "The Decline of Competition" (1936).

²³⁶Cf. монографії Національного комітету природних ресурсів та, в першу чергу, визначне есе В. J. Stein щодо невдоволення науки.

²³⁷Cf. Lewis Corey "The Decline of American Capitalism" (1934) та John Chamberlain "Farewell to Reform" (1932) з їхніми книгами та статтями, опублікованими після початку Другої світової війни.

галузях економіки та соціології. За винятком, як завжди, окремих важливих випадків, серед яких, по-перше, видатною постаттю є Торстейн Веблен,²³⁸ а по-друге, окрім вагомої постаті у американській юриспруденції, судді Верховного суду містера Брандейса,²³⁹ будь-яке ретельне вивчення цих сфер знань в Сполучених Штатах демонструє присвяченість їх основних показників захисту існуючих умов. У явно революційний час рідко коли можна було знайти поза рядами професійних прихильників революції будь-якого важливого мислителя, який наполягав би на необхідності в США фундаментальних змін. Однак у Сполучених Штатах не менше, ніж у Європі, було очевидним те, що коли була досягнута ситуація, в якій була заборонена вільна імміграція, і лише війна могла створити умови повної зайнятості, існувала явна необхідність докорінних змін. Оскільки зміни такого характеру досягаються або за згодою, або інакше - шляхом революції, було складно не прийти до висновку, що, якщо загалом дослідники були єдиними у опозиції до думки про те, що фундаментальні зміни мають бути наслідками згоди, виникала ситуація, в якій, коли настав мир, сцена, безперечно, не поспішаючи, готувалася до драми, в якій обов'язковим результатом п'єси було зобов'язане стати насильницьке вирішення проблеми.

Я підозрюю, що американський дослідник, який переймався цими питаннями, був частково засліплений своїм природним бажанням виграти війну, а частково введений в оману через його неправильне тлумачення значення американської економічної могутності. Мирне вирішення класових відмінностей може бути, врешті-решт, досягнуто лише одним із двох шляхів. Або це відбудеться

²³⁸Пер.: ен. Thorstein Veblen, колективіст та критик капіталізму, з надбання якого окремо вибивалась ода сіонізму "The Intellectual Pre-eminence of Jews in Modern Europe" 1911 року

²³⁹Пер.: ен. Louis Brandeis; призначений суддею Верховного суду президентом Вудро Вільсоном, був на ряду з іншим суддею Верховного суду Феліксом Франкфуртером, призначеним на посаду Франкліном Рузвельтом, активним сіоністом і також близьким другом Ласкі

через існування в деякому вибраному суспільстві волі безперервно розподіляти добробут від вершини до основ соціальної піраміди. Це був щасливий стан Сполучених Штатів приблизно до такого періоду, як десятиліття після закриття фронтиру. Або це може бути здійснено, хоча й набагато рідше, в умовах глибокого співчуття новим прагненням і сумління, яке змушує діяти відповідно до симпатій, літераторів, будь то поет чи критик, філософ чи романіст. У другому випадку очевидно, що обов'язок мислителя, незалежно від того, чи він розвиває сферу художньої літератури чи галузь досліджень, знайти засоби, за допомогою яких він співвідносить невиразні прагнення мас до узгодженості практичної програми. Завдання мислителя - очистити ґрунт для дій, які створюють надію та радість у простої людини. Йому недостатньо просто сфотографувати, так би мовити, у манері таких романістів, як Джеймс Т. Фаррелл, гіркоту життя мас. Видатному поетові, наприклад, Арчибальду Мак-Лішу, навіть недостатньо просто просити чогось кращого для мас. Рішення також не виникає, коли такий відомий філософ, як Джон Дьюї,²⁴⁰ складає досить конкретний перелік бажаних реформ. Все це Америка мала навесні Нової Англії; все це також було у Великій Британії, коли головний акцент великих вікторіанців надавав особливої форми та змісту масовим бажанням. І все це, можна додати, було з чудовою проникливістю виконано французькими філософами у XVIII столітті, першими соціалістами Європи до 1848 року та російськими революціонерами в період між від'їздом Герцена до Європи²⁴¹ та Октябрьською революцією.

Справжня симпатія лежить в основі таких союзів інтелектуала та мас, як між Семом Адамсом та комітетами кореспонденції,²⁴² між Джефферсоном та

²⁴⁰Пер.: en. James T. Farrell, американський троцькіст; en. Archibald MacLeish; en. John Dewey

²⁴¹Пер.: 1847 рік

²⁴²Пер.: en. Samuel Adams, один з батьків-засновників США; комітети, організовані Адамсом для координації колоній перед американською революцією

ранніми республіканцями, між Марксом та Енгельсом та європейським соціалістичним рухом, з якого народився Перший інтернаціонал, між Леніним в еміграції та більшовицькою партією на Росії, і меншим чином, можливо, менш успішно, між Сіднеєм та Беатріс Веббами та британським лейбористським рухом у покоління перед колапсом 1931 року. Союз може не мати успіху; масштаби антагонізму та влади з протилежного боку можуть бути надто великими, щоб дозволити цей успіх. Я впевнений лише, що відповідальність інтелектуала, який бачить, як його час наближається до прірви, полягає в тому, щоб пом'якшити її небезпеки, прагнучи через глибину свого союзу з масами зробити їх мрії та надії реальними та обґрунтованими. Стояти нейтрально відокремлено від небезпеки, навіть більше, надавати свою допомогу, коли він це усвідомлює, олігархії при владі - це вища зрада його функції. Це справді те, що мав на увазі Троцький, коли сказав, що ми повинні розуміти, що неможливо гратись з історією. Інтелектуали можуть відкласти катастрофу; але переважає доказ того, що вони не можуть їй запобігти, навіть якщо їм вдалося її відкласти. Але немає жодних обмежень у служінні, яке вони можуть надати суспільству, коли, усвідомлюючи небезпеку, вони наполягають на використанні своєї проникливості та уяви для запобігання її перетворення у звичку нової темної доби. Саме нездатність італійських інтелектуалів наполягати на цьому використанні дозволила Муссоліні прослизнути у владу. Саме провал німецької інтелігенції дозволив Гітлеру заснувати свою потворну імперію. Саме провал французької інтелігенції після 1919 року створив умови, завдяки яким у 1940 році була повалена Франція. Нам не варто обманювати себе переконанням, що умови у Великобританії та Сполучених Штатах інакші. Інтелектуали обох країн навряд чи зіграють велику роль у перемозі у війні. Але вони відіграють величезну роль у здобутті миру за однієї життєво необхідної умови: усвідомлення глибини своєї відповідальності за визначення політичних проблем, з якими ми тоді стикатимемося.

Значення цієї відповідальності ми навряд чи можемо

недооцінювати після усіх цих похмурих років війни. Воно означає їхній обов'язок пов'язати себе з майбутнім, яке бореться за власне народження, а не з минулим, яке вмирає на наших очах. Воно означає їхню рішучість зайняти свою позицію поряд із масами, які стали жертвами зношеної економічної та політичної системи, і не надавати свою допомогу привілейованій меншості, чийми єдиними амбіціями є збереження будинку, де розбиваються серця.²⁴³ Їм недостатньо сповідувати прийняття християнської етики. На практиці ця етика пристосувалася до найжахливішого рабства, до капіталізму в його найжорстокішій формі, до кожної війни, яка велася з тих пір, як Константин зробив християнство офіційною релігією Імперії. “Ті самі приємні люди, та сама абсолютна марність”, - пише містер Бернард Шоу. “Приємні люди вмiли читати; деякі з них вмiли писати; і вони були єдиними носіями культури, які мали соціальні можливості спілкування з нашими політиками, адміністраторами та власниками газет. Але вони ухилились від цього контакту. Вони ненавиділи політику. Вони не хотіли здійснити Утопію для простих людей: вони хотіли здійснити свої улюблені романи та вірші у власному житті; і, коли могли, вони жили без скрути у статках, до отримання яких не мали докласти зусиль. (...) Вони забрали ту єдину частину нашого суспільства, де було дозволя з високою культурою, і залишили економічний, політичний і, наскільки це можливо, моральний вакуум; і оскільки Природа ненавидить вакуум, вона негайно заповнила його сексом і всілякими вишуканими задоволеннями, так що воно стало чарівним місцем для моментів відпочинку. В інші моменти це була катастрофа. Для прем'єр-міністрів та їм подібних це була справжня Капуа”.^{244 245}

²⁴³Пер.: “Heartbreak House”, п'єса Бернарда Шоу “Будинок, де розбиваються серця: фантазія в російському стилі на англійські теми”, опублікована в 1919 році; назва є посиланням на Антона Чехова

²⁴⁴G. B. Shaw “Collected Works” (1930), том 15, передмова до “Heartbreak House”, ст. 4 і далі

²⁴⁵Пер.: порівняння з римським містом Капуа, алегорія казкової розкоші, де разом з тим місто було відоме боями гладіаторів

Це мова не риторичного перебільшення, а тверезого здорового глузду. Подібно до того, як християнська церква пристосовувалась, з періодичними епізодами протесту або туги, до претензій того світського матеріалізму, до заперечення якого вона прийшла, і з результатів якого вона, дійсно, народилася, так і інтелігенція, будь то поети чи романисти, історики або філософи, за рідкісними винятками, ігнорувала значення світу, впливати на зміни якого було їй справою, в надії, що її претензії на безпеку та комфорт можуть бути прийняті тими, в чийй владі, як вона вважала, знаходився розподіл таких благ. Так що навіть коли вони, як містер Голсуорсі,²⁴⁶ були збентежені кричущим варварством успішної буржуазії, вони залишалися осторонь політики; вони б не знали, як діяти політично, навіть якби вийшли на арену. Деякі з них, дійсно, чесно відвернулися від життя, твердо переконані, що повернення природного стану - це та правда, від наслідків якої вони були звільнені. І в елегантній вишуканості студії Челсі,²⁴⁷ або у золотій затоці Оксфордського коледжу, вони втішалися рефлексіями, що оскільки життя мас було потворним, то краса повинна бути сприйняттям, обмеженим для еліти, у приналежності до якої вони були природно переконані.

Потворність, з якої складалося життя мас, химерні будинки, напівголод, постійна невпевненість у працевлаштуванні, низька заробітна плата та тривалий робочий день, дозволя, яке було або притуплене втомою або позбавлене вишуканості своєю примітивністю, все це, на їх погляд, сприяло низькому стандарту суспільного смаку у всіх питаннях, які торкалися мистецтва. Тому вони запевняли себе, що для натовпу неминучою була перевага джазу перед Бетховеном, “Дня дербі” В. П. Фрайта перед автопортретом Сезанна, віршів Едгара Геста²⁴⁸ перед сонетами Шекспіра, “Віднесених вітром” перед “Анною Кареніною”.²⁴⁹ І, припускаючи

²⁴⁶Пер.: en. John Galsworthy

²⁴⁷Пер.: “Chelsea Arts Club”, приватний мистецький клуб

²⁴⁸Пер.: en. William Powell Frith, Paul C zanne, Edgar Guest

²⁴⁹Пер.: Margeret Mitchell “Gone with the Wind”, 1936 та роман Толстого 1878 року

цю неминучість, інтелектуал взагалі перестав звертатися до мас, а зосередився лише на дискусіях, переважно обмежених іншими інтелектуалами. Очевидним наслідком стало те, що інтелігенція, яка могла б допомогти тим, хто прагнув відновити основи суспільства, перестала перейматись ані перевагами, ані важливістю цієї реконструкції, а стала придатком правлячого класу. В результаті цих відносин вони в дедалі зростаючій мірі не тільки поділяли загальні стандарти правлячого класу, але й не помічали, у своєму бажанні наслідувати ці стандарти, що їх ціною була війна між обома і націями, і класами, яку було все більш неможливо відкласти. Тою мірою, якою вони відірвалися від народного руху, вони не розуміли, що позбавляють його середовища, в якому розум і серця мас могли розвинути культуру та дисципліну. Вони дозволили гніву залишитись необізнаним, в той час як вони могли б зробити його творчим, якби прагнули сповнити його знанням. Але вони були настільки ж осторонь селянина в селі чи ремісника на фабриці, як фантастичні створіння, які в Чехова та Тург'єнєва, в Толстого та Достоевського помилково сприйняли розкішний балет, який вони виконували на безплідній землі, за прекрасний новий світ, у якому люди визнавали або унікальність створеної ними краси, або важливість об'єму знань, який вони зібрали. Вони не зрозуміли, що для суцільної буржуазії вони мають значення лише як прикраса, яка час від часу додає блиск, і що вони в значній мірі позбавлені значення для мас, тому що вони відмовилися від того відношення між художником і простою людиною, яке змусило б останню відчувати смерть Байрона як особисту втрату або покірно визнати у Дікенсі велетня, який грався з зірками.

Коли церква та інтелігенція відмовилися від правди на користь влади і відкинули суспільну радість взаємного порозуміння заради особистого задоволення прошепотіти таємниці групі обраних, не дивно не лише те, що має місце насильницький конфлікт, а й те, що відкриття сенсу в цьому конфлікті має стати завданням навіть більш смертоносним, ніж витрати на боротьбу. Адже література, чи то художня, чи то дослідницька, якщо відірвана від суспільства, в якому

вона реалізована, втрачає силу спрямовувати життя до висот, що, зрештою, є її вищим завданням. Ось уже сорок років ми прикидаємось перед собою, що художник не має жодного значення для політики, що його завдання - художня творчість, яка повинна виходити за межі тимчасових проблем, про які політики так марно сваряться на площах. Тим не менш, якщо будемо чесними самі з собою, ми знаємо, що в деяких найвидатніших зразках художньої творчості є глибока політична суть, і, навіть більше, що можливість їх створити залежить від психічного та морального суспільного клімату, існування якого само по собі викликає найглибші політичні питання.

Я не маю на увазі, що великий письменник або великий дослідник повинен служити мистецтву, звертаючись до оточення у залі комітету партії; я навіть не припускаю, що він обов'язково виграє від активної ролі у політиці, хоча звертає увагу те, наскільки велика частина найціннішої політичної літератури була написана людьми, які, як Макіавеллі та Берк, як Маркс і Ленін, розуміли предмет з власного досвіду. Мене турбує менш драматичний аргумент про те, що інтелектуал є громадянином, але також приватною особою, і що література епохи ніколи не буде корисною для свого часу, навіть, рідко коли стане просто чудовою літературою, якщо інтелектуал повернеться спиною до вирішальних проблем, з якими вона стикається. Я не маю на увазі, що поет повинен розуміти теорію економічного циклу або що за умови великої кількості безробітних романіст без програми громадських робіт обов'язково напише погані романи. Але я маю на увазі, що в епоху, яка, як наша, похитнулась до самих основ, інтелектуали, щоб їхня праця була творчою, повинні відчувати нагальність часу. Вони не можуть як соціальна група навмисно ухилятися від інтересу до того, що часто є питанням життя та смерті для мас, а потім сподіватися, що маси вважатимуть вагомою їх діяльність як інтелектуалів. Коли демократія діє так, що її провідні інтелектуали, Байрон чи Дікенс, Скотт чи Бальзак, виглядають тісно інтегрованими з тим, що є суттєвим у її житті, вони виконують ті функції, до яких покликані як

інтелектуали. Їх розум і серця, ймовірно, рішуче вплинуть на думки та почуття сучасників; вони є гарантією від тієї небезпеки, про яку одразу після Великоднього повстання в Дубліні ²⁵⁰ попереджав своїх співвітчизників містер Джордж Рассел ²⁵¹, яка могла легко ввести їх в оману - спокуса збити з пантелику легким завданням глибокого співчуття речам з набагато складнішою роботою серйозних про них роздумів. ²⁵²

Але коли інтелектуали, будь то Генрі Джеймс ²⁵³ в одному поколінні чи містер Т. С. Еліот у наступному, відстороняються від усіх проблем, якими переймається їх час, навіть більше, коли вони зосереджують свою основну увагу на проблемах зовсім іншого порядку, вони фактично покидають основну задачу, до якої покликані, і те, що вони мають сказати, мало вплине на переважний характер їх віку. Вони можуть звертатися до невеликої кліки, яка знаходить в їх висловлюваннях істини першочергового значення; але якщо не трапиться так - і це трапляється рідко - коли кліка, до якої вони звертаються, розпоряджається державною владою, вони дійсно стоять окремо від функції інтелектуалів давати своїм співгромадянам поради щодо життєво важливих питань, які перед ними стоять. І, звичайно, цілком певно, що якщо вони відмовляться виконувати цю функцію, маси будуть шукати поради в іншому місці. Те, що вони отримають, вірогідно, походитиме від людей, які керуються швидше інтересами, ніж переконаннями. **І порада, побудована на інтересах, майже завжди зберігає упередження, які, наскільки б сяючі перспективи не пропонували, під час остаточної перевірки виявляться непрямим методом збереження якогось особливого привілею, який боїться світла дня.** Нам залишається лише порівняти “незмінну”

²⁵⁰Пер.: ірландське повстання проти британської влади 1916 року, за 3 роки до проголошення Ірландської республіки

²⁵¹Пер.: en. George William Russell, ірландський поет, псевдонім “Æ” (дифтонг ae)

²⁵²Æ “The National Being” (Dublin, 1916), ст. 6. Наступні десять сторінок - чудова ілюстрація точки зору, яку я намагаюсь продемонструвати.

²⁵³Пер.: en. Henry James

програму нацистів 1924 року з реальністю, яку отримав німецький народ, коли Гітлер прийшов до влади, або порівняти фашистські обіцянки з фашистськими фактами, щоб побачити, що відбувається в суспільстві, коли його мислителі нехтують головними проблемами епохи зі страху, що можуть бути втягнені до суперечок.

Світ, який, як наш, майже перевантажений напругою кризи, через яку він проходить, зобов'язаний шукати одужання для своїх священників і пророків не менше, ніж для своїх правителів. І жоден із обов'язків двох перших не є більш терміновим, ніж зосередження уваги мас на центральних питаннях кризи і переконання їх, якщо можливо, до погляду на ці питання в раціональних термінах. З цього, я думаю, випливає те, що чим ширше формальне розпорошення політичної влади, тим нагальнішою є потреба в інтелектуальному лідерстві, оскільки тим більш небезпечними можуть бути наслідки того, що я назвав упередженнями. У такий період, як наш, коли мало хто може відшукати знайомі орієнтири, за допомогою яких вони безпечно рухалися на своєму шляху, страх, як правило, породжує політичну пристрасть, і ми всі потрапляємо під тиск емоційної нестабільності, яка ускладнює задачу відрізнити фальшивого пророка від реального. І як тільки фальшивий пророк захопить суспільну свідомість, переважатиме небезпека того, що переконання поступиться місцем силі, і що він призупинить ті процеси інтелектуального визволення, за допомогою яких народ повертається до здорового глузду.

Його не потрібно повертати; розпад може настільки глибоко увійти в коріння його життя, що відновлення перестане бути доступним. Цивілізації в історії вже гинули; і кожен, хто досліджує їх знищення, виявить, я думаю, що, принаймні, одна з фундаментальніших причин цього полягає в тому, що упередження настільки міцно закріпилися за свідомістю нації, що вона перестане

володіти засобами, якими сила розуму здатна здійснити відновлення єдності. Тоді вона перестає бути єдиною сама з собою щодо великої мети життя; і, як з грецькими містами-державами та Римською імперією, зовнішній виклик лише завершує внутрішню поразку, яка вже досягнута. Так сталося в наші дні з Францією; її інтелігенція зрадила її ще до того, як її генерали скористались можливістю капітуляції. Вони зрадили її тому, що відмовилися дати їй людям зрозуміти проблеми, з якими вона зіткнулася у міжвоєнні роки. Такі люди як Моррас думали не стільки про ідею Франції, ідея якої була сформована подіями, подібними до тих, що відбулися 1789 року, після яких не можна повернутись назад, як про ідею Франції, яку можливо досягти, лише зробивши марними історію останніх ста п'ятдесяти років. Моррас та його колеги з Action Fran aise були винні у тій зраді, яка відмовляє у проводі для нації щодо справжньої кризи, в яку вона втягнута, з метою привернути увагу до питань, які в сукупності складають саме те, що я назвав упередженнями. Бо поки він та його школа мислення відволікали енергію народу від серйозної проблеми власності на фривольну за своєю сутністю проблему монархізму, створені ним розколи були використані Ливарним комітетом ²⁵⁴ та La Cagoule, ²⁵⁵ щоб поставити при владі під тінню колись великого імені Петена Лавалю як інструмент для Гітлера. **Справжня зрада, в якій були винні такі люди, як Моррас, полягає в тому, що вони принесли Францію в жертву її ворогам заради особистих інтересів, природу яких вони ніколи не намагалися розкрити.** І якщо можна сказати, що Моррас ніколи не думав завдати французьким масам такої страшної поразки або настільки глибоких страждань, то відповідь полягає в тому, що як тільки він довів кризу у Франції до тих неймовірних розмірів, про які він так пильно піклувався, об'єктивний результат, який настав у 1940 році, був логічним наслідком його підміни розуму упередженнями.

²⁵⁴Пер.: fr. *Comité des Forges*, комітет металургійних промисловців

²⁵⁵Пер.: профашистська антикомуністична терористична група

Глава XI

Від Епікура до імперії

За дивним збігом обставин, те саме помилкове сприйняття упереджень за розум, що супроводжувало падіння Франції, супроводжувало в Стародавньому Римі уявлення про ту свободу і гідність, які були втрачені, коли республіка поступилася місцем імперії. Як висловився містер Дж. М. Робертсон,²⁵⁶ це була “фатальна максима античного скептицизму про те, що релігія є необхідним запобіжником для нас”. В історії республіки був короткий період, коли здавалося, що зростання впливу епікурейської філософії діятиме як засіб звільнення людського розуму. Бо вона відігнала страх смерті; вона викликала презирство над ілюзією того, що гнів богів потрапляв до людей у формі грому та блискавки, бурі та хвороб. Епікур закликав людей відмовитися від того корисливого суспільства, що перетворило те, що могло бути щасливим світом, на гігантську в’язницю. Якби люди лише вивчали природу і жили б за принципом дружби, то для них відкрилася б нова земля, на якій вони могли б вести життя богів. Для Епікура, чим ширше тримається правда в свідомості людей, чим більша їх емансипація від похмурих упереджень традиційної релігії, тим менше було б потрібно боротися за безпеку, оскільки звір, переслідуваний страхом, живе у джунглях.

²⁵⁶J. M. Robertson “A History of Free Thought in the Nineteenth Century”, том. 1, ст. 135

Наділити маси знаннями, шлях до яких відкриває наука, - значить досягти для всіх “блаженства повноцінного життя”.

Ми знаємо, що в будь-якому разі існував короткий період, протягом якого доктрина Епікура здобула численних учнів, і що він сам мав високу пошану. Але він проповідував про зло користолюбства та необхідність звільнення мас із рабства упереджень у суспільстві, яке розривали громадянські розбіжності, в якому панівний клас вважав релігію одним з найважливіших засобів підкорення бідних. Для римського сенату проповідь про те, що бажано звільнити бідних від рабства і дати їм можливість самостійно думати, означала, подібно до того, чим був соціалізм Жореса і Блума ²⁵⁷ для Морраса та його учнів: руйнацією основ соціального порядку. Ми бачимо на сторінках Полібія, який за свої сімнадцять років заручником в Римі навчився відображати звички розуму того правлячого класу, методами якого він так захоплювався, чому свободу, яку запропонував Епікур, так жорстоко відкинули. “Я наважуюся стверджувати”, - писав Полібій, - “що те, що більшість людства зневажає, є основою римської величі, а саме упередження. Цей фактор був внесений в усі аспекти їхнього приватного та суспільного життя, з усіма хитрощами для тремтіння уяви у тій мірі, в якій її неможливо покращити. Можливо, багато хто почуватиметься розгубленим у розумінні такої політики; на мою думку, це було зроблено, щоб справити враження на маси. Якби була можлива держава, в якій усі громадяни були б філософами, можливо, ми могли б відмовитися від подібних методів. Але у кожній державі маси нестійкі, сповнені беззаконних бажань, ірраціонального гніву та насильницької пристрасті. Так що ми можемо не більше, ніж стримувати їх через побоювання перед невидимим та подібними обманами. Не даремно, а з конкретною метою люди старовини представили масам уявлення про богів та теорії життя після смерті. Наша недолугість та легковажність намагаються розвіяти ці ілюзії”. ²⁵⁸

²⁵⁷Пер.: fr. *Jean Jaurès, Léon Blum*

²⁵⁸Polybius “Historics”, VI, 56.

Полібій - один з найвеличніших істориків стародавнього світу. Сам він не є жертвою упереджень, накладання яких на маси він так наполегливо рекомендує. Як і Платон, він захищає “благородну брехню”, тому що припускає, що здатність до розуму та чеснот обмежена малим незайнятим класом. Він боїться, що якщо сила упереджень буде знищена, маси не захочуть брати на себе тягар того корисливого суспільства, у якому дозвілля меншості є привілеєм, створеним працею більшості. Він обурений бажанням епікурейців, які готові вважати маси придатними для просвітлення, знищити цінності, які зберігають традиційну олігархію стародавнього світу. Тому він погоджує техніку індоктринації упереджень як єдиний спосіб збереження привілеїв римської олігархії. У нього немає, наприклад, нічого від тієї нездоланої пристрасті, яку ми знаходимо у Лукреція, проти світу, в якому “людське життя по землі плазувало ганебно під тягарем навісним релігійної злої науки”.²⁵⁹ **Для Лукреція благородство епікурейської мрії полягає в тому, що це був перший великий напад на популярний державний культ, за допомогою якого маси утримуються підкореними меншості силою упереджень віри, яку підтримує державна влада.** Він прагне, як і його господар, звільнити їх від ланцюгів релігійного рабства, які є основою, на якій також будується соціальне рабство. І з маси свідчень очевидців видно, що раціональний підхід цієї визвольної доктрини мав на населення великий вплив; це очевидно, наприклад, з гніву і зневаги, з якими до неї ставиться Цицерон. І зрозуміло також, що коли стоїцизм у римській фазі втратив революційний запал, з якого розпочався, і був пристосований до потреб римської олігархії, він переміг зусилля епікурейців популяризувати знання і звільнити людей з гачка упереджень. “Благородна брехня”, яка тримає правду від мас, ґрунтується на тому, що Фаулер називає “державницьким інстинктом”²⁶⁰ таких

²⁵⁹Пер.: lat. Titus Lucretius Carus; цитата з поеми Лукреція “Про природу речей”

²⁶⁰Пер.: William Warde Fowler “Social Life At Rome In The Age Of Cicero”, 1908

людей як Цицерон, головною метою якого є підтримка системи ідей, неприйнятної в особистому порядку для людини з витонченим інтелектом, яка дозволяє масам бути експлуатованими в інтересах історичного привілею, який, на їхню думку, не може закріпитися на інших умовах. “Яким був шанс”, - питав Варрон,²⁶¹ - “у бідних невігласів уникнути спільного обману як диявола, так і лідерів держави”. Відповідь, звичайно, жодних шансів. Бо, як бачив блаженний Августин, цитуючи Варрона, ворожість язичництва до бідних була його сутністю; держава захищала старих богів в інтересах багатих.²⁶² На вівтарі язичництва грецька та римська інтелігенція однаковою мірою приносила в жертву правду і свободу, щоб з розповсюдженням останніх не завдати шкоди олігархії традиційних привілеїв.

Без сумніву, на одному етапі були мислителі, які жалкували або соромилися через прийняте рішення. Добра воля, виявлена Періклом до Анаксагора, що мало не призвела до його повалення, є навмисним заступництвом, поширюваним на нову науку; і ми можемо обґрунтовано зробити висновок з гордого прославлення Прометея Есхілом, особливо в контрасті до зневаги, яку він виливає на підпорядкованого Океана, що поет добре знав, що саме входило до прийняття цього рішення.²⁶³ Це палко проявляється у п'єсах Евріпіда; сам особистий друг Анаксагора, частина магії нового знання стала живою частиною його пісні. Але з “Хмар” Аристофана та віршів Піндара, майже сучасника Есхіла, зрозуміло, що політичні небезпеки експериментального характеру, яку популяризувала іонійська філософія,²⁶⁴ ставали все більш

²⁶¹Пер.: lat. Marcus Terentius Varro

²⁶²Аврелій Августин “Про Місто Боже”, книга IV, глава 36.

²⁶³Чудовий вступ George Thomson до його видання “Prometheus Bound” (1932). Багато того, що проливає світло на організоване використання релігії в цілях реакції, є у книзі Thomas Whitaker “Priests, Philosophers and Kings” (London, 1911), книзі, яка, якщо можна так сказати, ніколи не мала визнання, на яке заслуговує.

²⁶⁴Пер.: до іонійської школи в Мілеті, Іонії входили вищезгаданий Анаксагор та, в більш вузькому сенсі, мілетська школа натурфілософії, заснована Фалесом Мілетським

очевидними. Якщо людям дозволено сумніватися в богах, тоді наскільки більш схильні вони будуть до сумнівів у претензіях своїх людських господарів на привілеї та владу? Це, безумовно, та таємниця, яка лежить в основі волі Платона до того, що “благородна брехня” надасть державі стабільності. Яким би палким не було його вихвалання істини, вона все ще залишається незбагненою для звичайних людей. Так що Платон задовольняється проханням дати громадянину вказівку ототожнювати дотримання закону із чеснотою; і в десятій книзі його “Законів” він підкреслює, що стародавня віра повинна бути увічнена, бо інакше все буде поставлено під сумнів. Старі боги мають захищати державу від сумнівів, які, якщо їм дозволити зростати, можуть порушити класовий характер держави, на якій ґрунтуються привілеї. Насправді те, до чого Платон закликав своїх сучасників, зрозуміло з уривка в “Метафізиці”²⁶⁵, де Арістотель, найліпший з його учнів, говорить про “міфи, які були винайдені, щоб переконати натовп, через їх значення для суспільних звичаїв та суспільного блага”. Масам заборонено заглядати за завісу; їхня справа, за виразом Берка, “благоговіти перед тим, що вони зараз не здатні зрозуміти”. І велика частина міфології офіційного вчення - це конструкція, збережена в інтересах привілеїв аристократичного суспільства.

Аристократія перемогла; інтелектуали покинули справу істини, побоюючись, що зростання популярності знань може посилити той громадянський конфлікт, який так часто породжувала нерівність стародавнього світу. Але ми не повинні забувати про побічний результат цієї перемоги та дезертирство, яке було її основою. Фатальна максима, як її назвав Дж. М. Робертсон, яку я вже цитував, про те, що релігія є необхідним засобом стримування мас, спричинила за собою ще один тяжкий за суттю наслідок. Він означав, як висловився Робертсон, що “скрізь крайньою мірою неосвічений натовп став обмеженням для розуму та вільної думки”. Одним словом, намагаючись зберегти свої привілеї,

²⁶⁵XII, 8, 13, 1074b.

засоби мислення стали зброєю класу, використання якої заборонено для тих, хто виходить за його межі. Результатом є еволюція пролетаріату, якому не просто заборонено шукати розуміння всесвіту, але який втратив навіть бажання шукати це розуміння. І оскільки навіть пролетаріат повинен мати певну компенсацію за ілюзії, до яких він обумовлений, держава повинна організувати на його користь засоби задоволення пристрасних упереджень, що породжуються серед великої маси її громадян. Коли релігія, як зброя правлячого класу, витискає з простих людей людську гідність, вона перетворює їх упередження на прийом, за допомогою якого встановлюється бар'єр навіть на шляху бажаних змін. Рим, який зображує для нас Саллюстій,²⁶⁶ уже почав втрачати ту внутрішню цілісність, яка могла б вберегти його свободи. Республіка поступається місцем імперії з тієї найпростішої від всіх можливих причини, що її маси давно перестали розуміти секрет свободи. Вона спостерігає заміну сенату імператором без жодної ознаки сумніву, оскільки її так довго повчали, що піддавати сумніву вирок законної влади є злом. Для пролів стало таким же злом сумніватися у чинності імперської влади, яким був протягом століть сумнів у істинності віри у богів, до пантеону яких незабаром буде зарахований кожен імператор. Таким шляхом розум має дисциплінований офіційною релігією до слухняності, яка позбавляє його сили мислити і досліджувати самих себе. Чи дивно в такому разі, що таке позбавлення робить його очевидною здобиччю тих крайніх упереджень,²⁶⁷ які послаблюють структуру нації задовго до того, як у двері постукає варвар?

²⁶⁶Пер.: lat. Sallust

²⁶⁷Пер.: “Oriental superstitions” (“східні забобони”), характеризували сформоване ставлення в Римській імперії до культів та упереджень, які поширювалися зі сходу; Ласкі використовує вираз в контексті, аналогічному до того, в якому дослідник Римської імперії Гіббон, якого також цитує Ласкі, дивився на християнство: див. передмову Hugh Trevor-Roper до сучасних перевидань Edward Gibbon “The History of the Decline and Fall of the Roman Empire” про спостереження Гіббоном трансформації християнства від “еретичної єврейської секти” до “революційної ідеології”

І це те, чому, на мою думку, коли християнська віра починає завойовувати визнання, вона швидко трансформується з простих доктрин, які ми знаходимо в Новому Завіті, доктрин, які чітко роблять Ісуса єдиною, хоч і могутньою, фігурою в довгій історії єврейських пророків, які, подібно до Амоса, Осії чи Девтеро-Ісаї, прагнуть зробити своє віровчення засобом здобуття соціальної справедливості для скромної людини, у складну теологію, яка дозволяє римському імператору бути християнином і тим не менш підтримувати складну ієрархію римського суспільства, навіть використовувати християнську доктрину для зміцнення своїх позицій. Інтелектуал ранньої церкви, як і його попередник у язичницькій імперії, очолює таємницю і не відкриває істини. Ті, кому він служить, не шукають ні справедливості, ні правди. Вони втратили ту впевненість, яка у VI столітті до Різдва Христового привела їхніх великих попередників до розуміння того, що, коли з обличчя природи знята вуаль, проста людина через знання може перетворитись на господаря своєї власної долі. Перемога в науковому тлумаченні всесвіту не могла відбутись без повалення тих корисливих інтересів у релігії, які і в Греції, і в Римі утримували при владі невелику привілейовану олігархію. Прогрес у наукових знаннях означав прогрес у демократичних інститутах. Язичництво чинило опір просвітництву для мас, щоби його олігархія не втратила свою силу. Коли прийшло християнство, воно збільшило силу сумління, але його джерела та його заслони були однаковою гарантією того, що воно не збільшить силу розуму. У підсумку воно мало порівняно невеликий вплив на сферу суспільної конституції, оскільки, будучи сформованим Павлом та його наступниками, воно підкреслювало роль життя лише як притвор для вічності, і покладало головний сенс своїх мрій на наступний світ, але не цей. Тих, хто формував його догми, таким чином, але за окремими винятками, не цікавила проблема надання масам тієї карти всесвіту, без якої вони не можуть доправити їх корабель у гавань.²⁶⁸ До самого періоду Реформації претензія розуму

²⁶⁸Пер.: в контексті літературної критики Ласкі та його пропаганди

на своє панування не розпочинала своє відновлення будь-яким помітним чином до тієї пристрасної інтенсивності, якою вона володіла в Іонії VI століття [до Різдва Христового - пер.] або в тій благородній епітафії, яку Лукрецій написав на могилі своїх сподівань.

З появою християнства збільшується сила сумління; вимогам розуму доведеться чекати приблизно тисячу років, перш ніж вони отримають відповідне визнання. І за чотири століття після Реформації, коли революція, здійснена Кеплером і Декартом, Коперником, Галілеєм і Ньютоном, почала прояснювати, принаймні, деякі результати, пов'язані з крахом усіх традиційних вчень, важливим фактом, від якого ми маємо відштовхуватись, є розуміння, що лише деякі сучасні чоловіки та жінки вірять у існування царства поза цим світом, у якому всемогутнє божество судить людей у світлі їхньої поведінки на землі. Чотири століття критичних досліджень, історичних, філософських, наукових, антропологічних, психологічних, мали два надзвичайних наслідки. З одного боку, вони ускладнювали для будь-якої особи, серйозно зацікавленої прийняттям на раціональних підставах результатів цих критичних досліджень, прийняття формул, за якими будь-яка з основних традиційних релігій обіцяє людині спасіння; з іншого, вони однаково ускладнювали для звичайної людини прийняття точки зору про те, що на члена будь-якої конкретної церкви в умовах буденності, ймовірно, впливатиме факт членства в церкві. Без сумніву, існують мільйони людей, для яких істини

нової віри в комунізм, в контексті модернізму XIX-XX століття, який окрім раціонального позитивізму характеризувався широкими гуманітарними узагальненнями, і, відповідно, інтересом неєвреїв до єврейської традиції, та в контексті культурної приналежності Ласкі варто розглядати періодичні згадки Ласкі про "громадянську карту всесвіту" ("map of universe") з огляду на погляди тогочасних прогресивних кіл: "Кабалістична ідея того, що всі речі у всесвіті взаємопов'язані знаходить відображення в дереві життя. Дерево життя є частиною єврейської езотеричної традиції та представляє карту всесвіту, яким його розуміли до вторгнення сучасної західної науки" (Alex Owen "The Place of Enchantment: British Occultism and the Culture of the Modern", University of Chicago Press, 2004, ст. 73)

надприродної віри, які вони поділяють, є найціннішим надбанням у житті; але, так само, є мільйони тих, для кого такі істини повністю позбавлені сенсу. Християнство тут, магометанство там, індуїзм деінде можуть претендувати на панування над якимось окремим регіоном у світі. Але навіть коли так, це панування не означає перемоги справедливості, милосердя та братерства у суспільстві, яке воно контролює. В Іраку, який є переважно магометанським, існує жорстока бідність, так само як жорстока бідність є в Іспанії, яка є переважно римо-католицькою, така ж жорстока бідність в Об'єднаних провінціях Індії, релігійним характером якої є переважно індуїзм. У кожному з цих місць, також незалежно від релігійної приналежності, мешканці поділяються на невелику кількість заможних людей, які мають силу, породжену багатством, долати основні матеріальні життєві проблеми, і дуже велику кількість бідних осіб, які або перебиваються на прикордонній лінії нестачі, або під впливом комплексу обставин, за яких переважній більшості важко приписати особисту провину, наближаються до краю безодні. Тому, як інтелектуальне питання, що б релігійна віра не зробила для особистого щастя, важко не дійти висновку, що вона не має відношення до колективної проблеми щастя, з якою стикається наша цивілізація.

Єдине робоче припущення, якого, на мою думку, ми можемо дійти, - це просте, але важливе припущення про те, що там, де прагнення певного суспільства спрямовані на спроби зробити його матеріальні обставини сприятливими для масового добробуту, внутрішнє життя його громадян прийме форму, потрібну для досягнення щастя. Цим я ні на мить не маю на увазі, що ми всі будемо впевнені у щасті, коли з'являться гідне помешкання і гідна заробітна плата для кожної родини, з безкоштовними медичними послугами та радіо у кожному домі. Я думаю, навряд чи можна заперечити, що якби це було так, збільшення людського щастя було б невимірним; кількість тих, хто знаходить повну відповідь до запитів своєї природи в тому вигляді бідності, яка приваблювала отців пустелі, порівняно невелика; а число тих, хто знаходить втіху, коли, скажімо, плететься від

фабрики до фабрики у пошуках можливості роботи, яка їх завжди оминає, я думаю, ще менша. Також це ні на мить не виключає того факту, що є чоловіки та жінки, які знаходять втіху у прагненні до духовної мети, яка може довести їх до бідності, заслання, в'язниці чи навіть смерті.

Мене турбує лише підтвердження того робочого припущення, що для людей, життя яких минає не на висоті, але в цьому, повсякденному світі, адекватні зовнішні обставини, ймовірно, означатимуть адекватне внутрішнє задоволення. Це той гуманізм, який, на мою думку, має підґрунтя у загальних принципах людської природи у всьому світі і перевершує сьогодні, як і за всю історію людства, у своїй важливості привабливість будь-якого особливого релігійного вчення, яке енергійно закликає до відновлення людської природи. І з цього припущення випливає, що чим більшою у всьому світі є міра адекватності зовнішніх обставин, тим більшою буде кількість задоволених чоловіків і жінок. Хорошим з цієї точки зору є задоволення потреб у максимально можливих масштабах; а хорошим суспільством є суспільство, засноване на інституційній основі, яка дозволяє йому постійно досягати все більшого задоволення попиту.

Глава XII

Большевізм та капіталізм

Все це може здатися елементарним і навіть очевидним; проте ми ведемо вже другу у нашому поколінні світову війну у відповідь на зусилля правлячих класів відмовитись прийняти її наслідки. І в роки між цими війнами, особливо в роки після приходу Гітлера до влади, кожному серйозному спостерігачеві було цілком зрозуміло, що ми величезними кроками рухалися до нового Армагеддону. Ми проводили конференції з організації роззброєння; ми проводили конференції з наполяганнями на тому, що міжнародні суперечки мають вирішуватися мирними засобами; Паризьким пактом ²⁶⁹ ми з величезною урочистістю заборонили війну як інструмент національної політики; в Женеві економічні експерти збиралися, щоб у низці одностайних резолюцій розповісти нам, яким шляхом ми можемо покращити світовий рівень життя. Рік за роком Асамблея Ліги Націй надавала платформу, на якій вищі державні діячі говорили світові про потреби, з якими стикались. Рік за роком конференція кожної релігійної деномінації християнського світу висловлювала надію, що відмінності між народами будуть врегульовані без звернення до війни. Ймовірно, жодного разу за світову історію причини війни не були переглянуті так уважно і

²⁶⁹Пер.: Пакт Бріана—Келлога, або Загальний договір про відмову від війни як інструменту національної політики 1928 року

так детально; і я думаю, можна стверджувати, що жодного разу також не було меншого бажання націй до бойової слави або глибшого розуміння потворних наслідків війни. Якщо в 1914 році дівчата кидали троянди до війська, яке виступало в похід, то в дні Мюнхенської угоди в 1938 році не було жодної столиці Європи, яка б аплодувала війні; і навіть ганебна капітуляція, організована в Мюнхені, навряд чи викликала жалість до її жертв, настільки великим було полегшення, що вдалося запобігти конфлікту.

І все ж, незважаючи на все це, через рік неминуче прийшла війна; і вона з місяця в місяць вимагала безжалісної данини. У певному сенсі, хоча її жертви були меншими, ніж у війні 1914-1918 років, її вартість виявилась більшою. Оскільки вона залучила на своєму шляху нації, єдиним відношенням до суперечки яких була випадковість їхнього територіального стратегічного розташування, і оскільки вона виховувала ненависть набагато глибшу за будь-яку, спричинену попередньою трагедією, вона була відзначена жорстокістю, пропорційною тій ненависті; нічого подібного до вбивства євреїв у Німеччині та Польщі, або як навмисне винищення Лідиче, не можна було навіть уявити у Першу світову війну. І важливо усвідомити, що в цьому другому конфлікті церкви світу виявились повністю без впливу; їхня роль обмежувалася молитвою за перемогу конкретної нації, в якій вони функціонували. Ватикан час від часу пояснював, що війна - це жахлива річ; але він не мав впливу ані на одного правителя, ані на громадян із будь-якої сторони, окрім можливості бути тим інструментом, який на власну користь прагнули мобілізувати як Об'єднані Нації, так і держави Осі.

Також нелегко було побачити якийсь особливий вплив інтелектуалів будь-якої нації. Оскільки пропаганда у цій війні була зброєю особливого значення, велика їх кількість у всіх націях знайшла природне місце як її інструмент. Але не знайшлося жодного з них надати воєнним зусиллям ту особливу якість мети, яка б робила якусь пісню чи мелодію, якийсь вірш або памфлет джерелом натхнення для втомлених солдатів чи цивільного населення у їх похмурому русі до

перемоги чи катастрофи. Я не впевнений, що не знайдеться сенсу, в якому можна стверджувати те, що порівняно з минулою війною внеску інтелектуалів не вистачало певної прямої та спонтанності. Бо, по-перше, пропагандистське крило влади припускало знеособленість офіційних технік; так що якби пропаганда інтелектуала зберегла особисті якості, вона, ймовірно, була б витіснена матеріалом, який більш повно відповідав би відомчим приписам. Безсумнівно те, що близько півдюжини лідерів серед світових державних діячів, насамперед, можливо, містер Черчілль у його перший рік прем'єр-міністром, президент Рузвельт у своєму зверненні до Конгресу від 6 січня 1941 року і маршал Сталін у прокламації до російського народу про контрнаступ під Сталінградом, говорили слова, на які чекали маси, і час від часу в фігур меншого значення виникала фраза, яка затримувалася, як, наприклад, фраза містера Генрі Воллеса²⁷⁰ про “століття простої людини”, - і затримувалася в громадській думці з вдячністю. Але масштаб битви був занадто великим, а гуркіт літаків та гармат - занадто гучним, щоб голос інтелектуала проникав достатньо далеко. Найбільше виділялося в свідомості мас, навіть якщо це було несвідомо, те, що говорив Перікл у траурній промові в Афінах: “свобода означає щастя, а мужність означає свободу; не переймайтесь надмірно про безпеку війни”.

Серед Об'єднаних Націй, безумовно, не можна сказати,

²⁷⁰Пер.: ен. Henry Wallace; в 1944 році віцепрезидент США Генрі Воллес в супроводі співробітника IPR на посаді в OWI (підрозділ пропаганди США в Другу світову війну, якому підпорядковувався “Голос Америки”) Оуена Латтімора (ен. Owen Lattimore) відвідав позицію Мао Цзедуну в Китаї (див. Anthony Kubek “The Red China papers: what Americans deserve to know about U.S.-Chinese relations”, Arlington House Publishers, 1975, ст. 106), після чого закликав китайського лідера Чана Кайші шукати компроміс з СССР (див. United States Congress, Senate, Committee on the Judiciary, Internal Security Subcommittee “Institute of Pacific Relations. Report”, 1952, ст. 190); в процесі розслідування роботи IPR в 1951 році Латтімор та його колега Барнс (ен. Joseph Barnes) були визначені як співробітники ГРУ (Ibid., ст. 23); в тому ж супроводі в 1944 році Воллес відвідав ГУЛАГ на Колимі, за результатами чого видав книгу, в редакції якої подякував Латтімору та Барнсу, де описав як “сміявся та співав з місцевими” та звеличував Сталіна (Ibid. 106)

що хтось “надмірно переймався небезпекою війни”. Будь то бійці або цивільні, вони виявили мужність, яку було б образливо розхвалювати. Але на кінець четвертого року війни не було нікого, хто міг би з упевненістю сказати, що їхня мужність означає свободу, навіть у ті дні, коли форма перемоги почала визначатися сама собою. У тому, що їхня мужність означатиме їхню свободу, і що в її досягненні вони здобудуть щастя як складову життя, яке більше не буде затьмарене агресією, вони були загально впевнені. Якщо обіцянки могли побудувати новий світ за їх достатком, їх щастя після небезпеки було настільки певним, наскільки вони могли цього хотіти. І все ж важко було не згадати розкішну риторику Першої світової війни та порожні роки цинічних розчарувань, прелюдією до яких вона була. Кожен міг побачити, що настане один сліпучо-яскравий момент, коли у всьому світі мине затьмарення, а спалах вогнів, які засяють знову, здаватиметься, віщуватимуть про народження нової надії. Але всі також майже боялися дивитися далі цього моменту, щоб, як у 1918 році, нова надія не загинула ледь народившись. Якщо свобода означає щастя, як казав Перікл, тоді чи щасливі всі ті мільйони чоловіків і жінок, які на п’яти континентах боролися за свободу, забезпечивши її гарантію? Які зміни відбулися у розподілі реальної влади, яка пропонувала перспективу щастя, відмінну за своєю природою від тієї перспективи, до якої вступило суспільство, коли 11 листопада 1918 року був укладений мир та створені умови, за якими, як самовпевнено казали їхні правителі, світ був зроблений безпечним для демократії?

Це правда, що значення російської революції безсумнівне. Бо, з усіма своїми серйозними обмеженнями - і вони справді були серйозними - вона породила в масах Совецького Союзу волю присвятити себе великій меті, яка виходила за межі суто особистих цілей; і в самовідданій праці вони знайшли серед тих труднощів, з якими довелося зіткнутися, матеріальне вдосконалення та духовне піднесення. Це та внутрішня таємниця будь-якої влади, яка має силу здійснити соціальне оновлення. Воно, справді, є тим джерелом влади, якою володіла

над людьми релігія в найбільш інтенсивні моменти свого становлення. Тепер ніхто не має права сумніватися в тому, що в Совецькому Союзі розвиваються ті якості розуму і серця, які у вищій мірі надали грецькому місту-державі здатність підняти моральний рівень своїх громадян. У них є гордість за спільне завдання - відкриття в суспільній ролі засобів, за допомогою яких індивід може гарантувати звершення. З усього цього повільно, можливо, навіть болісно, на наших очах народжуються риси великої цивілізації.

Я вважаю, що надзвичайно важливим у російській революції є її перегляд того ставлення, яке із перших днів історії людства з презирством дивилося на фізичну працю і розглядало маси, які жили за її практикою, як відокремлені, за виразом Ксенофонта,²⁷¹ від можливості суспільного та громадянського життя. У російському принципі немає нічого від того, що призвело до падіння Франції, і було підсумовано Аттіком²⁷² у фразі, яку майже могли б використати багаті колаборанти Петена і Лавалія: “якщо республіку буде втрачено, принаймні збережить наше майно”. Контраст між побоюванням привілейованих класів у Франції, що Париж може бути бомбардований, і гордою рішучістю, з якою росіяни принесли в жертву велику греблю на Дніпрі, надто значний, щоб ним можна було знехтувати. Це контраст між правлячим класом, який ототожнює надію цивілізації з увічненням її сили на умовах її минулого, і цілим народом, який вірить у його майбутнє. І від того, що віра стала результатом великого уроку, отриманого з єдності взаємодії, єдність стала ще більш глибокою, оскільки вона відмовляється організувати владу на антитезі ручної та інтелектуальної праці. Саме в поєднанні, яке збагнуло значення цієї єдності, знаходить рушійну силу російська ідея. Вона робить матеріальний прогрес результатом таких спільних зусиль і ставить у розпорядження цього

²⁷¹Пер.: lat. Xenophon; античний філософ, військовий діяч та офіційний історик Спарти, вплив якого відзначали Руссо, Макіавеллі, Бекон та Франклін

²⁷²Пер.: lat. Titus Pomponius Atticus, банкір, друг Цицерона

поєднання всю духовну та інтелектуальну спадщину раси. Тим самим вона відкриває можливість кар'єри талантам у тому масштабі, який, на мою думку, є по-справжньому новим у історії цивілізації; і вона принципово організована так, що поява таланту є чинником соціального не менше, ніж індивідуального рівняння. Це відкриття, яке цілком може виявитися порівнянним за своєю важливістю з впливом на людство заяви християнства про те, що всі люди можуть бути врятовані. Дійсно, у певному сенсі можна стверджувати, що російський принцип проникає глибше, ніж християнський, оскільки він шукає порятунку для мас шляхом довершеності у цьому житті, і, отже, наново впорядковує відомий нам фактичний світ.

Без сумніву, російська революція дійсно, як це було протягом усієї історії християнських церков, запропонувала можливості злим людям, якими ними не забарились скористатися. Будь-яка фундаментальна зміна, результат якої залежить від нових людських відносин та інститутів, повинна нести ризики, властиві прояву сили. Існує постійна спокуса плутати мету із засобами. Існує пригнічення голосу совісті, який впливає на всіх людей, що чують чарівний шум публічних оплесків. **Існує небезпека вимагати насильством того, що можна було б, якщо терпляче докладати зусилля, домогтися згодою.** Існує ризик прийняти за союзників людей, які не стільки прагнуть поділяти обрану мету, як знайти авторитет, який дарує влада; в критичний період в особливості стає складніше розрізнити нещирого прихильника з почесним опонентом. Не в останню чергу, існує нетерпіння досягти результатів, доступних для власної перевірки, що так часто приносило особистість в жертву організації, і помилкове сприйняття покійного прийняття певної пропозиції за справжню вірність ідеї. І оскільки основні принципи російського експерименту є на практиці новими, вони, як правило, породжують у тих, хто відповідає за їх застосування, пристрасть до уніформності, яка однаковою мірою загрожує унікальності і спонтанності чоловіків і жінок, до яких вона застосовується. Однак, коли проти російської революції сказано все, про

що можна сказати, подібно до ранньохристиянської церкви, вона вражає і уяву, і совість свого часу таким чином, що відкриває нові багаті перспективи історії, характер якої передвіщує.

Важливо відзначити історичне значення її центральної ідеї. Нам так часто говорили, що принципи соціалістичного суспільства - це не що інше, як теоретичний протест невдах проти світу, який відмовляв їм і в могутності, і в славі, що практично неможливо переоцінити ключове значення того, чого досягла російська революція. Вона довела, що соціалісти мали рацію, коли заперечували універсальну та остаточну справедливість корисливого мотиву. **Вона показала, що немає жодної невід'ємної причини, чому прогрес повинен бути наслідком експлуатації людини людиною. Вона продемонструвала, наскільки безглуздо припускати, що виробничі відносини є творчими лише тоді, коли їх інструменти довірені приватним особам. Ніхто з тих, хто уважно вивчить досвід російського експерименту, не матиме права знову сказати, що маси громади не містять у собі неосяжного та неперервного резервуару талантів, який корисливе суспільство не може ані виявити, ані використати. Ніхто також не може з честю заперечити те, що Совецький Союз безперечно довів, що у соціалістичному суспільстві використання дозвілля може бути як гідним, так і творчим.** Із його досвіду також не випливає, що тільки постійна нерівність капіталізму здатна забезпечити економію, яка робить можливим розвиток промисловості, залежної від забезпечення капітальними благами. І поза всяким сумнівом те, що економічна система Совецького Союзу надала звичайному працівнику те право голосу в умовах праці, яке він міг би забезпечити в капіталістичному суспільстві тільки, наприклад, професіоналом або працівником, що володіє надзвичайним талантом, або, працівником, завдання якого знаходиться в межах певної чітко визначеної рутини, тому що він має за спиною сильну профспілку, політику якої повинен враховувати роботодавець. **Одним словом, російський експеримент робить промисловість і сільське**

господарство чимось більшим, ніж грошовими узами між господарем і людиною. Це перетворює їх, як завжди наполягали соціалісти, на шлях, за яким працівник наближається до глибшого розуміння всього, що передбачає громадянство. Система, яка в своєму першому поколінні залучає громадян, а не “руки”, вже знайшла спосіб зробити їх особистості вагомими в години праці, що рідко трапляється в умовах капіталізму, за винятком випадків, коли працівник - людина виняткового значення у процесі виробництва.

І ці характеристики, як можна помітити, з'явилися в надзвичайно напружені часи не лише в самому Совецькому Союзі, але й у більшості цивілізованого світу. Кожен, хто порівнює дію большевицьких принципів із тими, що застосовуються в капіталістичних державах, повинен мати на увазі дві речі. По-перше, важливо, що міжнародна ситуація змусила лідерів Совецького Союзу - мудро, як ми зараз бачимо - індустріалізуватися такими темпами, які означали навмисне підпорядкування потреб споживачів потребам галузей засобів виробництва, і, серед них, до галузей промисловості, що мають відношення до війських потреб; якщо сказати, що ціна такого рішення була колосальною, тоді, на мою думку, достатня відповідь, що якби це рішення не було прийнято, важко уявити будь-який спосіб, яким би можна було перешкодити Гітлеру стати безумовним господарем Європи і, можливо, володарем світу. І, по-друге, важливо, що протягом 1917-1941 років не існувало такого капіталістичного суспільства, яке б не прагнуло побачити падіння Совецького Союзу, в той самий час не бажаючи побудувати нормальні відносини, соціальні чи політичні, зі своїм народом. Найпростішим випробуванням такого ставлення є світогляд містера Вінстона Черчілля. У той момент, коли Совецький Союз став стратегічно цінним для Великобританії, він зміг вважати партнерство з ним необхідним і бажаним; “звірячі апетити і пристрасті ленінізму”, про які він стверджував у 1927 році, коли Велика Британія не була в небезпеці, зникли нібито за одну ніч. Між 1933 і 1939 роками містер Черчілль дійшов висновку, що, наскільки б “пухлинним” не було “зростання большевізму”,

здійснення Гітлером хірургічної операції означало б кінець Великобританії як сили міжнародного значення; саме емоції великого патріота, а не раціональне переконання людини, яка проникла в суть речей, змусили містера Черчілля змінити свою точку зору. Але ніхто з нас не повинен забувати, що емоції подібного характеру змусили містера Черчілля в період з 1917 по 1922 роки зробити все, що в його силах, щоб забезпечити повалення большевицького експерименту саме через ці “звірячі апетити і пристрасті”, проти яких у 1927 році він все ще міг розглядати фашистський принцип як запобіжник. І навіть у 1936 році містер Черчілля підтримав Іспанію генерала Франко з ентузіазмом, який важко не тлумачити як захоплення традиційними привілеями аристократії, до якої він належить, коли ці принципи поставили під сумнів іспанські маси.

Ми втратили ту віру, за якої бідні та скромні нашої цивілізації сприймали бідність і смирення як неминучу долю їх життя в очікуванні, що стародавні боги чи якась більш сучасна диспенсація знайдуть їм компенсацію на тому світі за їхнє важке становище в теперішньому. І надзвичайна важливість російської ідеї полягає в тому, перш за все, що вона проголосила бідним і скромним, що критерії, за якими вони оцінювали свої претензії, позбавлені раціональної обґрунтованості. **Російська ідея - це по суті не що інше, як відродження тієї віри людей Іонії VI століття до Різдва Христового у те, що люди рятуються завдяки тому достатку, який походить від їхнього панування над природою.** У цьому відродженні прихована філософія життя, яка дозволяє людям розпоряджатися знанням незалежно від класу чи раси і позбавляє богів їхньої сили лякати маси на прийняття субординації. **Насправді, немає нічого цікавого чи несподіваного за довгі роки ненависті, яку зазнав Совецький Союз.** Це був той самий страх, з яким стикалися Епікур та його послідовники; і в останні роки Римської республіки Цицерон використовував ту світську мудрість, з якою за іронією познайомилося наше покоління, щоб пояснити, що вихід бідноти як класу зі своєї бідності та неосвіченості був не більше, ніж мрією. І так

само, як епікурейська філософія викликала почуття тривоги у традиційних правителів Риму через те, що її привабливість пробудила у масах почуття хвилювання замість звичної апатії, вона відкрила перспективу надії замість того, що великий піонер сфери охорони здоров'я сер Джон Саймон у яскравій фразі назвав “монотонним голодом надії (...) який спонукає до деградації особистого характеру та поведінки”,²⁷³ тому першопрохідці Совецького Союзу майже всюди викликали однакове почуття тривоги до самого часу, коли його сила стала вкрай потрібною; і навіть коли ця сила була щедро надана, ті, кому вона сприяла, залишалися невпевненими і нерідко незадоволеними її кінцевим результатом.

Звичайно, очевидно, що той настрій, який вибудовує партнерство, і який містить ноти сумніву та страху, може так само породжувати фанатизм ненависті, як викликати прихильність вірності. Небезпека загострює людську свідомість до настрою тимчасової сприйнятливості, але, коли небезпека минає, завжди легше триматися стародавніх напрямків, ніж виходити на новий шлях, кінець якого невідомий. Так само, як такі цивілізовані люди, як Марк Аврелій в один період, або Едмунд Берк в інший, можуть в одному випадку кволо, в іншому з натхненним гнівом переслідувати людей новаторських ідей, так і в наші дні люди, які мають силу очолювати, або у іншому випадку, де вони наділені авторитетом, можуть віддати перевагу старій традиції перед новою можливістю і боротися всім розумом та серцем за її збереження. Немає ніякої невід'ємної причини, через яку наша цивілізація, що досягає роздоріжжя, має неминуче рухатись у правильному напрямку; і це особливо стосується тієї важкої фази її життя, коли її оновлення так сильно залежить від тих, хто мав зиск з її минулих методів і в той же час вміє та бажає прийняти та застосувати новий спосіб життя.

Бо в той момент, коли, як і в нас самих, пошуки нової філософії цінностей також є пошуком інструментів політичної влади, ми стикаємось із надзвичайно складною

²⁷³Sir John Simon “English Sanitary Institutions” (ed. of 1897), p. 446.

проблемою: чи можуть ті, хто може визначити нову філософію, серйозно вплинути, а тим більше переконати людей, які мають здійснювати владу. Чоловіки та жінки, без сумніву, призначаються таким чином, що згідно з політичними системами, принаймні, більшості Об'єднаних Націй зобов'язанням їх керівників стає декларування цілей, принаймні у загальних термінах, заради яких їх громадяни мають ризикувати своїм життям. Це ті самі Чотири свободи; це “століття простої людини”; це звільнення від тіні агресивних нападів; це світ, у якому є повна зайнятість для всіх; це належне визнання прав націй на безпеку та незалежність; це суспільство, заплановане для достатку замість суспільства, керованого економічними обмеженнями. Tot consules quot sententiae; ²⁷⁴ лідери усіх сторін прагнуть перевершити один одного у панорамі чудового майбутнього, яка чекає на перемогу. Однак мудра людина пам'ятатиме, що між обіцянками та їх виконанням існує прогалина, яку нелегко подолати. Жоден лідер нації, яка воює, не наважиться відкинути великий принцип, який захоплює уяву натовпу; але одна справа - відмовитися від заперечення принципу, а інша - зовсім інша річ - надати йому конкретну реальність живого та ефективного функціонування. “Володареві”, - писав Макіавеллі у “Державці” чотириста років тому, - “не є необхідним мати всі вище наведені прикмети, але є необхідним, щоб здавалося, що він їх має. (...) Здаватися милосердним, вірним даному слову, людяним, релігійним, щирим і таким бути, але завсіди триматися на такій висоті духа, щоб, на випадок потреби, не бути таким і щоб ти міг і вмів робити якраз протилежне”.

Макіавеллі, я наважуюся подумати, писав про світ, такий же живий у наші дні, як і його власний. І його прониклива відмова дозволити силі мрії затьмарити реальність - це якість, яку нам слід добре наслідувати. Бо коли нарешті ворог складе зброю, політика, якою ми будемо турбуватися, матиме справу не з мрією, а з реальністю. “Я борюся”, - зможе сказати прем'єр-міністр, - “щоб дати вам перемогу над ворогами; я

²⁷⁴Пер.: лат. “стільки консулів, скільки думок”

не обіцяв, що прикладу руку до побудови нового соціального порядку”. Сер Джон Андерсон та містер Герберт Моррісон можуть погодитися, що вони прийняли багато основних принципів доповіді Беверіджа;²⁷⁵ але вони також можуть наполягати на тому, що їх прийняття відповідало стану національної економіки, коли потрібно було розглянути їх введення в дію на законодавчому рівні. “Немає нічого”, - можуть сказати вони, - “чого ми повинні так сильно бажати, як можливості повністю реалізувати ці пропозиції; але, на жаль, з огляду на стан скарбниці, він був би безрозсудним міністром, якби вважав це підходящим моментом для дій”. Містер Р. О. Батлер²⁷⁶ може наполягати на тому, що його проект демонструє усвідомлення більш повне, ніж показав будь-який попередній британський уряд, того, що якість демократії залежить від освіти її громадян; і все ж не буде цинічним, хоча, з огляду на історію, це не що інше як мудрий запобіжний захід, нагадати, як мало залишилося від закону Фішера²⁷⁷ після того, як сокира Геддеса²⁷⁸ обрубала його пункти. Існує величезна проблема реконструкції наших міст; і ніхто із тих, хто вивчить опубліковані плани щодо, візьмемо лише два приклади, Лондона чи Саутгемптона не зможе сумніватися, що їх місцева влада підходить до завдання перебудови з творчим ентузіазмом, якого ми не бачили з тих часів, коли бізнесмени перетворили мрію сера Крістофера Рена²⁷⁹ на те мертвонароджене жахіття, про яке з належною енергією писав тільки Коббет.²⁸⁰ Але ця реконструкція залежить від рішень військового кабінету з таких питань, як звіт Утвата,²⁸¹ майбутнє будівельної торгівлі, контроль цін на будівельні матеріали, повноваження визначати місце

²⁷⁵Пер.: en. John Anderson, Herbert Morrison, William Beveridge

²⁷⁶Пер.: en. Richard Austen Butler та чернетка закону про освіту 1944 року

²⁷⁷Пер.: закон про освіту 1918 року

²⁷⁸Пер.: en. Geddes Axe; заклик міністра Еріка Геддеса до скорочення видатків 1920-х років

²⁷⁹Пер.: en. Christopher Wren, реконструктор Лондона після пожежі 1666 року

²⁸⁰Пер.: en. William Cobbett, журналіст XVIII-XIX століття

²⁸¹Пер.: en. Uthwatt report; звіт 1942 року заклав сучасні основи міського планування

розташування промисловості, які відкладаються з місяця в місяць, доки не стає складно уникнути підозри, що особисті інтереси прагнуть запобігти ухваленню будь-яких рішень, поки перемога не позбавить їх життєво важливих перспектив терміновості та неупередженості.

Ця центральна ідея російської революції про те, що ми як суспільство повинні планувати виробництво для суспільного споживання, заволоділа масовою думкою з якоюсь силою нової віри; у всякому разі, з достатньою вірою, щоб підкомітет Консервативної партії з питань реконструкції освіти ²⁸² попередив нас про необхідність нагадувати собі, що це світ болю та гріха, у якому більша надія, яку в стані збурити видовище російських досягнень, стає загрозою безпеці та порядку добре керованого суспільства, що означає, безперечно, суспільство, в якому маси з повагою усвідомлюють своє належне місце. ²⁸³ І в Сполучених Штатах, на сьогоднішній день найбагатшій країні світу, сто тисяч вчителів у сільській місцевості, тисячі з яких заробляють менше шестисот доларів на рік, залишили свої робочі місця в період з травня по жовтень 1942 року; не дивно дізнаватися від таких людей, як сенатор Томас, що американська армія відкинула достатньо людей від задачі постачання п'ятнадцяти дивізій. ²⁸⁴ І кожен, хто дослідить звички містера Ессея Джонса, ²⁸⁵ торгового секретаря в адміністрації Рузвельта, особливо коли ті були виявлені під час його суперечки з віцепрезидентом Воллесом, матиме спокусу дійти висновку, що коли у лютому 1943 року містер Джонс сказав Комітету палати представників з питань асигнувань, що “в нашій організації немає нікого, хто б мав ненормальні ідеї”, не виключено, що він включив до переліку заборонених ним “ненормальних ідей” центральну ідею російської революції. ²⁸⁶ І серед “ненормальних ідей”

²⁸²Пер.: комітет лорда Річарда Батлера

²⁸³Cf. моєю роботою “Reflections on the Revolution of Our Time” (New York, 1943), ст. 333 і далі, де наводяться повні цитати.

²⁸⁴Тижневик “The Nation” (New York), липень 10, 1943, ст. 33.

²⁸⁵Пер.: en. Jesse Jones

²⁸⁶Пер.: Джонс вживає термін “queer” (“квір”), який пізніше

для містера Джонса, цілком зрозуміло, є такі, з якими в Сполучених Штатах особливо асоціюється ім'я президента Рузвельта, які стосуються електроенергії; інакше важко пояснити його відмову виконувати вказівки президента щодо надання позики Бонневільській енергетичній адміністрації²⁸⁷ на викуп неадекватно обладнаної, але приватної компанії Puget Sound Power and Light Company з метою більш повного забезпечення нової військової промисловості північного заходу.²⁸⁸ Містер Джонс, безперечно, такий же палкий у своєму прагненні виграти війну, як і будь-хто з його колег з кабінету містера Рузвельта; але, на мою думку, правомірно зробити висновок із політики, яку він готовий схвалити, що мета, заради якої він прагне перемоги, має залишати світ безпечним для тих особистих інтересів великого бізнесу, представником яких він є.

Для наших пошуків немає сенсу припускати, що проблеми, з якими сьогодні стикається наша цивілізація, швидше за все, будуть вирішені фактом перемоги. Без цього ми не зможемо вирішити ці проблеми; але, коли перемога буде досягнута, марно вдавати, що вона зробить більше, ніж просто забезпечить умови, за яких вони зможуть прямо отримати усю доступну нам енергію. І коли ми наближаємося до ситуації, коли перемога стає раціональним припущенням, найважливішою з усіх наших проблем стає потреба спільної віри, за якої можна

перетвориться в термін LGBTQ ідеології. Порівняння Джонса комуністичної ідеї з “ненормальними ідеями” розвинулось в 1950-х роках в рамках маккартизму в “лавандову” загрозу (за аналогією з “червоною” загрозою) стосовно гомосексуалістів в уряді США паралельно до судових процесів по комуністам в уряді США; поштовхом стала присутність трьох гомосексуалістів (Маклін, Блант, Берджесс) серед Кембріджської п'ятірки подвійних агентів у Великій Британії та серед звинувачених в США в роботі на комуністів по китайському напрямку; відому увагу по обом питанням (комуністів і гомосексуалістів) привернуло заступництво засновника НАТО Діна Ачесона (див. Randolph W. Baxter “Homophobic Side of McCarthyism”, Nebraska History 84, 2003, ст. 119-132)

²⁸⁷ Пер.: федеральна агенція, створена в 1937 році

²⁸⁸ Див. яскраву статтю містера I. F. Stone в “The Nation” від 10 липня 1943 року.

жити далі. Західна цивілізація мала таку спільну віру, коли маси були готові прийняти християнську обіцянку спасіння як засіб компенсації за бідність і страждання, за які вони не могли нести прямої відповідальності. Але з ерозією будь-якої загальної віри в ту обіцянку царства цього світу здаються, як здавалося блаженному Августину, величезними організаціями бандитів, у яких добробут більшості систематично жертвується на користь меншості. Важко повірити, що такі суспільства здатні встояти, якщо багатств, якими вони розпоряджаються, не вистачатиме для задоволення потреб мас. **Ще важче повірити в їх витривалість, коли проти них встановлюється контраст суспільства, яке, як Совецький Союз, змогло вийти за межі того корисливого принципу, який досі лежить в основі всіх основних звичок капіталістичних демократій.** Дійсно, більш ніж вірогідно, що на ранній стадії відносин Об'єднаних Націй цей контраст стане викликом. Бо як внутрішнє життя суспільства не може тривати там, де воно наполовину поневолене і наполовину вільне, так і співдружність націй неодмінно буде роз'єднана, коли їй бракуватиме тієї остаточної єдності у різноманітності, яка є справжньою таємницею миру. Це те єдине джерело гармонії в житті держав, переконання її членів у тому, що вони поділяють ціль, більшу за них самих. Але щоб мати таке переконання, вони не повинні бути пригнічені матеріальними турботами, а тим паче відчувати, що тільки завдяки їхньому тиску їхні сусіди досягли тієї свободи, яку приносить безпека.

Немає виходу також в якихось всеохоплюючих обіймах аскетичного ідеалу. Бо, по-перше, число тих, кому аскетизм представляється як ідеал, напевно, буде невеликим; і, по-друге, соціальна філософія, яка сподівається мати функціональне значення, має бути такою, принципи якої здаватимуться раціональними і справедливими пересічним чоловікам та жінкам. Коли християнська церква спромоглася нав'язати свої переконання переважній більшості, вона також змогла надати підтримку свого авторитету світському порядку, партнером якого, так би мовити, вона була.

Але її здатність нав'язувати свої переконання скрізь лежить в руїнах; вона жива не так через переконання, яке викликає в громадян, як від авторитету, наданого світським порядком; і з досвіду як Німеччини, так і Росії очевидно, що, якщо світський порядок буде повалений, релігійна організація, яку він використовував як один із інструментів, також може бути повалена.

Таким чином, ми стикаємося з гострим питанням пошуку спільної віри для нашої цивілізації, яка б розуміла як остаточно припинену практику силу примусу будь-якої церковної організації з її претензією дарувати спасіння послідовникам. Жоден експеримент, до якого за всю свою трагічну долю, приступала людина, не стикався з такою величезною проблемою. По суті, як це завжди вбачали творці соціалістичної філософії, вона прагне прийняття аргументу про те, що піднесення духу людини може бути досягнуто філософією цінностей, які визначають істинне, добре і прекрасне в термінах, які не вимагають для свого авторитету санкцій надприродної підтримки. Існує безліч доказів її сили надихати таких надзвичайних філософів, як Епікур, поетів, таких як Лукрецій або Шеллі, державних діячів, як Джефферсон, Лінкольн або Ленін. Але сила, яка нам потрібна, - це, зрештою, та сила, яка підтримує віру в звичайних людей і підтримує її в них у звичайні часи. Тих скромних людей в Юдеї, які заклали основи християнської церкви, підтримувало магічне бачення, яке розум, оскільки він не міг увійти в його храм, був безсилим знищити. Люди, які через ідеали російської революції прагнуть відродити цінності нашої цивілізації, піддають свою мрію випробуванням розуму та логіки, яка за всю історію рідко зберігала велич, коли згасала перша хвиля від захоплення.

Глава XIII

Мета і засоби

“Енергію цивілізованих суспільств”, - писав професор Уайтхед, ²⁸⁹ - “зберігає поширене відчуття, що високі цілі того варті. Енергійні суспільства містять в собі певну екстравагантність цілей, які передбачають певну свободу людини в безпечних межах особистої винагороди. Усі сильні інтереси легко стають деперсоналізованими, любов’ю до добре виконаної роботи. В такому досягненні - Мирі, забезпеченому чимось вартим, - відчувається гармонія. Така особиста винагорода впливає з мети, яка виходить за межі особистості”. У цьому сенсі я вважаю, що Совецький Союз відкрив таємницю енергійності, а в ній - засоби тієї спільної віри, яка об’єднує людей у мирі.

Звичайно, мені відомий аргумент, який можна висунути проти цієї точки зору. Спільна віра, яка об’єднує людей у мирі, залучила ОГПУ та судові процеси щодо зради, довгий список людей, виключених із партії або відправлених у вигнання, урядовий контроль як письмової, так і усної мови. Деякі критики стверджуватимуть, що я не маю більшого права говорити про цю спільну віру, народжену російською революцією, ніж про спільну віру, побудовану фашизмом в Італії або нацизмом у Німеччині. Всім їм бракує тих основ вільного волевиявлення

²⁸⁹A. N. Whitehead “Adventures of Ideas” (1933), ст. 371.

людей, які є необхідними для побудови життєздатної віри. Усі вони залежать від сили примусу їх урядів; якщо Муссоліні буде повалено, фашистська доктрина, як віра, руйнується, як колода карт. Так буде і з нацизмом; і ліберальний критик, особливо якщо, як Елі Галеві, він бачить невід'ємну суперечність між соціалізмом і демократією,²⁹⁰ зробить той самий прогноз щодо майбутнього революційної ідеї на Росії. І в особливості він підкреслить, що в Совецькому Союзі немає жодної ознаки навіть наближення до здійснення пророцтва Маркса про те, що з появою безкласового суспільства держава відмирає.

Я вважаю, що цей аргумент абсолютно помилковий.

Але він настільки широко поширений і настільки загальноприйнятий, що, на мою думку, заслуговує більш ретельного, ніж зазвичай, дослідження або з боку тих, хто його приймає, - з одного боку, або з боку тих, хто його відкидає, - з іншого. **Спроба, по-перше, ототожнити большевицький варіант марксизму з доктриною Муссоліні чи Гітлера, здається мені жахливою помилкою.**²⁹¹ Муссоліні був типовим італійським кондотьером, який використав кризу, породжену економічним розладом та крахом націоналізму, щоб стати катом демократичної основи, на якій італійський капіталізм був побудований в ім'я та за сприяння сил привілеїв у Італії - династії Савоїв, великого бізнесу, аристократії та армії. Без їхньої підтримки і, як тільки він відчув безпеку при владі, без підтримки Ватикану, його претензії міг би розвіяти залп шрапнелі,²⁹² як і претензії бандитів, таких як Гранді

²⁹⁰ *Élie Halévy "L'Ère des tyrannies"* (Paris, 1938), ст. 213 і далі.

²⁹¹ Проте вона приваблює навіть такого здібного соціолога, як містер Christopher Dawson, *op. cit.*, ст. 20, і навіть більше, мого щедрого критика, містера Джорджа Орвелла, "The Observer", 10 жовтня 1943 року.

²⁹² Пер.: *en.* "whiff of grapeshot", обстріл, яким республіканець Наполеон Бонапарт в процесі організації Директорії зупинив повстання монархістів 5 жовтня 1795 року; Директорія змінила Паризьку комуни; один з п'яти правителів Директорії паралельно з переслідуванням християнства заснував "нову релігію"; секта, подібна до кальвінізму, була організована на базі масонства прихильниками Руссо та Робесп'єра (один з лідерів Паризької комуни та організатор революційного терору)

та Фаріначчі, ²⁹³ якими він себе оточив. У нього ніколи не було доктрини, гідної називатись філософією чи вірою; уривки із Сореля та Парето, Гегеля та Джентіле, ²⁹⁴ які були прийняті його шанувальниками як сума, здавалися б безглуздими, якби їх не підтримувала монополія державної влади. І, якщо у більшому масштабі, те саме стосується і гітлеризму, хоча до складових останнього слід додати претензію німців бути обраним народом та силу, надану йому завдяки його союзу з історичною традицією прусського мілітаризму. Для розуміння як фашизму, так і нацизму важливо усвідомити, що вони знищили всі робітничі організації, що вони безжально жертвували рівнем життя мас для підготовки до війни або для самої війни; і що єдиною компенсацією, яку вони могли запропонувати в обмін на фізичне та психологічне рабство, яке вони наклали, була надія на поділ здобичі завоювань, які вони сподівалися здійснити. Суть обох доктрин полягала у запереченні того, що індивідуальна особистість цінна сама по собі, і внаслідок цього - у піднесенні держави як мети, в якій у смиренній покірності знаходять втіху маси. Обидва і фашизм, і нацизм були збройною контрреволюцією; і вони продовжували існувати, бо інакше мали загинути, лише на основі своєї здатності вести успішну війну. **Тому обидва засуджували мирні чесноти; бо провідники обох розуміли, що мир послабить націоналістичну пристрасть, пробудивши класову війну, яку вони сподівалися замаскувати, і яка залишалася прихованою у виробничих відносинах, які були збережені.**

та перетиналась з протестантизмом (див. Catholic Encyclopedia, 1907, "Theophilanthropists"); відому роль у секті грав ідеолог американської революції Томас Пейн; за 5 років Директорії навколо Франції вирости десятки революційних республік (en. Sister Republics), після чого Бонапарт в результаті безкровного перевороту в 1799 проголосив себе консулом, в 1801 уклав Конкордат з Ватиканом з запропонованим додатком, який вноормовував дві визнані протестантські секти, в 1804 проголосив себе імператором, а в 1806 санкціонував засідання єврейського Синадріону

²⁹³Пер.: it. Dino Grandi, Roberto Farinacci

²⁹⁴Пер.: fr. Georges Sorel, it. Vilfredo Pareto, Giovanni Gentile

В підсумку, це означає, що немає реальної різниці, крім технологічної основи, через яку вона виражається, між фашизмом та гітлеризмом та тираніями, старими, як і сама історія. Чого не можна стверджувати про большевізм. Його витоки через період адаптації марксизму до російських умов сягають часів повільного зростання протесту робітничого класу проти промислової революції та приходу до влади класу капіталістів, який перервав надію мас ²⁹⁵ на доступ до матеріального добробуту. Октябрська революція прагнула зробити цей добробут надбанням робітництва не менше, ніж людей, яким пощастило володіти інструментами виробництва. Вона не розглядала державу як ціль поза індивідами, з яких вона складалася. Вона заперечила вимоги тих, хто, володіючи власністю, зміг зробити свої вимоги ефективними для домінування над звичками суспільства. Без сумніву, Ленін та його послідовники припускали неминучість громадянської війни. Але це сталося не тому, що вони заперечували правомірність демократичного правління, а тому, що вони були переконані, що демократія може набувати реальної форми тільки під егідою спільної власності. Загалом, їхні опоненти розглядали свободу як відсутність втручання у їх розпорядження владою; большевики розглядали свободу як позитивну організацію можливостей для звичайних людей проявляти творчу ініціативу. Для досягнення цієї мети вони були орієнтовані на ідею планового виробництва для громадського споживання; і для реалізації останнього їм було потрібне володіння державною владою. Бо, не володіючи владою, вони не могли переосмислити в суспільстві відносини на виробництві.

Ніхто, хто чесно проаналізує совецький експеримент, не зможе розглядати його прийняття диктатури пролетаріату як перманентну ознаку їх зусиль. Бо, по-перше, суцільна анархія ситуації, яка їм дісталася

²⁹⁵Пер.: ен. “fourth estate” (“четверта влада”), переважно використовується в значенні “преса”

у спадок, вимагала сильного уряду, щоб навести порядок із того хаосу, з яким вони зіткнулися.²⁹⁶ І, по-друге, їх спроби змінити виробничі відносини за режиму Керенського зустріли не лише спротив з боку власників майна, правові відносини яких вони прагнули змінити, а й усіх іноземних держав, які прагнули на них вплинути. Німецьке ставлення було виявлено у Брест-Литовську. Британія, Франція, Японія, США, навіть чеська армія прийшли на допомогу рядам цих жалюгідних авантюристів, які прагнули відновити якщо не царя, то хоча б основні соціальні елементи царського режиму. Я вважаю, що прийняття диктатури пролетаріату неправомірно тлумачити, як у випадку з контрреволюціями Італії та Німеччини, як навмисну спробу заперечити спонтанність, а отже, і значущість людської особистості. Навпаки, кожному, хто чесно дослідить їхнє ставлення до освіти, до становища жінок, до прав відсталих народів, до проблем, пов'язаних зі злочинністю, до місця науки в суспільстві, яке вони прагнули побудувати, і, не в останню чергу, до обов'язків, які вони наклали на членів комуністичної партії, буде важко уникнути висновку, що їхньою метою було просування добробуту всіх громадян, незалежно від класу, віри чи раси.

Бо неможливо глибоко дослідити совєцький експеримент, не побачивши, що фундаментальне його призначення - ніщо інше, як завдання переробити людину. І ціною цієї трансформації вимушено став не тільки виклик минулому Росії й усій тій масі росіян, до яких вона мала була застосована з 1917 року, а й решті світу, який спирався у виробничих відносинах на корисливий принцип. З огляду на цей виклик, у Совєцькому Союзі не могло бути демократії в тому сенсі, в якому демократична концепція

²⁹⁶Цікаво відзначити, як більшість істориків Риму хвалять Юлія Цезаря та Октавіана Августа за припинення потворної анархії республіки; їхній авторитет був "необхідним". Але коли того ж результату досяг Ленін, створений ним порядок миттєво стає "тиранією" або "пухлиним розростанням большевізму".

має значення у західній цивілізації. Бо для нас самих демократична концепція прив'язана до основи, яка для переважної більшості робить людину вагомою та щасливою з огляду на обсяг її майна; а політик, який прагне послабити цю прив'язку, одразу опиняється в конфлікті з масою звичок, законів та інституцій, усі з яких були обумовлені наполяганням на тому, що збагачення загалом є джерелом значущості та щастя. Варто підкреслити, мова йде про збагачення особи на власну користь; серед нас немає більшого переконання, ніж ототожнення намірів індивідуального збагачення з загальним добробутом. Саме це остаточне переконання заперечує Совецький Союз; і якщо він хоче довести світові своє заперечення, він повинен змінити всі звички, закони та інституції, які дозволили нав'язати це переконання великій масі людства. Тому мені не здається примітним те, що це заперечення досі не виявилось сумісним зі сприйняттям західної концепції демократії. Якби комуністична партія Совецького Союзу залишила долю центрального принципу своєї віри на випадкове рішення виборців, які ще перебували на етапі, коли заперечення соціалістичної ідеї було швидше правилом, ніж винятком, це стало б настільки ж примітним, як і готовність з боку західних демократій без нарікань дивитись на доступ соціалістичних партій до державної влади. Фактично, навіть присутності на посадах міністрів у Лондоні чи Парижі соціалістів, від яких не варто очікувати соціалістичного законодавства, достатньо, щоб викликати паніку на фондових біржах світу. І в творчі часи Нового курсу, коли президент Рузвельт проштовхував через Конгрес закони, більшість або велика кількість із яких була вже звичним явищем в розвинених європейських демократіях, тривога на Парк-авеню в Нью-Йорку, здавалося, свідчила про те, що він був інструментом прихованої змови, за нитки якої тягнув Сталін у Москві.

Насправді, даремно очікувати, що людська поведінка може бути повністю адаптована до принципів нової віри менш ніж за одне покоління, особливо якщо тих, хто підлягає адаптації, у цьому процесі

закликатимуть відкидати віру на тій підставі, що вона повністю ірраціональна та суперечить усьому їхньому досвіду. Ось чому совецький громадянин змушений прийняти основи його віри. Ми, збентежені цим примусом, зрештою, повинні пам'ятати, що головною причиною того, що основою нашої віри залишається свобода критикувати, є те, що ніхто не очікує, що свобода критикувати стане свободою змінювати; там, де ця небезпека навіть підозрюється на горизонті, з блискавичною швидкістю з'являються муссоліні, гітлери та франки, щоб покласти край такій свободі. Але совецький громадянин має можливість користуватись тим, що можна назвати демократією другого порядку, імпорт якої ми не повинні зводити до мінімуму. Він не може критикувати Сталіна або вести кампанію проти марксистської філософії, як “економічний монархіст” у Сполучених Штатах - нападати на президента Рузвельта і наполягати на тому, що філософія Нового курсу означає загибель Америки. Але він може критикувати свого бригадира або керівника; він може протестувати проти неефективності фабрики чи ферми чи навіть державного департаменту. Він може вносити пропозиції, які торкаються суті його повсякденного життя, і його бажання самовдосконалення, чи то у роботі, якою він заробляє на життя, чи в якійсь іншій сфері діяльності, не створить для нього ризику прославитись як агітатор і прямувати цим шляхом до безробіття, або “зазнатися” і, ймовірно, стати непопулярним у товаристві. Страх відсторонення не є всюдисущим привидом у його домі; і йому не потрібно боятися, що наступні роки означатимуть бідність, яка народжується, коли він змушений поступитись місцем молодшому поколінню. І вся атмосфера, в якій він живе, просякнута двома факторами, значення яких одними з перших помічає відвідувач Совецького Союзу. По-перше, у ньому відсутній той фантастичний контраст між розкішню та бідністю, який так вражає в капіталістичних демократіях; які б помилки не допустили його правителі, принаймні вони не зробили помилки, надавши владу

багатим людям лише тому, що вони мають багатство. Другий фактор - визнання того, що робота, доки вона корисна та добре виконується, несе з собою статус гідності. Повагою користується не зароблений дохід, а виконана праця; і результатом цього чинника в дії є відкриття шляху до задоволення, яке приносить її послідовникам самоповага, яка є життєво важливою частиною таємниці свободи.

Таким чином правителі Совецького Союзу, на мій власний погляд, прагнуть змінити поведінку людини методом соціальної організації, яка заперечує претензії, висунуті в західному світі в ім'я корисливого суспільства. **Я ні на мить не стверджую, що, намагаючись її переробити, вони не робили часто величезних промахів та не чинили фантастичної жорстокості; не менш очевидно, як показав процес над Ягодою, що переважно злочини не виходили за межі тієї поведінки, яку їм дозволяла віра.**²⁹⁷ **Я приймаю потворність усіх цих речей; і я навіть не намагаюся їх вибачити. Але ті, хто збирається судити про їх наслідки, повинні бачити їх у історичних пропорціях. Ті, хто приймає християнську віру, не вважають плями в її історії спростуванням її проникливості.** Проте переслідування, симонія,²⁹⁸ кумівство церков тривали до наших днів. Більшість пресвітеріанців сьогодні вітають спалення Сервета²⁹⁹ Кальвіном; але вони не роблять висновку з тієї трагедії про те, що теологія Кальвіна помилкова. Мало хто з римо-католиків сьогодні захищав би варварства Інквізиції; але вони заперечували б, що ці варварства спростовують обґрунтованість римської претензії. Факт, який ми повинні визнати, полягає в тому, що будь-яке пристрасне переконання буде прагнути здобути владу; і, якщо воно все-таки її отримає, то буде боротися всіма силами не просто за те, щоб зберегти здобуту владу, але, якщо зможе, щоб розширити сферу власних повноважень. **Це істинно для нації, церкви та держави; і там, де**

²⁹⁷Пер.: Генріх Ягода, заступник голови ОГПУ, один з організаторів Голодомору

²⁹⁸Пер.: продаж або купівля церковних посад або духовного сану

²⁹⁹Пер.: en. Michael Servetus

володіння переконанням породжує суперечки, лише тоді, коли його наслідки вважаються неважливими, люди готові дотримуватись висновків раціонального та мирного обговорення. Якщо люди могли вбивати один одного через дрібниці теологічних відмінностей, які зараз навряд чи викликають навіть інтерес у науковців, насправді не дивно, що за чверть століття розбіжності між людьми щодо дійсності російської революції досі викликають лютю з обох сторін. І там, де є лютю, щоб справа опонентів не взяла гору, люди беруться за зброю. В таких умовах явно поки не настав етап, коли правління можливе за добровільною згодою керованих.

Щоб зрозуміти пристрасть, яку породжує нова віра, ми маємо дещо відсторонитися від суперечок, в які ми самі втягнуті. Бо тоді у нас є шанс розгледіти перспективу, яка сформує наше судження, безпосередньої суперечки з позицій відстороненості та безкорисливості, які є умовами мудрості. Майже шістдесят років минуло з тих пір, як Вільям Морріс в одній зі своїх соціалістичних лекцій розповів про майбутній розпад нашого суспільства з такою інтенсивністю проникливості та уяви, які відповідають баченню поетів. “Поміркуйте”, - писав він,³⁰⁰ - “що означає суспільство, засноване на пограбуванні: як за нього процвітають найжорсткіші і жалюгідніші пороки. Я сказав, що наша нинішня система примусила нас до боягузтва, а отже, і до несправедливості. Хіба це не природний наслідок суспільства, в якому кожен, хто процвітає, повинен робити це за рахунок свого сусіда; коротше кажучи, жити з розкрадання? За таких умов немає нічого стабільного; подивіться, нам не допомагає те, що ми маємо хороші здібності, що ми працюємо, спритні своїми руками або мозком, добре розвинені люди, все це нам не до речі, доки інші не є гіршими від нас самих; якщо не ми їх підкоримо, вони підкорять нас, і, незважаючи на наші добрі якості, ми будемо визнані їхніми рабами, і тим самим більша частина наших хороших якостей буде витрачена даремно та,

³⁰⁰May Morris “William Morris: Artist, Writer, Socialist” (Oxford, 1936), том II, ст. 432.

зрештою, втрачена. Щоб жити у щоденному терорі, щоб не втратити, комусь із нас - панування над іншими, комусь - дозвілля, комусь - гідний заробіток; і цей страх, я стверджую, примушує нас навряд чи мати справу з нашими побратимами, щоб вони раптом не піднялися над нами і не зайняли наших місць”.

Як я вже сказав, минуло майже шістдесят років з тих пір, як Морріс використав ці слова; це було за рік після того, як він розпочав редагувати “Співдружність”³⁰¹ і виступив у суді перед суддею містером Сондерсом,³⁰² після демонстрації за свободу слова на вулиці Дод, Лаймхаус, про яку старі люди досі говорять з гордістю.³⁰³ На мою думку, його лекції досі викликають пристрасне тремтіння попри те, що він добре усвідомлював, що засуджуваний суспільний устрій глибоко вкорінений і сильний. Хіба не повинна ця полум’яна пристрасність змусити нас усвідомити, наскільки інтенсивнішою буде віра в тих людей, які говорять не про майбутнє, яке вони бачать попереду, а про сьогодні, яке вони пильнують ціною власного життя? Морріс говорить не мовою перебільшення, а мовою тверезого реалізму. Бо ми бачили цей настрій не лише в країнах, охоплених у міжвоєнні роки революцією та контрреволюцією. Ми бачили його в Британії у дні загального страйку,³⁰⁴ 6 лютого 1934 року в Парижі, у Герріні, Патерсоні та Гастонії³⁰⁵ у США. Ми не маємо забувати, що коли Франко перетворив Іспанію на одну суцільну в’язницю, Ватикан надав свою підтримку цій в’язниці іспанського народу; та історію Мексики, починаючи з того часу, як президент Кальєс³⁰⁶ дозволив католицькій

³⁰¹Пер.: “Commonweal”, тижневик Соціалістичної ліги

³⁰²Пер.: en. Thomas William Saunders

³⁰³Пер.: епізод під назвою “Dod Street Trick” описаний Бернардом Шоу в “Fabian Tracts” - виданнях фабіанського товариства, No. 41, “The Fabian Society: What it has done and how it has done it”, 1892, ст. 9

³⁰⁴Пер.: 4 травня 1926 року

³⁰⁵Пер.: вугільний страйк 1922 року в Herrin, Illinois; текстильний страйк 1913 року в Paterson, New Jersey, організований комуністами IWW; текстильний страйк 1929 на Loray Mill, Gastonia, North Carolina, організований компартією США

³⁰⁶Пер.: es. *Plutarco Elías Calles*

церкві в союзі з нафтовими магнатами Великобританії та Америки зберегти свою владу навіть ціною масової бідності та кріпацтва. Той “щоденний терор, щоб дехто з нас не втратив домінування над іншим” описує не якийсь раптовий або спорадичний облоговий стан, а те розумове ставлення, яке соціалізм як принцип дії, яким на Росії володіє державна влада, рішуче готовий знищити.

Історично, звичайно, існують похмури підстави припускати, що цивілізація, яка руйнується так само, як руйнується наша у війні та революції, нелегко досягне внутрішньої гармонії миру. Нам не потрібно припускати, навіть з такими відомими істориками, як Ростовцев,³⁰⁷ що занепад стародавнього світу був наслідком спроби поширити свою культуру від аристократичної еліти на маси; я вважаю, що не буде дивним приписати цей похмурий висновок природному песимізму великого дослідника царського режиму, який із жахом спостерігає за приходом до влади третього стану. Всі ми маємо спокусу припустити, що мудрість класу, який ми представляємо, гарантує грандіозну кульмінацію усїєї цивілізованої історії; ніхто, наприклад, не може прочитати другий з відомих виступів Маколея про великий законопроект про реформи³⁰⁸, не відчувши, що в зауваженні Беджета була справжня істина, коли він розглядав “англійську історію як процес, який призвів до дебатів, в яких він бере участь”;³⁰⁹ і небагато речей є більш примітними, ніж повна впевненість, з якою Барнав³¹⁰ припускав, що з перемогою французької буржуазії в революції 1789 року історія досягла остаточних меж свого можливого розвитку,³¹¹ окрім тієї простоти, з якою видатний американський підприємець вважав, що його успіх в бізнесі є прямим наслідком волі Бога.³¹²

³⁰⁷Пер.: en. Michael Rostovtzeff

³⁰⁸Thomas Babington Macaulay “Selected Speeches” (Oxford, 1935), ст. 20 і далі.

³⁰⁹Цитовано Mr. G. M. Young в зазначеній редакції, ст. xii.

³¹⁰Пер.: fr. Antoine Barnave

³¹¹H. J. Laski “The Rise of European Liberalism” (New York, 1936), ст. 230 і далі.

³¹²Herbert Harris “American Labor” (1939), ст. 127.

В такому світі, як наш, де принципи, які лежать в основі організації західної демократії, є майже прямо антитезою до принципів, які лежать в основі демократії Совецького Союзу, далеко не так легко припустити, що одна лише перемога буде служити підставою для їх перманентного примирення. Цікаво, що у Британії союз між Консервативною партією та Лейбористською партією підтримується шляхом обережного відтермінування будь-якого обговорення живих питань, якими люди перейматимуться, коли буде здобута перемога, але не винайденням спільної основи, яка вже зараз дозволить їм знаходити спільні пропозиції. Це важливо, оскільки немає того сенсу, в якому Лейбористську партію можна вважати революційною; це розширення соціального радикалізму періоду Ллойда Джорджа ³¹³ у більш широке поле дії. Її коріння досі в тій фабіанській філософії, ³¹⁴ яка припускає першість розуму в політиці, і це незважаючи на досвід європейського континенту в міжвоєнні роки. Тому вона приймає як символ віри готовність своїх опонентів дотримуватися результатів демократичного методу і розглядає поступову трансформацію капіталістичного суспільства у Британії у соціалістичне суспільство. Незалежно від того, наскільки серйозно вона оцінила становище, яке займатиме в кінці

³¹³Пер.: ен. David Lloyd George, ліберальний прем'єр-міністр Великої Британії часів Першої світової війни

³¹⁴Пер.: ядром фабіанських соціалістів, заснованих в 1884 році, були Сідней та Беатріс Веббі; назва товариства посиляється на тактику римського воєначальника Фабія, який уникав прямого протистояння з Ганнібалом Баркою з Карфагену та знекровив його основні сили; оригінальною емблемою товариства був вовк в овечій шкурі; в 1895 фабіанці заснували Лондонську школу економіки; в 1918 році Лейбористська партія прийняла програму "Праця та новий соціальний порядок", написану Веббом; в 1936 Веббі видали твохтомник "Совецький комунізм: нова цивілізація?", який перевидали в 1941 та 1944 без знака питання у назві; засновники товариства Веббі та відомі члени, такі як нобелівський лауреат Бернард Шоу або фантаст Герберт Веллс, активно заперечували Голодомор; академічна пропаганда Веббів справила фундаментальне враження на Захід (див. Eugene Lyons "The Red Decade: the Stalinist Penetration of America", Bobbs-Merrill, 1941, ст. 125); Лейбористська партія до сьогодні безпосередньо асоційована з Фабіанським товариством

війни, по-перше, у світлі 1931 року³¹⁵ та його серйозних наслідків, а по-друге, у світлі тягарів, які навіть перемога покладе на Велику Британію, передбачити його непросто. Найбільш природний висновок, до якого ми приходимо, полягає в тому, що погляди британського робітництва побудовані не на будь-якій послідовній філософії, а на прагматичному підході, який наполягає на вирішенні кожного питання в той момент, коли воно виникає; і це виглядає з критичної точки зору не так правдиво, як та історична британська політика “продиратися”, успіх якої в минулому був зумовлений не так її логічними якостями, як суттєвими економічними перевагами, якими Британія володіла до початку війни проти всіх націй, крім Сполучених Штатів.³¹⁶ І не так легко побачити, що, коли ця війна закінчиться, цей шанс на успіх впливає з тієї простої причини, що економічні переваги значною мірою у будь-якому разі зникнуть. Британія, так би мовити, повернеться туди, де вона була наприкінці Наполеонівських війн, без економічного першості, якою вона тоді володіла, і без самовпевненості, яка була народжена з цієї економічної першості.

За таких обставин важко зрозуміти, що єдність світогляду, від якого залежить соціальний мир, пропонує звичай без тієї філософії, яка характеризує корисливе суспільство. Якщо містер Черчілль матиме власний шлях, то програма, на яку маси зможуть дати згоду, буде повідомлена їм тільки після того, як буде виграна війна; і характер цієї програми має визначатися тим, що те, що означає “нація”, зможе на той час собі дозволити. Але як тільки ми починаємо аналізувати концепцію “нації”, стає досить зрозумілим, що це група виборців, яка або вирішує продовжити коаліційний уряд, який очолює містер Черчілль, і в цьому випадку Лейбористська партія стає своєрідним постійним лівим крилом Консервативної партії, або

³¹⁵Пер.: економічна криза, пов’язана з Великою депресією, розгромна поразка на виборах та розкол у партії

³¹⁶Cf. мою роботу “Marx and Today” (Fabian Society, 1943), *passim*.

коаліційний уряд буде розбито, і Лейбористська партія звертатиметься до виборців із соціалістичною програмою. У першому випадку основним принципом продовження коаліції є прийняття в загальних рисах традиційного характеру британського суспільства, тобто зі структурою, побудованою на прийнятті корисливого принципу. У другому Лейбористська партія зобов'язана рухатися до справжньої філософії, яка відкидає корисливий принцип. У першому випадку, принаймні, мало ймовірно, що Лейбористська партія зможе зберегти справжні соціалістичні елементи серед своїх членів; і розкол, який тоді виникне у її лавах, ймовірно, прирікатиме її на долю Ліберальної партії після 1918 року. Важливим питанням стане еволюція соціалістичної віри, організованої окремо від тих виборців лейбористів, які підтримають ідею продовження національного уряду; і темпи цієї еволюції залежатимуть від характеру заходів, за які візьме на себе відповідальність відновлена національна влада. І якщо ми вважатимемо, на що, на мою думку, ми маємо право, що ефективна основа такого уряду залежатиме від підтримки консерваторів, мені здається розумним стверджувати, що відхід його критиків до цілком соціалістичного світогляду, вірогідно, буде більш швидким, ніж нинішні обставини дозволяють нам це уявити.

Це відбудеться ще ймовірніше, якщо коаліційний уряд закінчиться з розгромом гітлеризму. Бо в такому випадку Лейбористська партія, яка відновить справжню незалежність, буде зобов'язана шукати підтримки виборців, довівши реальність своїх соціалістичних принципів. Цей доказ, на мою думку, був би недоступний лише у внутрішній площині. Після перемоги стане очевидним, що в контрасті одна до одної виділяються дві віри. **Сполучені Штати твердо дотримуються точки зору, що чим менше планового суспільства, тим більше можливостей залишається для творчих зусиль; а Совецький Союз не менш рішуче відкидає цю думку на тій підставі, що рано чи пізно вона обов'язково створить умови, які викличуть третю світову війну. Я впевнений, що британський уряд, в якому переважає консервативний вплив, схилиться**

до американських поглядів; і я так само впевнений, що швидше виявиться правильним підхід Совецького Союзу. Бо з закінченням війни Сполучені Штати матимуть можливості для виробництва надлишку більші, ніж знала будь-яка країна в історії. Його використання передбачатиме одну із трьох можливостей. Вони можуть зберегти свої нинішні виробничі відносини; у цьому випадку вони повинні або завоювати ринки, які можуть вигідно використати по всьому світу, або зіткнутися із безробіттям у масштабах навіть більших, ніж у часи Великої депресії. Перша альтернатива залучає їх до масштабного економічного імперіалізму; другою, я припускаю на основі всього досвіду і, не в останню чергу, наслідків американського досвіду, буде кінець демократичного життя в Сполучених Штатах. Бо наразі немає сумніву, що масове безробіття та демократія в політиці є принципами, які суперечать один одному. І якщо Америка вступає на шлях економічного імперіалізму, хоча б неусвідомлено доклавши до цього зусилля, то важко зрозуміти, як Британська імперія, яка живе за рахунок експорту, може зберегти свою потужність без такого зниження рівня життя, яке було б фатальним для її традиційних звичок та організації.

Звичайно, є ще третя можливість. Сполучені Штати, можливо, матимуть мудрість визнати дві речі. По-перше, можна буде побачити, що чим повніше вони допомагають країнам Європи та Азії відновитися після бід війни, тим більш ефективним у довгостроковій перспективі буде процвітання, до якого вони отримують доступ; і вони можуть усвідомити, що одна з найглибших економічних помилок їхньої історії відбулась, коли у міжвоєнні роки вони прийняли політику високих мит та бар'єрів щодо вільного в'їзду іммігрантів з Європи. Не так легко помітити, що їхні лідери, швидше за все, приймуть цю довгострокову точку зору. Американські комерційні інтереси рідко вражав акцент економістів на серйозній небезпеці високих мит для світу; навіть під егідою Нового курсу зменшення бар'єрів проти максимально вільної міжнародної торгівлі було відносно невеликим; і є небагато доказів того, що американський профспілковий рух,

головний противник вільної імміграції, змінив свою точку зору з 1939 року. Дійсно, ніхто після уважного вивчення не висловлювань розсіяних інтелектуалів, а політики тих, хто сьогодні формує переважні інтереси Сполучених Штатів, не зможе спокушатися оптимістичним настроєм. Національна асоціація промисловців, Торгово-промислові палати, Американський легіон³¹⁷ досить твердо тримаються того індивідуалізму, який після 1919 року привів епоху Хардінґа-Куліджа-Гувера до Великої депресії. Зростання почуттів проти негрів, як показали расові заворушення у Детройті, залишає губернаторів залучених штатів без жодних пропозицій; губернатор Спаркс³¹⁸ з Алабами, наприклад, приписував зло “зовнішньому впливу” і, здавалося, уявляв, що проблема була вирішена згадкою про те, що “дві раси є частиною економіки Півдня”, з очевидним висновком, що їх відносини в цій економіці слід розглядати як непорушні.³¹⁹

І слід пам'ятати, що відношення американської держави - що не те саме, що й американський народ - до європейської реконструкції створює психологічні проблеми влади, які буде недоречно недооцінити. Ми всі розуміємо, що Америка кине всю свою вагу на перемогу над Віссю. Але перемогу для чого і перемогу для кого? Італійці можуть бачити сьогодні, а німці побачать вже завтра, наскільки жорстоко вони були введені в оману щодо цілей Муссоліні та Гітлера. Але чи побачать вони також, що були введені в оману пропагандою, яка попереджала їх не вірити в те, що Чотири свободи справжні, якщо, щоб зробити їх справжніми, насправді нічого не робиться? Хіба не очевидно з англо-американської політики в Північній Африці, можливо, також, з їхньої політики в Італії як прелюдії до італійського вираження, те попередження для мас, що вільні інституції та економічна справедливість для Європи важливі менше, ніж такий вплив перемоги, який для Беббіта³²⁰ та тих, від кого він залежить,

³¹⁷Пер.: en. National Association of Manufacturers, Chambers of Commerce, American Legion

³¹⁸Пер.: en. Chauncey Sparks

³¹⁹The New Republic, July 12, 1943, p. 38

³²⁰Пер.: слово, яке закріпилося в англійській мові у визначенні “особи,

залишити їхні привілеї у безпеці? Тривалий мир, зважаючи на весь історичний досвід капіталістичної демократії, логічно не властивий її принципам. Бо ми ніколи не повинні забувати, що в 1939 році ніхто не хотів війни, але війна все-таки настала. Звісно, оманливо уявляти, що початок війни був обумовлений, чи то в Італії, чи в Німеччині, впливом “однієї поганої людини”; справжнє питання - набагато більш складна причина того, що спонукало кожна із цих націй, у світлі їхньої історії, дозволити “поганим людям” отримати такий на них вплив. І це питання, в свою чергу, має бути пов’язане з тими причинами, які спонукали між війнами уряди Британії та Сполучених Штатів до протекції тим самим “злих людей” і безсоромного прослуховування панегіриків, якими їх закидали британські та американські громадяни, які жили в “щоденному терорі” мас, про який казав Вільям Морріс.

яка бездумно слідує стандартам середнього класу” (див. Mirriam-Webster) після однойменної новели 1922 року Сінклера Льюїса, за яку він отримав Нобелівську премію 1930 року; італійський контекст, вірогідно, може відсилати до міркувань італійського комуніста Антоніо Грамші (див. напр. “Quaderni del carcere”, зошит 6, параграф 49)

Глава XIV

Ціна свободи

“У боротьбі, яка була необхідною”, - писав Томас Джефферсон про французьку революцію,³²¹ - “багато винних пали без жодного суду, а разом з ними деякі невинні. Їх я оплакую так само, як і будь-кого, і оплакуватиму деяких із них до дня моєї смерті. Але я оплакую їх так, як мав би зробити, якби вони пали в бою. Потрібно було використати народ³²² (...) Свобода всієї землі залежала від цього змагання, і хоч коли-небудь в ньому перемагали такою малою невинною кров'ю? Моя власна прихильність була глибоко поранена деякими жертвами з цієї самої причини, але у разі, коли б справа зазнавала невдачі, я скоріше побачив би половину землі спустошеною; якби у кожній країні залишилися Адам і Єва, і вони залишилися вільними, це було б краще, ніж зараз”. Це важке висловлювання. Однак настільки ж справедливим для корисливого суспільства, як це було для Європи часів Джефферсона, залишається те, що, оскільки влада настільки переважно є вираженням багатства, “кожна людина має обирати бути щукою або пічкуром, молотом або

³²¹“Democracy: Selections from the Writings of Thomas Jefferson” (London, 1939), ст. 32, уривок з листа Джефферсона до Вільяма Шорта, написаного в 1793 році.

³²²Пер.: “народ, механізм не настільки сліпий, як снаряди і бомби, але певною мірою сліпий”

ковадлом”.³²³

Зауваження, яким вражає Джефферсон у цитаті, яку я навів з його спостережень щодо французької революції, викликає жах у найбільш врівноважених, і навіть багатьох, хто претендує на прогресивність світогляду. Однак для нас надзвичайно важливо пам'ятати, що в усі часи людські маси жили майже за крок від катастрофи. Навряд чи менш важливо постійно собі нагадувати, що більшість довготривалих джерел задоволення, здійснення інтелектуальної цікавості, естетична насолода, яку викликає чудова поезія, чудова музика або чудова література, планування кар'єри в політиці, рішення про подорож - всі були обмеженими ресурсами як засобами задоволення для небагатьох. І, здебільшого, як у часі, так і в просторі, авторитет держави використовувався для нагляду обмеження ресурсів, а не для їх збільшення. Навіть коли християнство досягло своєї асоціації з імперською владою, воно не оперувало збільшенням, незважаючи на його походження як доктрини, запропонованої бідним та скромним. Частково це пояснювалося тим, що в перші роки воно робило акцент на близькості Другого пришествя, а частково - на постійності віри в цінності не цього світу. Так що, коли Римська імперія прийняла його як офіційну релігію, воно одразу зазнало тонкої адаптації до потреб імперії, що пристосувало його, як і язичницькі віри, які воно потіснило, до історичного шляху земної влади. Так, як і юдаїзм на ранніх етапах, і релігія грецького міста-держави, християнська церква протягом століть стала опорою самого класового поділу у суспільстві, проти якого, наскільки могли наважитися, гаряче протестували її засновники.

У всі часи, коли засоби матеріального достатку розширювалися, виникала та атмосфера надії, яка дозволяє людям організувати відносини шляхом переконання. Надія виступає як фактор об'єднання; це дозволяє людям бачити, що між ними є спільного, і це пропорційно зменшує потребу застосування сили як основи авторитету. Але розширення,

³²³Ibid., ст. 261 (“Letter to C. Hammond”, 1821).

на яке досі були здатні відомі нам економічні системи, ніколи не було ні безперервним, ані достатньо інтенсивним, щоб зробити силу надії достатньо глибокою для того, щоб згода, а не примус стали постійною ниткою, якою витканий візерунок нашого життя. Без сумніву, у будь-який період приблизно за останні три-чотири століття відгук на попит, здатність подолати лихо і зробити життя безпечним, іншими словами, і рівень життя, і верховенство права, були більш адекватними, ніж будь-коли раніше від того періоду. Не в останню чергу, темпи, з якими протягом цього періоду людина ставала господарем таємниць природи і таким чином все більше і більше підкорювала свою долю, були революційними порівняно з незмінними століттями між, скажімо, Афінами у V столітті до Христа та запереченням претензій папи через дві тисячі років. І, зокрема, географічні відкриття, особливо Америки, поставили старий світ у становище, яке також мало революційний вплив.³²⁴

Бо хоча було б великим перебільшенням сказати, що після свого відкриття Європою Америка використала можливість почати з чистого аркуша, то починаючи з такого періоду, як зростання Франкліна до зрілості, як для корінного американця, так і для європейського іммігранта, він не міг і мріяти про те, щоб чогось досягнути у старому світі, якщо він не належав до дуже маленького та привілейованого класу. Варто лише спробувати оцінити вплив американського збурення на Францію та Ірландію, на Німеччину та Італію, щоб побачити, що воно знайшло прояв у сотнях шляхах нових стандартів можливостей, нових рівнів ставлення до громадянина з боку держави, що позначає епоху звершень сили особистості. Обіцянка американського життя, принаймні від досягнення незалежності до Великої депресії 1929 року, здавалося, надавала демократичним інститутам новий статус серед людства. Безумовно, не зайвим буде вказати, що за півтора століття цей період охоплює будь-яку політичну систему, яка заперечувала кінцеву обґрунтованість демократичної гіпотези, яка, як

³²⁴Пер.: тут і попередньо за текстом помилка “import” (“revolutionary import”)

могло здаватись, і, дійсно, значною мірою насправді, перебувала в обороні.

Було б історичною помилкою стверджувати, що обіцянка американського життя завжди залишалась мрією, а не реальністю. Але я вважаю, що не є історичною помилкою наполягати на тому, що величезна драма розгортання континенту з його величезними ресурсами та його силою поглинати те, що здавалося нескінченним потоком іммігрантів, раптове виникнення його літератури, яка стала невід'ємною частиною мейнстріму цивілізованої думки, його здатності вирощувати державних діячів, які, як Джефферсон і Лінкольн, знаходили місце у Білому домі із природністю, яка не боялася і не мала боятися порівняння з будь-яким правителем, породженим історичними традиціями Європи - я вважаю, не буде помилковим наполягати на тому, що напруження драматизму, масштаб, в якому відбувалась драма, приховували від глядача, що вона, при всьому хвилюванні, була не більше, ніж новою версією п'єси, такої ж старої, як історія людства. Бо від повстання Шейса і далі, через боротьбу федералістів та республіканців, у конфлікті Джексона з Ніколасом Бідлом ³²⁵ та його банком, за чотири роки того похмурого масового братовбивства, ³²⁶ яке Чарльз Бірд так справедливо назвав другою американською революцією, а потім через той потворний період корупції та злиднів, коли Гульди і Вандербільти, Рокфеллери та Моргани, ³²⁷ взявшись писати свої коментарі до Геттісбурзької промови, ³²⁸ ми бачили, як знову виділявся контур старої корисливої моделі. З раніших часів проти цього існував протест: Популізм, Лицарі праці, прогресивізм; ³²⁹ і деякі протести, такі як проникливість

³²⁵Пер.: en. Daniel Shays, Andrew Jackson, Nicholas Biddle

³²⁶Пер.: громадянської війни в США 1861 року

³²⁷Пер.: перелік промислових магнатів з так званих "robber barons": en. Jay Gould, Cornelius Vanderbilt, John D. Rockefeller, J. P. Morgan

³²⁸Пер.: промова Авраама Лінкольна 19 листопада 1863 року

³²⁹Пер.: en. Populists, або People's Party, лівий аграрний рух; Noble and Holy Order of the Knights of Labor, робітничка спілка; "progressive movement", або "progressivism" - загальна характеристика широкого явища в США кінця XIX століття, зокрема, заснування Прогресивної

Джона Тейлора з Керолайна ³³⁰ або гнівний запал Данієля Де Леона, ³³¹ мали пророчі якості.

Однак загалом вірно стверджувати, що поки Велика депресія не принесла паніку того фантастичного ³³² 29 жовтня 1929 року, було небагато американців, і, можливо, навіть менше європейців, які не вважали, що Сполучені Штати через це очікує особлива доля, що відрізняється від долі старого світу. У певному сенсі Сполучені Штати спокійно сприйняли війну 1914 року; і її наслідками були десять років буму, які приховували від більшості долю, яка чекала, щоб довести, що ті, хто сіє вітер, мають пожинати бурю. ³³³ Роки Нового курсу дали зрозуміти, що ментальний клімат Америки по суті нічим не відрізняється від клімату

партії Теодором Рузвельтом (див. Britannica Online, “Progressivism”)

³³⁰Пер.: ен. John Taylor of Caroline; враховуючи прогресивний аграрний контекст, згаданий Ласкі, варто навести відомий уривок з Тейлора: “Благородство та ієрархія не є єдиними способами організації порядку. (...) Багатство, як і загальне виборче право, для підтримки демократичної республіки має бути значною мірою розподілені; а отже, те, що збере значну частину будь-якого з двох у невелику кількість рук, її знищить. Оскільки влада слідує за багатством, більшість має ним володіти або втратити владу. (...) Меншість, яка будь-яким шляхом отримує багатство або зброю, стає урядом” (John Taylor “An inquiry into the principles and policy of the government of the United States”, 1814, Green and Cady, 1814, ст. 274). Цей вислів “ліберального аграрія” Тейлора (див. Britannica Online, “John Taylor of Caroline”), активного спікера джефферсонівської демократії одного з батьків-засновників США Томаса Джефферсона, про багатство та демократію особливо примітний в світлі комуністичної пропаганди у Другу світову війну рядом працівників держдепу по напрямку Китаю, викритих в процесі розслідування діяльності Інституту тихоокеанських відносин, які порівнювали комуністів Мао Цзедуну з “ліберальними аграрними реформаторами”, “подібними до Нового курсу Рузвельта” (див. Anthony Kubek “The Red China papers: what Americans deserve to know about U.S.-Chinese relations”, Arlington House Publishers, 1975, ст. 104; див. також United States Congress, Senate, Committee on the Judiciary, Internal Security Subcommittee “Institute of Pacific Relations. Report”, 1952, ст. 185).

³³¹Пер.: ен. Daniel de Le n, співзасновник радикальної комуністичної спілки Industrial Workers of the World (IWW), багаторазово забороненої в США

³³²Пер.: Sic.

³³³Пер.: відсилка до Біблії, Книга пророка Осії 8:7

будь-якого іншого корисливого суспільства. Звісно, що його ресурси були, достатньо природно, більшими, а основи також були сильнішими; і тому воно змогла протистояти тиску соціального конфлікту з більшою легкістю та протягом більш тривалого періоду. Але в роки між вступом президента Рузвельта до Білого дому ³³⁴ та японською агресією в Перл-Харборі загальний ефект масового перегляду соціальних та економічних умов у Сполучених Штатах виявив, що Америка, за виразом містера Арчібальда Мак-Ліша, ³³⁵ “складалася з обіцянок”, але обіцянок тим мільйонам, які не наважувалися спиратися на їх виконання. Щедра, розгалужена, доброзичлива, гостинна цивілізація, глибоко зацікавлена у свободі для індійців та китайців, ³³⁶ англійців та чехословаків, не здатна витримати навіть думки про Париж, в якому панує Гітлер; але набагато менш зацікавлена, з усією своєю благодійністю, у свободі для орендаря в Арканзасі, чи оператора на бавовняних фабриках Гастонії, або негра у вагоні Джима Кроу ³³⁷ в Мемфісі чи Атланті, і певна, що свобода була подарунком, який американці дарують, замість того, щоб усвідомити життєво важливу істину про те, що свободу потрібно завжди брати, і вона ніколи не може бути подарунком, особливо ніколи для власних співгромадян. Крім того, незважаючи на велику спадщину американської великодушності, здавалося, вона не підняла питання, поставлене Ленініним під час російської революції, з тією силою життєво важливого відгуку на виклик великого експерименту, який продемонстрував Джефферсон перед випробуванням, яке 1793 рік поставив до покоління, яке він вразив мудрим почуттям історичної міри.

Коли, мабуть, близько 50 року від Різдва Христового, із тим акцентом Східного Середземномор'я, яке викликало

³³⁴Пер.: 1933 рік

³³⁵Пер.: en. Archibald MacLeish, американський комуністичний поет, посадовець Конгресу, обраний за номінацією Франкліна Рузвельта

³³⁶Пер.: повна заборона на в'їзд китайських іммігрантів до США діяла з 1882 по 1943 роки, з якого почав надаватись дозвіл 105 китайцям на рік; в 1952 та 1965 роках норма була послаблена

³³⁷Пер.: вагон, обладнаний для сегрегації

посмішку на обличчях його афінської аудиторії, Павло стояв на скелі внизу, де з короною Парфенону височіє Акрополь, благаючи своїх слухачів прийняти новий спосіб життя і розповідаючи їм про велике одкровення, яке до нього зійшло, коли так незадовго до того він був одним із найзапекліших переслідувачів нової віри, афіняни покотилися зі сміху, почувши запал, з яким він говорив їм про принципи, які, як вони знали, явно суперечили історичним істинам їхньої старої віри. Однак це було вчення Павла, тріумф якого відбувся незабаром; а язичницькі божества, на честь яких був побудований Парфенон, були замінені вівтарем, перед яким афінські люди молилися Богові, якого Павло марно просив їх прийняти.

Не видається неможливим, що це також може бути історією того корисливого суспільства, яке зараз здається настільки сильним і таким захищеним від тієї ідеї взаємодопомоги, яку проти нього спрямували мрійники та візіонери. Бо корисливе суспільство, якщо воно хоче вистояти, має показати свою силу не тільки дати людям спокій, але й мати право на надію; і цього вони не зможуть досягти, якщо багатство, яке воно виробляє, все ще залишає маси бідними і все ще породжує таку кризу, з якої немає виходу, окрім війни. Зрозуміло, існує шанс того, що демократична епоха в історії західної цивілізації виявиться, насправді, як рабство та феодалізм, не більше ніж перехідна фаза її еволюції, і що сила, що стоїть за капіталістичним принципом, виявиться набагато сильнішою, ніж будь-який виклик, який може організувати російська революція. Ніхто із тих, хто усвідомлює, що люди будуть робити на службі у якійсь системі власності, у яку вони пристрасно вірять, не може хоч на мить засумніватися, що прихильники того, що, по суті, є релігією привілеїв, будуть битися в її ім'я настільки жорстко, наскільки зможуть. Англійські громадянські війни XVII століття були жертвою на вівтарі соціальної системи, яка вже остаточно розпалася на частини, коли Карл

І підняв свій стандарт у Ноттінгемі; ³³⁸ вже у 1601 році, як підрахував Томас Вілсон, економічна сила джентрі ³³⁹ була приблизно в три рази більшою за таку в перів ³⁴⁰ та церкви разом, навіть якщо додати ще й дохід заможніших йоменів. ³⁴¹ ³⁴² Той факт, що справа втрачена, не означає, що люди не вийдуть на поле від її імені, як це дає зрозуміти трагічна великодушність Лі; ³⁴³ бо тільки фантастичні промахи з боку Півночі могли б дозволити їй програти громадянську війну.

І релігію нерівності не розсудливо вважати в будь-якому сенсі втраченою справою. Поза Совецьким Союзом її представники все ще є господарями державної влади всіх наймогутніших націй. Навіть якщо ми погодимось, що її престиж буде глибоко послаблений внаслідок повалення держав Осі, і що немає жодної країни, в якій їй не довелося б зустріти скептицизм та розчарування не схожі на характер, з яким стикалося язичництво в останні століття Римської імперії, таке ставлення цілком могло б бути прелюдією не до її занепаду та розпаду, а до гіркої епохи війн між переконаннями, в якій люди борються за політичні та економічні, а не за релігійні принципи. Зрештою, саме за перевагу одного соціального порядку, а не іншого, велися релігійні війни у Франції XVI століття; як влучно, якщо не похмуро зауважив Тревор-Ропер, ³⁴⁴ “чим більше ми аналізуємо так звані релігійні війни, тим менше в них знаходимо так званої релігії”. Те, що вірно для війн між католиками та гугенотами у Франції, так само стосується і битви між англіканцями та пуританами в Англії XVII століття. Протагоністи з обох сторін повністю усвідомлювали, що предметом їхніх суперечок, якими б бойовими гаслами вони не користувалися, була сила упорядкувати соціальну поведінку певним чином, але не інакшим. І це не менш

³³⁸Пер.: 1642 рік

³³⁹Пер.: англійський соціальний стан, нетитулована місцева шляхта

³⁴⁰Пер.: титулована шляхта

³⁴¹Thomas Wilson “The State of England A.D. 1600” (Garden Society, 1936), ed. F.J. Fisher.

³⁴²Пер.: дрібні землевласники

³⁴³Пер.: генерал Півдня Роберт Лі

³⁴⁴H. R. Trevor-Roper “Archbishop Laud” (London, 1940), ст. 3.

справедливо для суперечок нашого власного часу. Нацисти та фашисти прагнуть використати німецький та італійський націоналізм в інтересах привілейованих кіл Німеччини та Італії; а маси в обох країнах використовуються як зброя у конфлікті, в якому вони не мають таких реальних інтересів, які ворожі інтересам мас Об'єднаних Націй. Це також не менш істинно щодо використання об'єднаною силою японського мілітаризму з великим бізнесом простих людей Японії як інструменту, за допомогою якого вона прагне домінувати у східному світі, що цілком може бути, як передбачалося у меморандумі Танаки,³⁴⁵ прелюдією до світового панування.

Перемога Об'єднаних Націй, здається, є справою, на яку ми можемо наразі розраховувати, хоча ми ще далеко не знаємо, яку ціну доведеться заплатити за її досягнення. Але коли перемога буде досягнута, її значення все ще залишатиметься невизначеним. Будьмо зрозумілими: це не буде перемогою над корисливим суспільством; з упевненістю про таку можна стверджувати тільки щодо Совецького Союзу. **Без сумніву, абсолютно вірно, що поразка держав Осі є натуральною прелюдією до загальної трансформації корисливого суспільства до соціалістичної демократії.** Але те, що впливає з цієї прелюдії, - ще досі ненаписаний акт у світовій історії, щодо природи якого ми не приймали жодних рішень. Немає навіть впевненості, коли прелюдія буде завершена, що ми зможемо приймати рішення про його природу за домовленістю. **Як найяскравіший приклад, існує глибока філософська прогалина між картиною майбутнього в свідомості Совета народних комісарів у Москві та зображенням у свідомості польського тимчасового уряду в Лондоні. Досі не очевидно, що світ, передбачений після перемоги містером Черчіллем, це той світ, який, вірогідно, сподобається маршалу Сталіну;** докази, які ми маємо, свідчать про те, що принаймні можливо, що їх міркування різняться. Кожен з ентузіазмом оцінив зусилля народу іншого

³⁴⁵Пер.: ен. Tanaka Giichi

лідера боротися з війною до переможного завершення; але кожен був обережний, принаймні, що стосується громадської прихильності, у зображенні тієї ролі перемоги, коли та настане, до якої та буде застосована у термінах настільки загальних, які не передбачають універсальних принципів врегулювання, окрім загального права нав'язувати безумовну капітуляцію проти наших ворогів. Але це все ще залишає невизначеними цілі, задля яких буде використана безумовна капітуляція. І якщо таке ускладнення стосується відносин між маршалом Сталіним та містером Черчіллем, останній з яких, принаймні, може бути достатньо впевнений, що він забезпечить згоду парламенту за будь-яких умов миру, які він може запропонувати, швидше за все, це набагато більш правдиво щодо президента Рузвельта, який все ще не знає, чи буде він після листопада 1944 року перебувати у Білому домі, або, якщо це буде так, Конгрес Сполучених Штатів буде більш слухняний до його порад, ніж його попередник був до договору, укладеного президентом Вілсоном у 1919 році. І містер Рузвельт не може як Кромвель надіслати полковника Прайда³⁴⁶ та взвод демократів, щоб позбавити себе Конгресу, який прагне мати остаточне слово Америки.

³⁴⁶Пер.: en. Thomas Pride

Глава XV

Велика справа

Корисливе суспільство, що володіє вірою, завдяки якій здатне існувати, може продовжувати переслідувати мету, яка його об'єднує. Кожен, хто дослідить колонізаторські експерименти XVI та XVII століть, може побачити, як поєднання просування істинної релігії та досягнення хоча б надії на прибуток може зробити людей в Іспанії та Португалії, Франції та Англії та Голландії загадково свідомими того, що поділяють велику долю, в якій знаходять втіху. Чи то державний діяч, як Френсіс Волсінгем,³⁴⁷ моряк, як Дрейк, парафіяльний священник та наполовину географ, як Хаклюйт, мандрівник, як Релі, організатор бізнесу, як сер Томас Сміт, або поет-містик, як Джон Донн,³⁴⁸ поза всіма із них відчувається велике переконання, в якому вони живуть, рухаються і мають буття.³⁴⁹ Вони є частиною великого суспільства, в якому, незалежно від його вад і слабкостей, сила переконання,

³⁴⁷Пер.: en. Sir Francis Walsingham; протестант XVI століття, відомий катуванням католиків; фундатор британської розвідки, голова королівської шпигунської мережі; мережа охоплювала континенти та передувала становленню Британської імперії

³⁴⁸Пер.: en. Francis Drake, Richard Hakluyt, Walter Raleigh, Thomas Smythe, John Donne

³⁴⁹Cf. L. B. Wright "Religion and Empire" (Chapel Hill, 1943) з блискучою та кумедною розповіддю про роль, яку відіграє церква у створенні імперії за часів Тюдорів та ранніх Стюартів.

яка є більшою, ніж егоїстичне прагнення до особистого та матеріального задоволення, дає життєву силу та натхнення. Під цим потенціалом переконання я не маю на увазі конвенційне прийняття певного світогляду або навіть прийняття ритуалу його поведінки таким шляхом, який, скажімо, веде людину до священства в англіканській церкві, оскільки там існує перспектива благополуччя в колі родини, на яке він може сподіватись після висвячення. Я маю на увазі світогляд, обраний на підставах глибших, ніж особисте задоволення, той, який здатний вимагати жертвовність та готовність ризикувати, або навіть помирати у його ім'я. Кожен із нас знав або читав про людей, які мали таке почуття переконання. Воно породжує у тих, хто ним володіє, пристрасть до пригод, прагнення до новизни, невдоволення стандартизованою рутиною, що є динамікою всього цивілізованого життя.

Історично всі великі справи мали силу викликати цей потенціал, навіть ті справи, про які ми зараз впевнені, що їх мета була помилкова. Але я вважаю, не буде зайвим сказати, що жодна справа ніколи не викликала його ні так поширено, ні настільки глибоко, як справа свободи. Саме тоді, коли чоловіки та жінки відчувають, що їхня справа веде до справжньої свободи, вони мають повну силу піднятися над тим, що в них самих чи їх оточенні є підлим, вузьким чи дріб'язковим. Саме тому в ці важкі роки, через які нам довелося йти, усі ми бачили чоловіків і жінок, яких ми до того вважали звичайними людьми, здатними до якихось вчинків або ідей, які підняли їх хоча б на короткий проміжок часу на героїчний рівень; і саме на цей потенціал зміг спиратися містер Черчілль у ті похмурі часи битви за Британію, коли день за днем шанс на національне виживання все більше здавався цілковито історичним дивом. Суспільство має віру тоді, коли воно здатне викликати цей настрій у своїх громадян, коли є свідомим того, що деякі з них весь час ідуть за мрією, яка вимагає від них виходити за межі самих себе, і що у найвищу годину мрією стає одержима вся суспільна свідомість.

Я стверджую те, що з метою нормального життя корисливе суспільство, яке ми знаємо, більше не має можливості викликати віру такого роду чи якості. Ось чому до початку війни її переважним вираженням у літературі була сатира; адже саме тоді, коли суспільство прагне зберегти систему, яка фактично вийшла за межі можливості оновлення, сатира стає найбільш природним вибором мистецтва. Поезія, фантастика, критика, живопис, музика, філософія - саме сатиричний характер надає усім їм переважної ноти. Сатира - це притулок художника або мислителя, який не може вийти за межі розчарування у сферу позитивної віри. Він мусить глузувати, доводити до сказу або битися в обуренні, бо не може знайти у свій час право на осуд, який він може виправдати сам перед собою. Такий настрій ми бачимо в епоху Лукіана та Ювенала.³⁵⁰ Ми бачимо це в навіженій іронії Байрона після трагічної розв'язки французької революції або в тому гіркому глузуванні, в якому Гейне прагне приховати глибину свого прагнення до віри, яку він має право дотримуватися.³⁵¹ Сатирик - це художник, який не знаходить внутрішнього спокою, оскільки не може прийняти цінності, які суспільство його часу прагне йому нав'язати, так що він повстає проти них у люті як запереченні гармонії, яка робить можливою творчість.

Звичайно, він може, як Шеллі, вийти за межі сатири у сферу неосяжної краси; хоча знамениті останні рядки великого хору в "Елладі", внутрішня меланхолія, що пронизує весь "Адонаїс", і сонет, який він написав у 1818 році, в якому застеріг нас "не здіймати намальовану завісу, яку ті, що живуть, називають життям", або, знову ж таки, голос, який в останній рік його життя обіцяє йому смерть, якщо він "буде з тим, чого ти прагнеш", і порушений пафос поеми, знову ж таки 1822 року, "коли розбито лампу", - всі дають зрозуміти, що Шеллі не міг довго існувати в

³⁵⁰Пер.: еп. Lucian, Juvenal, сатирики II століття

³⁵¹Пер.: de. Heinrich Heine; детальніше див. останню главу та додаток

тому середовищі в епоху Сідмута, Каслрі та Елдона.³⁵² В епоху, коли насправді природною зброєю художника є сатира, оскільки її цінності відштовхують будь-яку людину з творчим даром, він може задовольнитися лише тоді, коли, подібно до Колріджа, він задурманює себе поза здатністю послідовної думки³⁵³ і зведений до спалахів натхнення, або, подібно до Вордсворта, приймає позаземний авторитет незалежно від того, називає він його Природою чи Богом, на який він може спиратися для забезпечення звільнення від мук контрасту між фактичним та ідеальним. Ось чому поспішний оптимізм Емерсона залишив Готорна та Мелвілла³⁵⁴ розгубленими та розчарованими;³⁵⁵ бо, з розумінням глибшим за його, вони побачили, що літо, яке він з таким захопленням вітав, було прелюдією до суворої зими, в якій вони вже відчули перший холод. І тому я також вважаю, що сатирик, який не може уникнути потреби заперечувати свій вік, як ідеаліст, який страждає лише від розчарування у своїх мріях, так часто втікає, як Орест Браунсон³⁵⁶ та Гекер,³⁵⁷ після надії на Брукфарм³⁵⁸ у римо-католицьку церкву. Вони поступаються власними поглядами традиційному баченню, яке не допускає права на сумнів. Для них це, як Великий інквізитор у “Братах Карамазових”,³⁵⁹ є засобом остаточної відмови від віри, яка втратила будь-яку надію і може визнати свободу лише у в’язниці, куди вона і входить.

³⁵²Пер.: en. Sidmouth, Castlereagh, Eldon, урядовці, згадані Шеллі в поемі “Маска анархії”, за іменами яких приховані “вбивство”, “лицемірство” та “шахрайство”

³⁵³Пер.: en. Samuel Taylor Coleridge, опіуміст

³⁵⁴Пер.: en. Herman Melville, автор роману “Мобі Дік”

³⁵⁵Cf. F. O. Matthiessen “American Renaissance” (London, 1942) — визначна робота.

³⁵⁶Cf. Arthur Schlesinger, Jr. “Orestes A. Brownson: A Pilgrim’s Progress” (New York, 1938).

³⁵⁷Пер.: en. Isaac Hecker, американський ліберальний католик XIX століття

³⁵⁸Пер.: en. Brook Farm, американська комуна, яка проіснувала з 1841 по 1847 роки; одним з засновників комуни був Готорн, друг Мелвілла; Гекер мешкав в комуні на запрошення Браунсона; після участі в комуні Гекер прийняв католицизм

³⁵⁹Пер.: роман Достоевського 1880 року

“Коли мораль перестає бути справою традиції”, - писав містер Т. С. Еліот,³⁶⁰ - “тобто звички спільноти, сформульовані, виправлені та піднесені безперервною думкою та настановою церкви - і коли кожна людина має розробити свою власну, тоді особистість набуває тривожного значення”. Було б важко знайти речення, яке б більш повно розкривало остаточну поразку нашого суспільного ладу. Бо в той час як він розуміє, що моральна якість системи має бути, як була до цього, функцією спільноти такою ж природною для неї, як і явища життя і смерті, і коли водночас він визнає, що моральна якість повинна змінитися і зрости, він вважає, що її долю належить довірити церкві, а альтернативою є індивідуалізм, який швидко набуває характеру принципа вождизму.³⁶¹ Як і його попередник у витонченості, Генрі Джеймс, він збентежений розпадом цінностей; але якщо суд Джеймса - це вирок для тієї багатой буржуазії, відданість власності якої є їхньою видатною рисою та з точки зору якої побудовані всі соціальні відносини його романів, суд містера Еліота - це вирок простим людям, чия вульгарність так наводить на нього жах, що він як критик перетворює свою неприязнь до них у ворожість до таких поетів, як Мілтон, які відігравали, хоча і на короткий час, прогресивну роль в свою епоху. Містер Еліот не запитує себе, що саме, подібно до етичного та інтелектуального становища церкви, зробило її нездатною зберегти опіку над мораллю нашої цивілізації. Він не досліджує її відношення до еволюції традиції, яка зробила особистість “тривожною у своєму значенні”. Він просто озирається назад задля відродження лідерства, яке піднялося і утвердило свою традицію за обставин зовсім інших, ніж ті, які мав би спостерігати містер Еліот. Генрі Джеймс, можливо, не розумів, що мораль суспільства, в якому невеликий клас багатих людей паразитує на праці мас, приречена на псування; але, принаймні, він впізнав псування тоді, коли із ним зіткнувся. Містер Еліот спостерігав те саме псування; проте йому не спало на думку, що воно може

³⁶⁰ Cf. “Tradition and the Individual Talent” у T. S. Eliot “Selected Essays” (1941) та “The Idea of a Christian Society” (1940).

³⁶¹ Пер.: de. “*Führerprinzip*”

поширитися, як це фактично тривало майже дві тисячі років, на ту саму церкву, яку він запропонував на роль наглядача від його вторгнення в суспільство. Він не розумів, що церква, яка не наполягає на включенні мас у культуру цивілізації, у довгостроковій перспективі не зможе виконати те завдання морального піднесення, яке він на неї поклав.

Правда, звичайно, в тому, що невеликий багатий клас зробив мораль нашої цивілізації не більше, ніж аргументом на захист власних претензій. Щойно було заявлено про опір до таких вимог, з силою, яка з часів промислової революції не припиняла набирати обертів, ставало все більш очевидним, що вони етично неадекватні тим питанням, які прагнули вирішити. Вони взагалі не змогли розпізнати рушійні сили суспільства, в якому вони прагнули прийняття. Дійсно, не було сенсу просити, щоб люди усвідомили, наскільки жалюгідними вони були, спотворені первородним гріхом, але все ж здатні, як висловився сам містер Еліот, до “сприйняття досконалості”, коли функціонування соціальної та економічної системи - ідеї християнського суспільства - насправді включає це сприйняття для тих небагатьох обраних, сама умова існування яких як еліти є немінучим виключенням переважної більшості чоловіків і жінок із перспективи навіть усвідомлення того, що таке сприйняття можливе. Я думаю, що містер Еліот цілком має рацію, вважаючи, що результатом морального розпаду, який він так чітко побачив і так виразно зобразив, є прославлення влади; і я вважаю за правильне підкреслити, що коли влада як така колись починає бути звеличувана, поява такого типу як Гітлер - лише питання часу і випадку. Але Гітлер, зрештою, не більше, ніж остаточний елемент у послідовності, в якій феодал, шляхтич епохи Відродження, відсторонений аристократ вігів з Англії XVIII століття, пруський полководець, який побудував свою поведінку за зразком Фрідріха Великого, безжалісний мільйонер тієї Америки, яка ще не завершила експлуатацію фронтиру, також були такими ж елементами; і не було жодного із них, з ким церква, де містер Еліот шукає визволення, не прагнула укласти мир. Якщо є шанс на звільнення, ми маємо

шукати в інших напрямках.

Бо, в підсумку, християнське суспільство, про яке так красномовно пише містер Еліот, - це не засіб звільнення мас, а техніка втечі для кількох обраних душ, які не можуть витримати загального видовища цивілізації в занепаді. Це монастир, втеча у пустелю, яка дає змогу його мешканцям повернутися спиною до всесвіту. Я ні на хвилину не сумніваюся, що містер Еліот вірить у те, що вони мають це зробити у скромному визнанні своєї жалюгідної природи; але я припускаю, що під сповіщенням про смирення є, як і у Паскаля, який справив очевидне глибоке враження на містера Еліота, безмежна гордість, яка із вдячністю визнає, що нові отці пустелі не такі, як інші люди. І заклик у будь-якому випадку розпадається, частково тому, що насправді немає жодної церкви, готової цілковито порвати зі світом і таким чином відмовитися від надії остаточно контролювати світ, а частково з тієї фундаментальної причини, що в умовах нашого часу те прославлення влади, яке може призвести до появи Гітлера, означає неминуче тоталітарне суспільство, в якому правителі не наважуються дозволити окрему духовну еліту, яку нам рекомендує містер Еліот, оскільки саме лише її існування є явною критикою їх права на владу. В підсумку, ми відштовхуємося не від необхідності відновити традицію, яка за наших обставин перетворюється на анахронізм, а від відкриття принципів, які роблять демократичне суспільство не формальністю, коли дотримана риторика, а живою реальністю, яка захоплює серце і розум простої людини.

Глава XVI

Висновок

У світлі історичного досвіду неможливо повірити, що існує надія на порятунок людства в суспільстві, де експлуатовані повинні шукати спасіння у своїх експлуататорів. Їх спосіб життя занадто різний; загальний зв'язок, який їх поєднує, занадто крихкий, щоб не розірватись після періоду напруги. Тільки в суспільному устрої, де люди впевнені внаслідок дії законів, що добробут кожного є частиною добробуту інших, а не відніманням від нього, існує дійсне право шукати міцного миру. В історії були моменти, коли в пригоді, яка виштовхує кордони досвіду за ту межу, де не панує логіка, якась людина з більш глибокою уявою або суттєво людяніша, ніж його сучасники, помічала шлях, яким вона вела; так само були й моменти, коли глибина прозріння, яку приносило це відкриття, передавала власний екстаз іншим і таким чином наближала кордони нашого світу до шляху, на якому можна знайти свободу. Я думаю, достатньо ймовірно, що учні Епікура, коли вони намагалися звільнити римський світ від страхів, породжених язичницькими упередженнями свого часу, знавали щось із цього екстазу. Це знову відчувається в емоціях тих перших християнських спільнот, які дозволили їм у завзятому братерстві чекати Другого пришестя. І творча сила цього братерства, безперечно, проявляється у тому, наскільки воно відроджується в церкві в кожному епоху, коли занадто пристрасне захоплення здобуттям багатства, здається,

ризикуює вихованням в людині брутальності. Такі люди, як П'єр Вальдо та святий Франциск Асизький, прагнули дати зрозуміти своїм поколінням, що тільки в інтенсивній турботі про своїх ближніх людина здобуває справжнє володіння собою, і тим самим, свободу.

Але мало ймовірно, якщо розглядати літопис людських зусиль, що таємницю спасіння можна було знайти чи то в якійсь проповіді аскетизму, з одного боку, чи в побудові, з іншого, особливої громади в рамках нашої звичайної цивілізації. Це тверде свідчення того, що аскетичне натхнення не тримається, і що існує такий рівень матеріального добробуту, який для більшості з нас необхідний для творчої думки; більше того, усім особливим спільнотам, якщо вони перебувають у такому світі і є його частиною, де втягнуті у руйнівну для їхньої природи боротьбу за владу, в той час як відокремлюють себе від його нормального життя, зазвичай бракує тої якості натхнення, коли минає перша хвиля ентузіазму, з якої вони були народжені. Зрештою, Брукфарм та Ікарія,³⁶² як і Сіто та Клоні,³⁶³ є доказом того, що ті, хто відокремлюється

³⁶²Пер.: ен. Icarians, мережа комун ікаріїв в США, заснована в 1848 році французьким комуністом Етьєном Кабе, автором "Мандрівки в Ікарію" (1840)

³⁶³Пер.: французьке абатство Клоні (ен. Cluny) з монастирем бенедиктинців X століття стало центральним зразком клонійської реформи чернецтва та розвинуло нехарактерну для автономних бенедиктинців високоцентралізовану структуру, яка розширилась за межі Франції; з часом в Клоні зібралась найбільша у Франції бібліотека; наприкінці XI століття одна реформістська гілка (абатство Сіто, fr. Cîteaux, ен. Cistercians, цистеріанці, "білі монахи") почала організувати аграрну працю асоційованих мирян; в 1112 році гілку цистеріанців очолив Бернард Клервоський, після чого діяльність набуває економічного характеру (орден цистеріанців був, зокрема, відомий гірничою, аграрною справами, технологічними інноваціями, торговою активністю та організацією взаємодії цих дисциплін) та військового характеру (орден тамплієрів, заснований в 1118 році, через рік реорганізований святим Бернардом; тамплієри були прототипом сучасної банківської справи); під наглядом святого Бернарда були здійснені два хрестових походи; монастирі цистеріанців поширились на всю Європу, в особливості на Західну; діяльність монастирів була прототипом відомої пізніше "протестантської етики", на Бернарда

від своїх побратимів, рідко мають достатньо витривалої мудрості, щоб зробити їхній приклад більше ніж променем в небі, який мало хто побачить, і ще менше запам'ятає.

Ленін, безсумнівно, мав рацію, коли метою, яку він шукав, було побудувати свій рай на землі і вписати заповіді його віри у внутрішню тканину універсальної людської природи. Він, безсумнівно, також мав рацію, коли визнав, що прелюдією до миру є війна, і що марно припускати, що традицію незчисленних поколінь можна змінити за одну ніч. І він був не менш правий, наполягаючи на тому, що, якщо претензії справедливого та раціонального суспільства переможуть, ті, хто вірить у його вимоги, повинні надати йому силу й міць, завдяки яким приходить перемога. Постулати, на яких він будував свою мрію, не були новими в історії раси; новим стало те, що вперше людина, випадок і умови були налаштовані один на одного в гармонії, якої не змогли приховати ні біда насильства, ні агонія громадянської війни. Незважаючи на всю ціну крові, праці та страждань, мрія принесла непохитну надію одній шостій частині поверхні світу. Звичайно, це поки не є здійсненням мрії. Але ніхто, хто порівнює стару російську цивілізацію, застійну, песимістичну, переконану у власній марності, з новою, такою енергійною, такою палкою, такою впевненою у своїх прагненнях, не зможе легко заперечити існування у внутрішньому етосі російської революції того натяку на таємницю, яку переслідувала будь-яка людська раса і внаслідок якої вона виводить динаміку відродження свободи.

Це та гостра проблема, з якою ми стикаємося. Навряд чи могло бути інакше, ніж є для тих чоловіків і жінок, які стоять, в умовах часу, у сутінках культури, яка повільно рухається до світанку епохи науки; нам важливо пам'ятати,

Клервоського послали ключові реформатори XVI століття та засновники протестантства Мартін Лютер та Жан Кальвін; в 1312 році орден тамплієрів був розпущений папою через діяльність, яка набула характеру міжнародної лихварської мережі, до того частина лідерів була страчена (див. Catholic Encyclopedia по згаданим назвам)

що ми поки не можемо передбачити, яким буде день, який принесе сонце, коли воно зійде. Все, що ми можемо зробити, це чесно оцінити власну позицію, наполягати на тому, що цей новий принцип, маршем до влади якого ми є свідками, насправді є вірою, яка, якщо вона створює спокуси та труднощі, які завжди супроводжували появу нової віри, все ще не може породити в чоловіках та жінках, які її приймають, надію та захоплення, не менше інтенсивні і набагато більш поширені, ніж в будь-кого за її попередників, щоб дати їм змогу в справжньому сенсі народитися заново; і вони черпають із цього відновлення надію на те, що вони стоять на порозі епохи емансипації.

Це головна проблема, з якою ми стикаємось, перш за все молодь нашого покоління. Справа не в тому, чи вистачить у них сміливості боротися до перемоги; вони вже показали на сотнях полях боїв, наскільки вони володіють цією мужністю. Це глибша проблема використання перемоги, і залежно від того, чи матимуть вони уяву побачити, що майбутнє належить соціалізму, як Гейне, вони можуть визнати, що бачать контроль соціалізму над майбутнім лише “з найвищою тривогою і журбою”. Подібно до нього, вони також можуть “з відразою і жахом думати про час, коли ці темні іконоборці здобудуть владу”, і бачити в перемозі пролетаріату втрату “старого романтичного світу”. Однак, як і Гейне, вони повинні поєднати свій страх із визнанням “двох голосів, які здіймаються в моїх грудях на його користь, двох голосів, які не схочуть замовкнути і, можливо, зрештою є лише диявольським підбурюванням, але як би там не було, я ними одержимий, і ніякий екзорцизм не зможе їх приборкати. Тому що перший із цих голосів - це голос логіки. (...) Мене тримає у полоні жахливий силогізм, і, якщо я не можу спростувати тезу про те, що “всі люди мають право їсти”, я змушений також підкоритися всім її наслідкам. (...) І я кричу: він був давно засуджений, той старий суспільний лад, нехай зустріне те, на що він заслуговує. Нехай він буде знищений, той старий світ, де загинула невинність, де процвітав цинізм, а людина була експлуатована людиною! Хай не залишиться каменя

на камені тих мармурових мавзолеїв, де жили брехня і беззаконня! (...) Другий із двох голосів, що заворожують мене, (...) це ненависть, ненависть, яку я маю до партії, найжахливішим антагоністом якої є комунізм, партії, яка з цієї причини - наш спільний ворог. Я маю на увазі партію так званих націоналістів (...) тих фальшивих патріотів, чия любов до батьківщини полягає тільки у дурній відразі до іноземців і сусідніх народів. (...) Я знаходжу втіху в переконанні, що комунізм, який знайде їх першими ворогами на своєму шляху, завдасть їм вирішального удару”.³⁶⁴

Ми маємо навчитися знаходити цю втіху також; бо лише тоді, коли перемога присвячена цим цілям, вона є або справжньою, або довготривалою. Ми не повинні себе обманювати; наше завдання починається лише в той день, коли наші вороги складають зброю, а ми, у відповідь, можемо перейматись, що “темні іконоборці” нового порядку змусять нас здійснити зусилля, здається, такі ж важкі, як і сама війна, у розбудові соціалістичного суспільства. Але якщо ми навчимося знаходити цю втіху, ми зможемо навчитися, як уявляв майже століття тому Гейне, серед усіх страхів та тривог боротьби знаходити обіцянку нового світанку. “Так”, - писав він,³⁶⁵ - “це буде чудовий день, коли сонце свободи зробить землю теплішою і щасливішою, ніж усі зірки аристократії разом узяті; виросте нове покоління, народжене у свободі та любові, а не в примушуванні та контролі митарів і священників; народжені у свободі, люди прийдуть у світ з думками та почуттями настільки вільними, що ми, народжені рабами, не маємо про них уявлення. О! Як мало знатимуть вони, якою жахливою була ніч, у темряві якої нам довелося жити, і наскільки жорстоко ми були змушені боротися проти огидних привидів, хижих сов і побожних грішників! О! Бідні

³⁶⁴Пер.: дивіться повний переклад уривку в додатку 2, передмові, яку Гейне написав в 1855 році за рік до смерті до збірки “Лютеція” анонімних статей власного авторства 1840-1844 років з газети “Allgemeine Zeitung”

³⁶⁵Ця та попередні цитати взяті з передмови, датованої 30 березня 1855 року, до “Лютеції” Гейне. Я зробив деякі невеликі упущення.

та нещасні борці, якими ми є, що змушені марнувати все своє життя у боротьбі, яка залишить нас блідими та виснаженими, коли настане день перемоги! Сяйво сходу сонця більше не зрум'янить наші щоби, і наші серця ніколи більше не запалюються теплом; ми проминаємо і вмираємо, як спадаючий місяць. Занадто короткий шлях паломництва людини, і кінець його невблаганно веде в могилу”.³⁶⁶

Наше покоління, звичайно, не сміє сподіватися увійти в землю обітовану; для нас буде достатньо докласти зусилля, щоб наставити своїх дітей на шлях, в кінці якого вона лежить. Бо лише намагаючись зробити можливим всюди настання того дня свободи, ми можемо вважати, що маємо право вдруге протягом одного покоління закликати молодь усього світу на ризик смерті. Тільки якщо наш подвиг задля тих, хто прийде після нас, буде прагнути до якоїсь справжньої пропорції до жертви, яку ми від них вимагаємо, ми отримаємо виправдання перед судом історії.

³⁶⁶Пер.: англійський переклад Ласкі за “Heinrich Heine’s memoirs: from his works, letters, and conversations”, ed. Gustav Karpeles, Heine-mann, London, 1910, ст. 263

Додаток 1. Переклад XXI глави II тому Ернеста Ренана “Історія народу Ізраїля”

Французьке видання: Ernest Renan *“Histoire du peuple d’Israël”*, L vu, Paris, 1891, том II, ст. 488; англійське видання: Ernest Renan *“History of the People of Israel”*, Roberts Brothers, Boston, 1896, том II, ст. 416.

Глава XXI. Повне розкриття пророчості Ісаї та Михея.

Діяльність Ісаї, вірогідно, бере початок за правління Йотама.³⁶⁷ Він був благочестивим правителем, чие правління, схоже, залишило гарне враження на пророків. Сумнівно, чи ми володіємо писаннями Ісаї, що належать до цього періоду. Навпаки, Ахаз, який змінив свого батька близько 741 року, виявив до іноземних форм поклоніння терпимість, яка зазнала різкої критики; антична мораль занепала, авторитет магістратури був значною мірою знецінений;³⁶⁸ справедливо чи ні, група Ісаї звинуватила її у тому, що та заробляє корупцією правосуддя. Писарі проганяли з судів бідняків і видавали неправедні укази.³⁶⁹

³⁶⁷Видіння з 6 розділу книги Ісаї, вірогідно, мало місце в останні роки життя Уззії. Це важко оцінити. Я розгляну це у томі III.

³⁶⁸Старий Заповіт, книга пророка Ісаї 1:23, 5:23, 10:1-2

³⁶⁹Ibid. 10:1

Нещастя того періоду, і, особливо, темні хмари, які збиралися у напрямку Ніневії, згідно з традицією пророчих шкіл, обернулися на свідчення покарань або знамення терору. Одним з найкращих проявів цього палкого обурення, безперечно неодноразово несправедливого, є урочистий фрагмент, який згодом став вважатись настільки чудовим, що став першим розділом Книги Ісаї.³⁷⁰

Ці запальні гасла, ці невиразні звинувачення, які в деякій мірі нагадують насильницьку риторику сучасних радикалів, повторювалися кілька разів під час правління Ахаза. Одним із найкращих маніфестів Ісаї є той, що можна назвати притчею про виноградну лозу,³⁷¹ - чудовий фрагмент священної літератури, зразок пророчої проповіді в епоху її найбільшої досконалості.

Автор прагне довести, що метою Яхве у намаганні виховати Ізраїль як святий народ був тріумф справедливості. Перешкодою для справедливості є заможні люди, великі землевласники, світські люди, які ведуть розсіяне життя. Усе це знайшло вираз у стилі, наповненому образами та натяками, багато з яких нам незрозумілі. Усі притчі першої епохи Ісаї мають однаково високий та енергійний тон. Це тон суворого мораліста, який докоряє хворому суспільству і який іноді сприймає за симптоми хвороби те, що є лише вимогами часу.³⁷²

Ворожим для Ісаї є те, що й для всіх інших пророків. Його турбує будь-що, що залучатиме Ізраїль до загальних проявів людяності, відносини з зовнішнім світом, багатство, розкіш, колісниці, зовнішні атрибути сили. Яхве є достатнім. Він втішається у приниженні багатих і могутніх, у нехтуванні високим, кедрами Лівану, дубами Башану, високими пагорбами. Гордість - найбільший злочин. Не покладатись на людину - акт благочестя, але також мудрості, оскільки

³⁷⁰ Ісаї 1:2 і до кінця

³⁷¹ Ibid. розділ 5

³⁷² Дивіться більш детально повні розділи 2, 3 та 4, за виключенням перших чотирьох віршів розділу 2, які знаходяться тут не на своєму місці та знову повторюються у Михея.

все, що покладається лише на людську допомогу, перебуває у великій небезпеці падіння. Яхве ненавидить амфори Таршишу; він любить розбивати на друзки всі предмети розкоші. Одна з причин, чому він любить скидати ідолів, полягає в тому, що ідоли - це предмети мистецтва, зроблені з дорогоцінних матеріалів. Прикраси та жіноче кокетство засуджуються майже так само, як ідолопоклонство. Ідеал Ісаї - черниця, одягнена в чорне, яка ходить з очима долу. Про прекрасних дів Єрусалиму він висловлюється дуже гостро, особливо в третьому розділі (вірші 16-24).³⁷³ Його невдоволення урядом проявляється в кожному рядку, як у вірші 12 того ж розділу: “Народ Мій, — дітиська його утискають, а жінки мають гору над ним”. Лідери збивають людей зі шляху; багаті вклоняються ідолам та грабують бідних. **У подальшому майбутньому пророки вбачають ще гірший стан речей, що сучасною мовою ми повинні назвати революцією.** Відкинувши відповідальних людей, країна буде передана під владу нерозсудливості та недосвідченості. Чоловікові буде достатньо мати одяг для своїх братів, щоб сказати: “Будь нашим правителем”. Але він відмовиться, сказавши: “Не буду я рани обв’язувати вам, бо в домі моєму немає ні хліба, ні одягу, — не настановляйте мене за правителя люду”.

День суду та справедливості не забариться. Люди будуть у страху ховатися в розколах скель, у печерах землі.³⁷⁴ Все створене людиною розсиплеться. Пануватиме справедливість; кожна людина отримає відповідно до її заслуг.³⁷⁵ На тлі знищення Ізраїлю буде зріз, живець, паросток, що призведе до розмноження раси святих заново. Сіон стане новим Синаєм, у хмарах вдень та з полум’ям вогню вночі, а під заступництвом цієї божественної слави будуть щасливі всю вічність праведні люди.³⁷⁶

Це блискуче майбутнє - перспектива, до якої завжди

³⁷³Ісаї 3:4 і далі

³⁷⁴Ibid. 2:19 і далі

³⁷⁵Ibid. 3:11-12

³⁷⁶Ibid. 4:2 і далі

прикуті очі провидця. Коротке віщування, яке любила повторювати пророча школа, і яке часом приписували Ісаї, а іншим часом - Михею, висловлювало незламну надію, яка зробила Єрусалим релігійною столицею світу.³⁷⁷

Слава єврейському генію, який з неперевершеною силою прагнув і благав кінця злих часів і передбачив на горизонті посеред страшної темряви асирійського світу схід того сонця справедливості, яке єдине здатне зупинити війну серед людей! Без сумніву, це була чиста утопія. Людям миру, про яких марив пророк, судилося стати більш смертоносними для світу, ніж найжорстокіші з людей війни. Щоб уникнути великого зла через зобов'язання "навчатися війні" - яка є безперечно великим злом - Ісая та Михей заснували теократію. Оскільки Яхве не міг здійснювати безпосереднє правління, його панування було б таким через групу³⁷⁸ яхвеїстів - правління ще більш тиранічне, тому що тривало б в ім'я неба.

Влада є ще суворішою, якщо її джерело вважається сакральним. Краще мати справу з солдатом, ніж зі священником, оскільки солдат не має метафізичних претензій. З точки зору філософії історії, священна політика Ісаї може бути розглянута тільки за умов значних застережень. Але, як тільки теократія ліквідується, залишаються добро і розум, залишається важлива істина, що наука і справедливість, застосовані до управління світом, можуть його значно покращити.³⁷⁹

³⁷⁷ Ibid. 2:2-4; Михея 4:1-3

³⁷⁸ Пер.: "партію"

³⁷⁹ Пер.: уривок відгуку Фердинанда Брунет'єра на книгу Ренана, Ferdinand Brunetiere "Le Peuple d'Israel et son historien", Revue des Deux Mondes, 3e periode, tome 91, 1889 (p. 672-694): Він [Ренан] не менш вдячно охарактеризував або прояснив роль пророків, сказавши, що це було "щоб привнести мораль у релігію". (...) Оригінальність юдаїзму та релігій, що виплили з нього, і, всередині юдаїзму, оригінальність пророків, полягала у змішуванні, заплутанні та об'єднанні в неподільну цілісність моралі та релігії. Саме через пророків концепція конкретного Бога Ізраїлю була непомітно перетворена в уявлення про вселенського Бога, справжнім храмом якого є серце праведника. (...) "Слава єврейському генію!" -

Ця надія, яку палко підхоплюють сибіллiсти з Александрії,³⁸⁰ яка зігриває та підтримує вразливого похилого Вергілія, з якого Ісус та його послідовники черпають твердження про наближення появи Божого Царства, народжується від Ісаї, а точніше із **запеклої оптимістичної школи, яка першою проголосила до людства заклик до справедливості, братерства та миру.**

Це є одним із витоків ідеалізму, і ми можемо лише радіти його світанку. Перемога пророків - одна з **небагатьох перемог, які здобули люди, які дбають про речі, підвладні розуму.**³⁸¹ Порівняймо Грецію V століття з Ізраїлем VIII століття до Різдва Христового. Ізраїль навіть у ту ранню епоху дуже чітко бачив абсурдність ідолопоклонства - ту гігантську помилку, якої арійська раса не могла уникнути, опинившись у контакті з расами, які практикували пластичне мистецтво. Безглуздя людини, яка “плазує перед ділом рук своїх, - обожнюючи те, що сформовано його пальцями”, видалося просвітленим ізраїльтянам вершиною абсурду. Вони були вражені абсурдністю маленьких добрих богів, підвішених поміж хатнього краму в наметах та будинках. Мудреці глузували з цього і радили викинути все це на смітник в компанію кротам і кажанам. Ідея того, що набі

вигукує мосьє Ренан, який не приховує себе, який навіть прагне - і, можливо, трохи забагато - показати небезпеку цього тісного союзу або цієї плутанини моралі та релігії. (...) “Краще мати справу з солдатом, ніж зі священником, оскільки солдат не має метафізичних претензій” - і мосьє Ренан міркує так, ніби уряд священника був необхідним наслідком союзу моралі та релігії. (...) Але справжнє питання - це питання, яке колись собі задав мосьє Ренан: знати, що станеться з мораллю, коли її відокремлять від її підтримки, і чи небезпеки розділення - іншої природи, ніж плутанина - можливо не такі великі. Я принаймні помічаю, що щоразу, коли відбувалося розлучення, і елліністичний ідеал брав гору над єврейським, наприклад, в Італії XV століття або у Франції у XVIII столітті, панування моралі послаблювалося, інстинкти ставали нестримними, і знову з'являлася людина, за іншим висловом мосьє Ренана, в огидності її природної “дикості” та “хтивості”.

³⁸⁰Пер.: сивільські оракули - александрійські єврейські та, пізніше, християнські імітатори пророцтв античних сивілі; сибіллiсти - віруючі в їх пророцтва (див. Encyclop dia Britannica, 1911, “Sibylline Oracles”)

³⁸¹Пер.: фр. переклад вживає “люди, сильні духом”

³⁸² черпав натхнення від Яхве, полягала також у тому, щоб викоринити безглузді практики чаклунства. ³⁸³ Це одна з великих відмінностей арійського та семітського розвитку. Серед греків та римлян, як і у сучасних народів до XVI століття, аристократія виявляла велику слабкість щодо забобонів та вульгарних думок натовпу. Серед євреїв провідна інтелігенція вела із забобонами війну на смерть і, врешті-решт, досягла успіху. У Європі це не відбудеться до Реформації; проте **Реформацію XVI століття слід розглядати як наслідок відродження єврейського духу, спричиненого читанням Біблії. Це був останній спалах того духу, найвищим і найяскравішим проявом якого була школа Ісаї.**

Жертвопринесення було ганебною плямою, яку людство зберегло від свого первісного марного насильства, від своєї дурної та низької наполегливості задовольнити уявних божеств. Ми бачили, як Ісаї ставився до цієї фундаментальної практики релігії. Михей не менш виразний. ³⁸⁴ Яхве Осії, як ми бачили, є суто моральною сутністю; Яхве Ісаї та Михея вже демонструє опіку Небесного Батька християн. Іноді він набуває плаксивий тон, який передвіщує люблячі докори Ісуса: “О, мій народ, що я тобі зробив?” ³⁸⁵ У людини виникає спокуса сказати: “Бідолаха!” Плачучий Бог, якого полюбить християнство, Бог, який стає нещасним і страждає, коли його ображають, і який, як добрий батько, шукає повернення грішника, вже існує в зародку. У тому, як його жаліють і як з ним поводяться, Яхве вже є сумною жертвою розп’яття.

В той же час народжується справжня молитва. Побожна людина з жахом сприймає потворності, судоми, шалені танці, надрізи на лобі та розсічення бритвами, які любили жерці Ваала та Хемоша. Новий Бог є по суті настільки Богом добра, що всі чисті душі природним чином знаходять себе

³⁸²Пер.: еп. наві, пророк

³⁸³Пер.: англ. переклад подає фрагмент як “ідея натхнення в Яхве була приречена на смерть разом з практиками чаклунства”

³⁸⁴Михея, 6:6 і далі

³⁸⁵Ibid. 6:3

з ним в контактi. Він любить щирих i чесних людей; він прислухається до них. Сумнівно, чи ми володіємо псалмами того дня. Але дух внутрішньої медитації, який зробив із псалмів молитовник людства, вже існує. Цей дух може бути узагальнений у різних значеннях слова сія, що означає водночас медитувати, говорити тихим тоном, розмовляти з самим собою, вести розмову з Богом, губитися у невиразних міркуваннях про нескінченність.³⁸⁶

Саме в першу чергу через концепції провидіння та соціальної справедливості розвиток євреїв так сильно відрізнявся від розвитку наших рас. Ці раси завжди мирилися з дещо кульгавою справедливістю у правлінні всесвіту. Їх впевненість у іншому житті забезпечувала достатню компенсацію за беззаконня їхнього теперішнього стану. Навпаки, єврейський пророк ніколи не апелює до винагороди чи покарань загробного життя. Він жадає справедливості, невідкладної справедливості. За його словами, саме тут, внизу, здійснюється справедливість Яхве. Несправедливий світ в його очах - потворність: що! Хіба є сумніви щодо того, що Яхве всемогутній? Звідси героїчна напруга, постійний гвалт, вічна увага до подій у світі, все це розцінюється як дії Бога, який творить справедливість. Відтак, понад усе, народжується палка віра в остаточне відшкодування, у судний день, коли все буде відновлено, як має бути. Цей день засвідчить повалення того, що існує зараз. Це буде радикальна революція, помста слабких, розгубленість могутніх. Диво перетворення світу відбудеться на Сіоні. Сіон стане столицею відродженого світу, в якому пануватиме справедливість. Давид у цей день стане духовним царем людства.

Ці ідеї панували в Ізраїлі з найдавніших часів. Як і всі фундаментальні ідеї народу, вони народилися разом із самим народом. Пророча школа, уособлена в Іллі та Єлісеї, надала їм ще в IX столітті до Різдва Христового серед північних племен особливу рельєфність. У першій

³⁸⁶Книга Буття, 24:63

половині VIII століття Амос, Осія та інші з тієї ж школи проголошували їх із надзвичайною силою, у енергійному, але дивному і жорсткому стилі. Близько 740 року ці істини стали прерогативою Єрусалиму. Ісаїя запалом своїх переконань, прикладом свого життя та красою стилю удосконалює їх неперевершеним блиском. Він є справжнім засновником (я не кажу винахідником) месіанської та апокаліптичної доктрини. Ісусу та апостолам залишалось просто повторити Ісаїю. Історія зародження християнства, якби вона розпочалася в той час, коли формувалися первісні християнські уявлення, мала б починатися з Ісаї.

Додаток 2. Переклад українською передмови Генріха Гейне до збірки “Лютеція”

Від перекладача: часто можна зустріти твердження про те, що Гейне зустрівся з Карлом Марксом в 1843-му та мав суперечливі думки щодо його ідей. Твори Гейне перекладали такі щирі українці, як Іван Франко чи Леся Українка. “З усіх німецьких поетів XIX віку, мабуть, найбільше пощастилося на переклади українською мовою Генріхові Гейне” — писав Іван Франко у 1902 році у передмові до українського перекладу “Подорожі на Гарц”. Передмова до збірки “Лютеція” була написана в 1855 році за рік до смерті Гейне з метою спростування хибних тлумачень агітації, якою Гейне займався у популярній газеті.

Після французької революції, ліберальної імперії та перемоги над Наполеоном, в 1815 році німці увійшли в перелік країн, які з метою протидії революціям затвердили Священний союз. З 1822 року німці згортають громадянські права євреїв, емансипацію яких проводили французька Директорія і потім імперія Наполеона. В 1825 році Гейне “приймає лютеранство”. Дядя Гейне Соломон, який його підтримував, був одним з найбагатших німецьких банкірів. Пропаганда з газети, циркуляція якої виходила далеко за межі Німеччини, і про яку далі піде мова, відбувалась напередодні

ланцюга революцій, які відбулись по всій Європі в 1848 року та стали відомі як “Весна народів”. Відома фраза Гейне 1821 року “там де спалюють книги, в кінці спалюють і людей”. В 1933 році книги Гейне почали спалювати нацисти.

Оригінал перемови з’явився у “Lutece; lettres sur la vie politique, artistique et sociale de la France”, Michel Levy Freres, Paris, 1855, ст. V; переклад англійською “Heinrich Heine’s memoirs: from his works, letters, and conversations”, ed. Gustav Karpeles, Heinemann, London, 1910, ст. 263; переклад українською “Генріх Гейне. Вибрані твори в чотирьох томах”, Дніпро, Київ, 1974, т. 4, ст. 187; переклад російською “Генрих Гейне. Собрание сочинений в десяти томах”, 1958, т. 8, ст. 7.

Передмова до французького видання “Лютеції”.

Ця книга містить низку листів, які я написав у 1840-1843 роках для “Allgemeine Zeitung”. З важливої причини я видав їх окремо кілька місяців тому у Hoffmann und Campe у Гамбурзі під назвою “Lutezia”, і не менш важливі мотиви спонукають мене видати збірку французькою. Ці причини та мотиви є наступними: оскільки ці листи з’явилися анонімно в “Augsburger Allgemeine Zeitung” і зазнали значних змін та упушень, я мав підстави перейматись, що вони будуть опубліковані в такому понівеченому вигляді після моєї смерті або навіть вперемішку з листами, які ніколи не виходили з-під мого пера. Щоб уникнути такого посмертного нещастя, я обрав за краще підготувати їх автентичне видання. Але зберігши таким чином ще за свого життя, принаймні, добру репутацію свого письма, я, на жаль, дав нагоду зловтішатися та атакувати добру славу моєї думки: прогалини у знаннях німецької мови, з якими зустрічаються навіть найосвіченіші французи, дали можливість декому із моїх співвітчизників обох статей переконати багатьох людей, що в своїй книзі “Лютеція” я звів наклеп на весь Париж і своїми підлими жартами принизив найшанованіших французів і все, що користується повагою в Парижі. Тому для мене стало моральною необхідністю якнайшвидше опублікувати французький переклад моєї книги і таким

чином дати моїй прекрасній та добрій Лютеції можливість самостійно оцінити, як з нею поводитися в книзі, яку я назвав в її ім'я.³⁸⁷ Якщо десь, не знаючи того, я викликав на себе її невдоволення якимось незграбним виразом або невдалим зауваженням, вона не може звинуватити мене в нестачі співчуття, а тільки у нестачі культури й такту. Моя прекрасна Лютеціє, не забувай моєї національності: хоча я й один з найвипеченіших серед моїх співвітчизників, я не маю сили остаточно заперечити свою природу; ось чому ласки моїх тевтонських лап часом могли завдати тобі болю, і, можливо, не одну бруківку жбурнув я тобі в голову з єдиним наміром відігнати від тебе мух!³⁸⁸ Слід також врахувати, що в цей момент, коли я надзвичайно хворий, я не мав душевного спокою з достатньою турботою причесати свої висловлювання; правду кажучи, німецька версія моєї книги набагато менш скуйовджена і некультурна, ніж французька. У першій стиль всюди пом'якшував нерівність змісту. Боляче, дуже боляче бачити себе змушеним одягнутись у таке непристойне вбрання, щоб віддати шану елегантній богині на березі Сени, коли вдома у німецькому комоді лежить найкращий одяг і не один гарно оздоблений жилет.

Ні, люба Лютеція, я ніколи не хотів тебе образити, і якщо злі язики намагаються запевнити тебе у протилежному, не довіряй такому клевету. Не сумнівайся, красуне моя, у чесності мого ніжного кохання, яке є абсолютно безкорисливим. Ти, безумовно, досі достатньо гарна, щоб не боятися бути коханою з будь-якої іншої причини, ніж через твої гарні очі.

Я вже згадував, що листи, які складають мою книгу "Лютеція", були анонімними в "Авгсбурзькій газеті". Правда, вони містили позначку; але це жодним чином не свідчить про те, що я був автором. Я детально пояснив цю обставину в примітці, доданій до німецької версії моєї книги,

³⁸⁷Пер.: Лютеція - прадавня назва Парижу

³⁸⁸Пер.: в англійському перекладі "Heinrich Heine's memoirs: from his works, letters, and conversations", ed. Gustav Karpeles, Heinemann, London, 1910, ст. 263, який використовує Гарольд Ласкі, відсутній жарт про камінь в голову Франції та багато інших фрагментів

і переписую основний уривок тут:

Редакція “Авгсбурзької газети” посилалася на мої статті, а також на статті інших анонімних авторів, кількома літерами для задоволення адміністративних потреб, наприклад, для полегшення ведення бухгалтерії, і зовсім не для того, щоб прошепотіти напівконфіденційно, як в шараді, ім’я автора на вухо поважної публіки. Оскільки лише редакція, а не справжній автор, несла відповідальність за будь-яку анонімну статтю і була змушена представляти газету не лише перед тисячолюдною громадськістю, а й перед багатьма безголовими органами влади; цей бідний колектив редакції, якому довелося боротися з незчисленими перешкодами, як матеріальними, так і моральними, мав право упорядковувати кожну статтю відповідно до потреб сьогодення, викреслювати, скорочувати, - словом, робити це так, як він того хотів; треба було надати йому це право, хоч іноді власний погляд і - на жаль! - стиль автора був також серйозно пошкоджений цим процесом. Досвідчений публіцист повинен розуміти ціну багатьох гірких поступок суворій необхідності. Існує достатньо темних дрібних газет, де ми могли б вилити всю нашу душу всім полум’ям ентузіазму та гніву, - але ці газети мають дуже маленьку і абсолютно безпорадну аудиторію; і писати в таких газетах було б так само добре, як виступати в таверні, перед постійними людьми, як робить більшість наших славних політиків і великих патріотів. Набагато розумніше приборкати запал і розсудливо, стримано, якщо навіть не під маскуванням, заявити про себе в газеті, яка не дарма називається “Універсальна газета” і чий аркуші, поширені в усіх країнах, потрапляють до рук багатьох тисяч читачів. Навіть у найскаліченішій формі мова може вплинути тут благотворно; іноді найрозмитіша вказівка стає врожайним насінням у невідомому нам ґрунті. Якби не ця думка, я б ніколи не прирік себе на жахливі тортури написання в “Авгсбурзьку універсальну газету”. Оскільки я завжди був цілковито впевнений у вірності та лояльності цього благородного та улюбленого друга, мого брата по зброї більше двадцяти восьми років, який керує редакцією газети

“Універсальна газета”, я зміг витримати муки цих змін та пристосувань з його боку, які зазнали мої статті; - хіба я не завжди бачив перед собою чесні очі мого друга, який ніби говорив своєму пораненому товаришу: “Я, випадково, не на трояндовому ложі лежу?”

Публікуючи сьогодні під своїм ім'ям ці листи, які я опублікував так давно і без жодного підпису, я маю право вимагати з цього приводу *le b n fice d'inventaire*,³⁸⁹ яку ми звикли робити для сумнівної спадщини. Я розраховую на те, що читач по справедливості оцінить ті труднощі часу й місця, з якими довелося боротися автору, коли він вперше опублікував ці листи. Я несу повну відповідальність за правдивість того, що я сказав, але не за те, як це було сказано. Той, хто чіпляється до слів, легко виявить у моїх листах, якщо уважно перегляне, низку протиріч, помилок і навіть недолік уявної відсутності чесного переконання. Але будь-яка людина, яка вміє відчутти дух за словом, визнає найсуворішу єдність думки і незмінну прихильність до справи людства і демократичної ідеї революції.

Місцеві труднощі, про які я згадував, полягали в цензурі, при чому в подвійній цензурі: адже цензура, здійснена редакцією “Авґсбурзької газети”, була навіть більш незручною, ніж офіційна цензура баварської влади. Я часто був розгніваний вимогою закривати свою думку прапорами, чії емблеми навряд чи були справжнім вираженням моїх політичних чи соціальних поглядів. Але газетного контрабандиста мало хвилював колір лахміття, яке висіло на щоглі його кораблів і дрипалось від вітру: я думав лише про той добрий вантаж, що був у трюмах, і який хотів пронести в гавань громадської думки. Я можу пишатися тим, що мені пощастило часто досягати успіху в цих починаннях, і мене не можна звинувачувати за засоби, які я іноді використовував для досягнення мети. Знаючи традиції “Авґсбурзької газети”, я не міг не знати, що вона завжди ставила перед

³⁸⁹Пер.: умова взяття спадкоємцем тільки тих боргів, які не перевищують вартості спадку

собою завдання не тільки блискавично доносити тогочасні факти, але й детально зафіксувати їх на своїх сторінках, як у космополітичному архіві. Тож мені доводилося постійно перейматись тим, щоб надати форму того чи іншого факту тому, що я хотів запропонувати публіці, - подію, а також судження, яке я виніс, - словом, усе, що я думав і відчував; і для цього я часто без вагань вкладав власні думки в уста інших людей або навіть параболізував свої ідеї. Ось чому мої листи містять багато притч та арабесок, символічний зміст яких зрозумілий не всім і які, можливо, здалися очам поверхневого читача збіркою дріб'язкової балаканини та порожньої риторики.

В своїх зусиллях завжди надавати перевагу формі факту, мені не менш важливо було обрати тон моєї мови, яка дозволила б мені розповісти про найделікатніші речі. Найвигіднішим у цьому відношенні був тон байдужості, і я безсоромно його використав. Опосередковано тут існував спосіб дати більше, ніж одну корисну пораду та здійснити багато оздоровчих змін. Республіканці, які скаржаться на мою нестачу доброї волі, не врахували, що у всіх своїх листах я кожного разу їх невідкладно захищав протягом двадцяти років, коли і де це було необхідно, і красномовно висловлювався у своїй книзі "Лютеція" про їхню моральну перевагу, де також постійно викривав підлу та смішну пихатість та повну нікчемність панівної буржуазії. **Вони не надто тямущі, ці славні республіканці, про яких я був раніше кращої думки. Що стосується їх інтелекту, то я вважав, що їх духовна обмеженість лише удавана, і що республіка грала роль Юнія Брута, що цією удаваною простотою вона схиляє монархістів до недбалості та короткозорості, коли одного дня заведе їх в пастку. Але я усвідомив свою помилку після лютневої революції.**³⁹⁰ **Я побачив, що республіканці насправді були дуже чесні люди, які не розуміли мистецтва удавання, а були такими, якими здавалися.**³⁹¹

³⁹⁰Пер.: лютнева революція 1848 році у Франції - одна серед ланцюга революцій по всій Європі 1848 року під назвою "Весна народів"

³⁹¹Пер.: в результаті реакції в 1851 році до влади прийшов Наполеон

Якщо вже республіканці представляли для кореспондента “Авґсбурзької газети” достатньо делікатну тему, то набагато більшою мірою це відносилось до соціалістів, або, якщо називати чудовисько його справжнім ім'ям, комуністів. І все ж мені вдавалося порушити в “Авґсбурзькій газеті” і цю тему. Багато листів було придушено редактором газети, пам'ятаючи старе прислів'я: “Не малой на стіні чорта”. Але він не міг придушити всіх моїх листів, і, як я вже сказав, я знайшов рецепт розібратися у його розважливих колонках з предметом, жахливе значення якого на той час було зовсім неусвідомлене. Я намалював чорта на стіні своєї газети, або, як краще висловилося дуже дотепна людина: я зробив йому хорошу рекламу. Комуністи, ізольовані та розсіяні по всіх країнах Європи, не маючи чіткого усвідомлення своїх спільних тенденцій, дізналися із “Авґсбурзької газети”, що вони справді існують; з цієї нагоди вони дізналися також своє справжнє ім'я, тоді ще зовсім невідоме ні одному з цих бідних сиріт, підкинутих старому суспільному ладу. Через “Авґсбурзьку газету” розсіяні комуністичні комуні отримали достовірну звістку про постійний прогрес їхньої справи; на своє велике здивування вони дізналися, що вони анітрохи не слабка спільнота, а найсильніша з усіх партій; вони дізналися, що їхній день ще не настав, але спокійне очікування не є втратою часу для людей, яким належить майбутнє.

Це зізнання, що майбутнє належить комуністам, було зроблено в тоні найвищої тривоги і журби, і - який жаль! - це не було лицемірством! Справді, я можу лише з відразою і жахом думати про час, коли ці темні іконоборці здобудуть владу; своїми за grubілими руками вони безжально розбиватимуть мармурові статуї краси, які так дорогі моему серцю; вони знищать усі фантастичні дрібнички та мистецькі забавки, які так любив поет; вони знищать мій лавровий гай і посадять замість нього

III, що знайшло відгук у фразі далекого родича Гейне Карла Маркса “історія повторюється двічі: спершу як трагедія, потім - як фарс”

картоплю; лілії, які не прядуть і не працюють, а все ж одягаються так, як не одягався цар Соломон в zenіті слави, вони вирвуть із ґрунту суспільного ладу, якщо лише ті не візьмуть у свої руки прядки; така ж доля спіткає троянди, ці розніжені наречені солов'їв; солов'їв, цих марних співців, також виженуть, і, який жаль! з моєї “Книги пісень” бакалійник накрутить кульків, у які він буде загортати каву чи нюхальний табак для стареньких жінок майбутнього! Жаль! Все це я передбачаю, і мене охоплює невимовний смуток, коли я думаю про руїну, якою переможний пролетаріат загрожує моїм віршам, які буде втрачено разом із усім старим романтичним світом. І все ж, визнаю, цей самий комунізм, такий ворожий всім моїм інтересам та схильностям, тримає мою душу в полоні чар, яким я не можу протистояти; два голоси здіймаються в моїх грудях на його користь, два голоси, які не схочуть замовкнути і, можливо, зрештою є лише диявольським підбурюванням, але як би там не було, я ними одержимий, і ніякий екзорцизм не зможе їх приборкати.

Тому що перший із цих голосів — це голос логіки. “Диявол — логік”, — говорить Данте. Мене тримає у полоні жахливий силогізм, і якщо я не можу спростувати тезу, “що всі люди мають право їсти”, я змушений також підкоритися всім її наслідкам. Думаючи про все це, я ризикую втратити розсудливість: я бачу, як навколо мене тріумфально танцюють усі демони істини, і зрештою великодушний розпач опановує моє серце, і я кричу: “Він був давно засуджений, той старий суспільний лад, нехай зустрине те, на що він заслуговує. Нехай він буде знищений, той старий світ, де загинула невинність, де процвітав цинізм, а людина була експлуатована людиною! Хай не залишиться каменя на камені тих мармурових мавзолеїв, де жили брехня і беззаконня! І благословенний той бакалійник, який одного разу зробить кульок з моїх віршів і загорне в них каву та нюхальний табак для добрих старих жінок, яким у нашому сучасному несправедливому світі, мабуть,

доводиться обходитися без подібних насолод - "fiat justitia, pereat mundus"! ³⁹²

Другий із двох голосів, що заворожують мене, є ще сильніший і ще пекельніший, ніж перший, бо це ненависть, ненависть, яку я маю до партії, найжахливішим антагоністом якої є комунізм, партії, яка з цієї причини - наш спільний ворог. Я маю на увазі партію так званих націоналістів у Німеччині, тих фальшивих патріотів, чия любов до батьківщини полягає тільки у дурній відразі до іноземців і сусідніх народів, і які щодня плюються жовцю, особливо проти Франції. Так, ці уламки чи нащадки тевтономанів 1815 року, ³⁹³ які лише підлатали свій старий костюм ультранімецького блазня і трохи вкоротили вуха, я їх ненавидів і боровся з ними все своє життя, і тепер, коли моя рука слабшає і з неї випадає меч, я знаходжу втіху в переконанні, що комунізм, який знайде їх першими ворогами на своєму шляху, завдасть їм вирішального удару; він не розіб'є їх кувалдою, ні, він просто розчавить їх звичайним поступом гігантської ноги так, як чавлять жабу. Це буде його початок. Через ненависть до прихильників націоналізму я б міг мало не закохатися в комуністів. Принаймні, вони не лицеміри, в яких не сходять з язика слова "релігія" та "християнство"; комуністи, правда, не мають релігії (жодна людина не досконала), комуністи навіть атеїсти (що, безумовно, великий гріх), але як свою основну догму вони сповідують самий абсолютний космополітизм, всеосяжну любов до всіх народів, братерську рівність між усіма людьми, вільними громадянами цієї земної кулі. Ця фундаментальна догма - така ж, як і в давно сповідуваному Євангелії, так що за духом і по правді комуністи набагато більше християнські, ніж наші так звані німецькі патріоти, ці вузьколобі поборники ексклюзивного громадянства.

³⁹²Пер.: лат. "нехай здійсниться правосуддя, хоч би загинув світ"

³⁹³Пер.: рік, коли після поразки Наполеона Бонапарта був укладений Священний союз Пруссії, Австрійської та Російської імперій з метою протидії революціям

Я занадто багато говорю, у будь-якому випадку більше, ніж дозволяють мені розважливність і біль у горлі, якою я страждаю в цей момент. Тому я на завершення додаю лише кілька слів. Гадаю, я достатньо чітко вказав на несприятливі обставини, за яких я писав ці листи до Лютеції. Крім місцевих труднощів мені довелося, як я вже казав, боротися з труднощами часу. **Розумний читач легко збагне ті труднощі, які час поставив на моєму шляху; йому варто лише подивитися на дату мого листа і пам'ятати, що в той час у Німеччині панувала саме Національна чи так звана Патріотична партія. Липнева революція**³⁹⁴ дещо відкинула їх на задній план політичної сцени, але войовничі фанфари французької преси 1840 року дали цим галофобам можливість знову пробитися на фронт: тоді вони заспівали “Пісню про вільний Рейн”.³⁹⁵ Під час лютневої революції цей вереск був придушений більш розумними вигуками, які, в свою чергу, мали незабаром замовкнути з початком великої європейської реакції. Сьогодні націоналісти та всі мерзенні залишки 1815 року знову при владі в Німеччині, і вони виють з дозволу бургомістра та інших вищих органів влади країни. **Вийте далі! Настане день, коли фатальний поступ вас розчавить. З таким переконанням я можу спокійно залишити цей світ.**

Так, це буде чудовий день, коли сонце свободи зробить землю теплішою і щасливішою, ніж усі зірки аристократії разом узяті; виросте нове покоління, народжене у свободі та любові, а не в примушуванні та контролі митарів і священників; народжені у свободі люди прийдуть у світ з думками та почуттями настільки вільними, що ми, народжені рабами, не маємо про них уявлення. **О! Як мало знатимуть вони, якою жахливою була ніч, у темряві якої нам довелося жити, і наскільки жорстоко ми були змушені боротися проти огидних привидів, хижих сов і побожних грішників! О! Бідні та нещасні борці, якими ми є, що змушені марнувати все своє життя у боротьбі, яка залишить нас блідими та**

³⁹⁴Пер.: у Франції 1830 року

³⁹⁵Пер.: “Die Wacht am Rhein”

Додаток 2. Генріх Гейне

виснаженими, коли настане день перемоги! Сяйво сходу сонця більше не зрум'янить наші щоки, і наші серця ніколи більше не запаляться теплом; ми проминаємо і вмираємо, як спадаючий місяць. Занадто короткий шлях паломництва людини, і кінець його невблаганно веде в могилу Я не знаю, чи заслуговую на те, щоб на мою труну поклали лавровий вінок. Хоча я дуже люблю поезію, вона ніколи не була більше, ніж священна забавка, засіб, присвячений небесній цілі. Я ніколи не мав великої слави як поет, і мене мало хвилює, чи хвалять мої пісні, чи їх висміюють. Але прошу вас, покладіть на мою труну меч; бо я був хоробрим солдатом у війнах за свободу людства.³⁹⁶

30 березня 1855 року

³⁹⁶Пер.: останній абзац відсутній у французькому оригіналі передмови до “Лютеції” та доданий в англійському виданні мемуарів 1910 року, з якого наводить цитату Ласкі

Листівка "That Rooshian Feeling" в підтримку запропонованої англо-совецької угоди 1924 року
<https://wdc.contentdm.oclc.org/digital/collection/russian/id/2566/>